ORHAN GÖKDEMİR

DİN VE DEVRİM

DİN
ve
DEVRİM

ORHAN GÖKDEMİR

DESTEK YAYINEVİ 67

ARAŞTIRMA 20

ORHAN GÖKDEMİR
DİN VE DEVRİM

Genel Yayın Yönetmeni Ertürk AKŞUN
Editör Gün ZİLELİ
Teknik Hazırlık Esma ÇERÇİL
Kapak Fikirhane

1. Baskı Şubat 2010
Yayıncı Sertifika No: 13226
ISBN 978-9944-298-62-9

Baskı ve Cilt
Kayhan Matbaacılık Tic. Ltd. Şti.
Davutpaşa Cd. Güven Sanayi Sitesi
C Blok No: 244
Topkapı-İstanbul
Tel: (0 212] 612 31 85

İnönü Cad. 33/4 Gümüşsüyü
Beyoğlu / İstanbul

Tel : [0212] 252 22 42
Fax : [0212] 252 22 43

www.destekyayinlari.com
info@destekyayinlari.com

“*Gerek kendileri, gerek çocukları, birçok nesiller boyunca, yaşamak için gerekli olan şeylerden mahrum kaldıklarından, bütün işleri güçleri, bütün konuşmaları da yalnız bu ihtiyaçlardan ibaret kalıyor, kendilerinden önce, geçmiş zamanlarda olup bitenlere ilgi duymuyorlardı. Efsaneler, eski şeylerin araştırılması, ancak şehirlerde hoş vakit kaldığı zaman, bazı kimseler yaşamak için gerekli şeylere kavuştuktan sonra baş göstermiştir, önce değil. İşte eski adamların gördükleri işler hatırlanmadığı halde, adları bu yüzden kalmıştır.*”

Kritias-Aflatun

Kalk Osiris, kalk artık.
Seni diriltmeye geldim.
Kalbin çarpıyor hala,
uzak çağlardaki kalbin.

Ölüler Kitabı

Düşmüş mahrumlara

Ve düşmüş mahrumları ayağa kaldırmak için “dikine” yaşayan adı bizde saklı o eski adamlara...

İçindekiler

ÖNSÖZ

İnsan, varoluşundan bu yana doğayla olan ilişkisine bir açıklama getirmeye çalışıyor. Bu kendisine bir anlam verme sorunuyla ilgilidir; öne atıldığını görüyor, bu yeteneğinin onu özel kıldığını düşünüyor.

Doğanın, kendisi için varedildiğini düşünmek, insanın en temel kuruntusudur. Doğadan ayrı bir varlık değildir insan, doğanın doğal bir uzantısıdır. Bu özel ürünü nedeniyle doğanın sevindiğini, ya da yerindiğini gösterecek yeterli veri yoktur elimizde. Doğa insan sözkonusu olduğunda da doğal mecrasındadır.

Buna karşın din, felsefe ve bilim bu apaçık ilişkiye yeni bir açıklama aramaktadır. Dine göre doğa, tanrı tarafından insan için yaratılmıştır; insan, tanrının kendine bahşettiği bu nimetleri kullanma hakkına sahiptir. Tanrıyı hoş tuttuğu sürece bu ilişki sorunsuzca sürecektir. Felsefeye göre doğa ile insan arasındaki ilişki dolaysız bir ilişkidir. İnsan gücü yettiğince doğayı kullanır, dönüştürür. Gücünü ve yeteneklerini arttırdıkça doğa karşısında bir özne haline gelir, muktedir olur, Bilim ise bizatihi bu iktidarın doğrulanmasıdır.

Bütün bu düşünüş biçimlerinin kaynağı ise insanın doğa karşısında mücadelesidir. Doğanın yüklediği zorunluluklardan henüz kurtulamamıştır insan. Birileri yaşam döngüsünün cangılından diğerlerinin sırtında geçmekte olduğu için kuruntulara kapılmaktadır sadece. Dinin, felsefenin ve hatta bilimin tarihinde, ormanı diğerlerinin sırtında geçenlerin kuruntularının izleri sezilmektedir hala.

Bunun için, bu fikirler ve inançlar en çok ezilenlerin nezdinde rağbet görmüş olmalarına karşın ezenlerin hükmü sürmektedir. Ne din, ne felsefe, ne de bilim bu temel “çelişki”mize merhem olamamıştır.

Acı çekenlerin çoğaldığı bir çağdan geçiyoruz henüz ve din, kim bilir kaçınçı kez, acıları dindirme iddiasıyla yeniden toplanmaya çağırıyor ezilenleri.

Oysa yeniden toplanmaya çağrılan o ezilenler, eski dini çağrılardan kalan adları taşımaktalar. Eflatun’un dediği gibi; gerek kendileri, gerek

çocukları, birçok nesiller boyunca, yaşamak için gerekli olan şeylerden mahrum kaldıklarından, bütün işleri güçleri, bütün konuşmaları da yalnız bu ihtiyaçlardan ibaret. Kendilerinden önce, geçmiş zamanlarda olup bitenlere ilgi duymuyorlar. Toplanıyorlarsa eğer, başka bir yol bilmediklerinden.

Haliyle dinlerin de onlara söyleyecekleri pek az şey kalıyor geriye. Gökyüzü altında söylenen her şey büyük bir hızla mahrumiyetin diline çevriliyor, yoksullaştırılıyor. Çok basit bir nedenle; kimse karnını inançla veya dinle doyuramıyor.

Ezilenlerin lanetidir bu; devrimini yapamamış hiçbir inanç ve hiçbir düşünce bu lanetten kaçıp kurtulamamıştır henüz. Sakat kalmışlardır ve topallayarak girmişlerdir tarihin sahnesine.

Binlerce yıl önce o toplanma çağrısına şöyle yanıt veriyor bir Mısırlı:

İzi bile kalmadı mezar tapınakları kuranların.
Bakın, nasıl yitip gitti o tapınaklar da.
Duvarları çoktan yıkık, İzleri yok artık
Hiç var olmamışlar gibi.
Dönüp gelmiyor ki gidenler,
Başlarına ne geldiğini anlatsınlar...
Mutlu oldular mı, olmadılar mı?
Anlatmıyorlar ki yüreğimize su serpilsin
Bizler de boylayıncaya kadar
Onların gidip sırra kadem bastığı yeri.

Gidenler dönmediği ve bize insan cennetinden bir haber getirmediği için, devrim yapamayan dinler, dini devrimlerle sarsılıyor. Ezilenler toplanıyor, bir medet umuyor tanrılardan. Sonra döngü yeniden başlıyor.

Dinde pek çok devrim ortaya çıkmasına karşın, devrimini yapamamış bir tarihle karşılaşıyoruz böylece. Büyük bir hızla kendisinin üstüne çöken bir tarihtir bu.

Atonizm belki tek istisnasıdır; devrimini kitlelere dayanmadan ve ona rağmen yapmaya çalışıyor; yeniliyor. Bununla birlikte binyıllar sürecek bir hesaplaşmanın başlama vuruşunu da yapmış oluyor.

Burada, tek tanrılı dinler tarihini bu hesaplaşma çerçevesinde yeniden kurmaya çalıştım. Bir hesaplaşma olduğuna göre “devletsiz” olmazdı; din ile devletin içiçeliği anlamındadır bu. Atonizm dahil, bütün tek tanrılı dinler şu veya bu şekilde gücünü ve otoritesini devletten almışlardır. “Devlet ile din olabilmişlerdir” demek istiyorum.

Devlet ile din olabildikleri için, ezilenler için devlet neyse din de odur. Her ikisi de ironik bir biçimde onlar için vardır; dinin ve devletin varlık nedeni onlardır. Her ikisinin toplanma çağrısına uyduklarında sırtlarındaki yükü atacaklarını ummakta ancak bu süreç yüklerinin artmasıyla sonuçlanmaktadır.

“*Kalk Osiris, kalk artık.*
Seni diriltmeye geldim.
Kalbin çarpıyor hala,
uzak çağlardaki kalbin.”

Her şeye karşın, bu tarihi ezilenlerin diline çevirme şansımız vardır. Bu çalışmayı, o yolda atılmış ilk ve fakat “acemi” çalışmalardan biri sayın.

Ben yazdım ancak çok borçlandım. Borçların büyük bölümü dikine.net ekibinedir. Mustafa Çölkesen, Cemil Namlı, Göktuğ Halis, ben yokken bu siteye emek veren diğer arkadaşlarım yazmam için ısrar ettiler, Din ve Devrim’in ortaya çıkmasına vesile oldular. Bir bölümü daha önce orada yayınlanmıştır. Destek yayınların omuzlayanı arkadaşlarımdan ise büyük destek gördüm.

Emekleri ve katkılarının sınırı yoktur.
-*Ey ebedi gece, ne zaman solacaksın? Işık ne zaman gözlerimle buluşacak?*
-*Yakında. Yakında çocuğum ya da asla*....
Karanlığa bir ışık tutmaya çalıştım, gördüklerimi paylaşıyorum.

18 Şubat 2010
Orhan Gökdemir

1.
BİLİM VE DİN

Din ile ilgili büyük soruların sorulduğu çağ çok gerilerde kaldı. Yerleşik dini eleştire eleştire dinsizliğin denizine yelken açan son dönem Aydınlanma filozofları, bilim için dinden kurtulmanın şart olduğu kanısını yaygınlaştırdılar. Büyük Fransız Devriminin kilise karşıtı girişimleri ise bu konudaki radikalizmin doruğu oldu. Oysa Aydınlanma filozoflarının çoğu derin bir biçimde dinseldiler.

Kiliseye olmasa bile, kaybolmuş bilgeliğe inanıyorlardı. Laboratuvarlarında aradıkları şey bilimden çok, simya sihirbazlıklarıydı. “Müspet bilim”in kurucusu sayılan Newton’ın bir ayağı büyünün alanındaydı. Büyük Fransız ihtilali ise, kiliseye saldırırken yerine kendi bilim kilisesini kurmayı amaçlıyordu.

Peki, bilim nereden çıktı öyleyse? Bilim, örgütlenmiş din ile eski inançlara bağlı tarikatların çatışmasından çıktı. Ama bu, bilinçli bir çabanın sonucu değil, bir kaza eseriydi. Simyacıların, büyüye ulaşmak için denemekten başka yolu kalmamıştı; onlar da deneye deneye kimyacı oldu.

Aydınlanmanın sırf rasyonel ve bütünüyle din dışı bir düşünce geleneği olduğu yargısının nasıl oluştuğunu incelemek ilginç sonuçlar verebilir. Mısır'a duydukları derin bağlılık nedeniyle, oradan Musevizme, İsevizme ve Muhammediliğe kalan büyük mirası sezmişlerdi. İbadetler, inançlar, davranışlar, temele inildiğinde bütünüyle Mısır çıkışlı görünüyordu. Oruç, abdest, sünnet, tek tanrı gibi birçok inancın ve davranış biçiminin kaynağı orasıydı. Dahası, Hıristiyanlığın teslisi ile İsis-Osiris-Horus üçlemesi arasındaki bağı görmek için bilgin olmak gerekmiyordu. Öyleyse, “rasyonel” Aydınlamacılar için “eski orijinal dine geri dönmek” doğru bir davranış olacaktı. Çoğu bunu yaptı. Bruno, Galilei, Copernik gibi öncüler, tanrının “Güneş” olması gerektiğini biliyorlardı. Güneşi tanrı yaptılar. Evrenin merkezine güneşi oturturken ve dünyayı onun etrafında dönen basit

bir gezegen derecesine indirgerken, inançlarının da gereklerine uymuş oluyorlardı.

Bu konumları nedeniyle, insanlığın entelektüel serüveninde büsbütün bir sapma gibi görünen şeye, "antik Yunan düşüncesi ne" saplanmadılar. Yunanlılar, Mısır'dan almışlar ama onu kendi dillerine çevirmekle yetinmişlerdi. Öğrendikleri şey, kültürleri ve yetenekleri derecesindeydi ve ne yazık ki, Yunanlılar öğrenme yaşı gelmemiş çocuktular. 2500 yıldır Batıyı ve Avrupa'yı uğraştıran bu sapmadan Aydınlanmışları koruyan şey de işte buydu.

Dolayısıyla Hıristiyanlık da bu sapmanın dogmatik ve örgütlenmiş bir biçimi olarak göründü. Hermetik metinlerde hep daha fazlası vardı ve "heretik" tarikatlar onun taşıyıcısıydı. "Bilim"de masonluğun üstlendiği rolün hala gün yüzüne çıkmaması şaşırtıcıdır. Masonlar, Mısır kültürünü ısrarla korudular. Dogmalara karşı bir tür efsun görevi gördüler, Sonra kendileri de bir tür dogma haline geldiler.

Bilimin nereden çıktığı sorusuna, "bilim neyi başardı" sorusunu eklemek ise bizim borcumuz. Son üç yüzyılda attığı adımlar, onun din olmadan iş görebileceğini göstermiş midir?

Milattan Sonra üçüncü yüzyılda yaşadığı sanılan Antik Yunan felsefe tarihçisi Diogenes Laertios, Mısırlı hiçbir "filozof"a gönderme yapmamasına karşın, Mısır felsefesi hakkında şunları yazar: "*Mısırlıların tanrılar ve adaletle ilgili olan felsefeleri şöyledir: onlara göre evrenin başlangıcında madde varmış, sonra bundan dört öğe ayrılmış ve kimi canlılar oluşmuş. Güneş ve Ay birer tanrıymış, birinin adı Osiris, öbürü İsis'miş... Onlara göre evren oluşmuş bir şeymiş, bir gün yok olacakmış ve küre biçimindeymiş; yıldızlar ateşmiş ve yeryüzündeki her şey bunların ısısıyla oluşmuş; Ay tutulması, Ay'ın dünyanın gölgesi üzerine düşmesiyle oluşuyormuş; ruh ölümden sonra da yaşar ve başka bedene geçermiş; yağmur havanın değişmesiyle oluşurmuş; Hekataios ve Aristogoras'ın anlattığı gibi, başka şeyleri de doğaya dayanarak açıklıyorlarmış; adalete dayalı ve Hermes'e yakıştırdıkları yasalar çıkarmışlar, yararlı hayvanları tanrı sayıyorlarmış. Geometriyi, astrolojiyi ve aritmetiği onların bulduğunu söylerler.*"

Bundan sonra Platon'u, Aristo'yu, Sokrat'ı düşünün. Felsefede laf ebeliği görünen şeyin nedeni işte bu büyük boşluktur ve bilim dediğimiz şey de bütünüyle o felsefenin içinden çıkmıştır. Başarıları ortada ama 2500 yılı Laertios'un kaybolmuş bir geçmişe değin anlattıklarına ulaşmak için harcamamızın da bir açıklaması yok.

Bilimi de, dinleri de yaratanlar bizleriz. Dinde olduğu gibi bilimde de bir "anlayış" sorunumuz var. Tarih, aydınlık din adamlarının ve dar kafalı bilim papazlarının mümkün olduğunu gösteriyor. Anlayışımızı daha kapsayıcı kılmak, dinde olduğu kadar bilimde de dar kafalılığa düşmemek hepimizin temel ödevi.

Bilim, hiç olmazsa bizim anladığımız haliyle dini eleştirmeye yetkili değildir. Dogma, dogmadır; dogmatiği dogmatik olmamaya çağırmak ise eninde sonunda onu dinin dışına çağırmaktır.

Kuran'daki tutarsızlıklar, bilime aykırılıklar onun doğasındandır. Çünkü o bir inanç sistemidir; malzemesi ise eski inanışlardır. Sünnet olur, çünkü Yahudiler de sünnet olmaktadır. Abdest alır, çünkü Sabiler de yıkanmaktadır. Meleklere inanır, çünkü eskiler çok tanrılıdır. Müslümanların bir göktaşına tavaf etmeleri, inanç sahibine bilimsel olarak nasıl anlatılabilir ki?

Benim dediğim, bir Hıristiyan veya bir Müslüman, dünyanın düz ve öküzün boynuzları üstünde olduğuna inandığı için kınanamaz. Ancak ve ancak bir Hıristiyan veya Müslüman olduğu için kınanabilir.

Bilim ile yürümek, verilmemiş yanıtlarla yürüyebilmektir. Bu gerilimi kaldırmak ise bilimsel bir terbiye ister. Din, sonsuz evren karşısında, kısa hayatımızı rahatlatacak basit cevaplar sunuyor bize. Deyim yerindeyse "nefsimizi körletiyor" ancak.

Din karşısında Voltaire gibi durmak gereklidir; bu eleştiri yapılmalıdır. Ama bizim için esas olan onun karşısında Marx gibi durmaktadır. Dinde, insanın acıları karşısında derin bir iç çekişi var, ama bu sefil hayata karşı bir protesto da... Bilim onun acılarına çare bulamadığı sürece, din afyon olmaya devam edecektir.

Dine karşı o küstah tutumu gösteren eski devrimci sınıf, mevzilerini çoktan terk etti. Onun bilimi ile dini arasında artık bir fark görülemiyor. Bizim ise, bu iç çekişi eleştirirken anlamaya çalışmaktan başka çaremiz yok. Dini eleştirmek isteyen, önce onu mümkün kılan dünyayı eleştirmelidir...

AYDINLIKTAKİ IŞIK

Bir din eleştirisi sırtını zorunlu olarak Aydınlanma'ya mı dayamalıdır?

‘Aydınlanma nedir’ sorusuna verilmiş yaratıcı bir yanıt şöyle: “Afrika’da kendi halinde yaşayan bir kabile için hiçbir anlam ifade etmeyen çağdır.” Gerçekten de, ilk bakışta “Afrika'da kendi halinde yaşayan bir kabilenin” hayatını değişikliğe uğratmış bir olgu değildir aydınlanma. 18. yüzyılda, birkaç düşünürün temsil ettiği bu yeni düşünce akımının, aslında Avrupa için de ne ifade ettiği kuşkuludur. Şimdi bize büyük altüstlerin çağı gibi görünen aydınlanma çağı olup bitenden pek habersizdir. Dönemin 'devrimci' düşünürlerinin havası da devrim kokmamaktadır. Kant münzevi bir hoca, Newton bir part-time büyücüdür bir bakıma. Çağın sonunda, şimdi dünyayı sallamış gibi görünen Büyük Fransız Devrimi olmasa altüst oluşların kendisi de şüpheli bir hal alacaktır. Kaldı ki o da, gerçekleştiği zamanda bir Fransız devriminden çok, bir Paris devrimi gibi görünmektedir. Paris'in 150 kilometre dışında devrimin kendini duyurması ne kadar zaman aldı dersiniz?

Bir sorun daha; Kant’ın Fransız devrimine çok soğuk olduğunu biliyoruz. Münzevi bir hocanın, ayaktakımının ayaklanmasıyla ne ilişkisi olabilir ki? Newton ise hem erken gelmiştir, hem de aydınlanmışların utanacağı kadar mistik bir kişiliktir.

Ama bütün bunlara rağmen aydınlanma, Afrika’daki kayıtsız kabile üyelerinin hayatını değişikliğe uğratan bir gelişme olmuştur; onlar farkına varsa da varmasa da.

Biz yine de bir bütün olarak 18. yüzyıl düşünürlerini ve tilmizlerini aydınlanmışlar olarak tanımlamakta bir sorun görmüyoruz. Newton ve Kant, bu akımın öncü kurucularıdır. Her ikisi de bir yandan içinden

çıktıkları dönemin bütün eğilimlerinin temsilcisidir: Yüzleri simyaya, metafiziğe, büyücülüğe dönüktür. Öte yandan her ikisi de yeni bir dönemin bütün işaretlerini içlerinde taşırlar; gerçeğe yeni bir yaklaşım, hayata yeni bir bakış, bütün geleneklerden kopma noktasında utangaç ve kararsız bir duruş. Biz bugünden baktığımız için Kant'ta yeni bir felsefe ve Newton'da yeni bir fizik görmeye eğilimliyiz. Kuşkusuz onların zamanında bakanlar, tutkulu, üretken, biraz uçuk ama her halükarda kendilerinden binlerini görüyorlardı. Bir fitili bilmeden tutuşturdular, bir bomba kimin tutuşturduğu bilinmeyen bir fitil tarafından ateşlenmiştir. Böyle bakabiliriz.

Ne yaptı aydınlanma? İnsan ile doğa arasında tanrının, dolayısıyla dinin oynadığı rolü kaldırdı. İnsanla doğayı bir bakıma aracısız karşı karşıya bıraktı. İnsanın doğa karşısında bu yeni konumlanışı, ortaya çıkmış olan yeni sınıfın konumuna uygundu. Ve insanın doğa karşısındaki bu yeni konumlanışı kendine özgü bir felsefi ve siyasal devrim de gerektiriyordu. Kant tanrının kellesini uçurunca, Robespierre'e de kralın kafasını uçurmak kaldı. Kralın ve tanrının kafası giyotinin sepetine düştüğünde erdemli bir yaşam sürmek için hiçbir dini inanca gereksinim duymayan özerk ahlaksal insan kavramı için kapı aralanmıştı.

İnsan, bütün aydınlanma düşüncesinin anahtarıdır. Bu kavramın ayakları üstüne dikilebilmesi için bir piyasa toplumunun var olması gerekiyordu. Piyasa onu bütün eski bağlarından koparıyordu, onun siyasal devrimi ise bütün eski ayrıcalıkları baştan başa yıkıyordu. Ama yerine yeni bir ayrıcalık, paranın ayrıcalığını ihdas edilmeseydi, özerk ahlaksal insanı ancak bir düşkün saymamız gerekebilirdi. İnsan, toplumun bütün sınıflarını sonsuz sayıdaki dolaşım odaklarından biri haline getiren piyasa aracılığıyla birbirine eşitleniyordu. Ve artık, varlıklılarla birlikte yoksullar da doğanın zorunluluklarından kurtulmuş olarak değil, bir para sahibi olarak özgür birer insan haline geliyordu. Aydınlanma böylece, Batı kapitalizminin felsefi düşüncesi, tarihsel ideolojisi oldu.

Kimlerdi aydınlanmışlar? Aydınlanmışların çoğu masonik cemaatlerin üyeleriydiler. Bu onların ilgisini Mısır'a ve dolayısıyla Hermetizme yöneltiyordu. Buna karşın Hıristiyan kilisesi kuruluşunda en sert savaşı Mısır bakiyesi gnostik inançlarla yapmak zorunda kalmıştı. "*Mısır dininin Helenik, putperest devamı olan neo-platonculuk ve onun Yahudi-Hıristiyan*

karşılığı olan gnostisizm zorlamasından sonra, Hıristiyan düşünürler Mısır dinini bir felsefe haline getirerek evcilleştirdiler" (Bernal) Aydınlanmışlar ise Mısır'ı dinin ve felsefenin kaynağı olarak gördükleri için, kiliseye gnostisizmin yeni saldırısı gibi görünmüş olması doğaldır. Çatışmanın, dolayısıyla, dini içerikli bir savaş olarak tanımlanmasında da bir yanlışlık yoktur. Bruno, Mısır dinine, yani özgün ve doğal olana dönmeyi vaaz ediyordu. Engizisyon yoluna sadece fikirleri nedeniyle değil inançları nedeniyle düşmüştür. Bruno ile Gülhaçlılar arasındaki ilişki, işin inanç altyapısı hakkında yeterli bir veridir.

Aslında olup bitenlere bir anlam vermek için daha gerilere gitmek gerekir. 17. yüzyılda bilgi çoktan kütüphane sınırlarını aşmıştı. Denizcilikte ortaya çıkan gelişmelerle birlikte yapılan yeni keşifler yazılı olana ve yazı adamlarına karşı derin bir kuşku uyandırmıştı. Aradan geçen iki yüzyılda, bütün ortaçağ boyunca tahkim edilmiş inançlar derin yaralar aldı. Bundan elbette kilise de nasibini almıştı. Hem dine, hem büyüye olan inanç yıkılıyordu. İşin ilginç yanı Hermesçiliğin de bu yıkıntıdan payını almış olmasıydı. Keşiflerle birlikte pragmatik yeni bir sınıf ortaya çıkmış, feodalizmden ve Avrupa'nın batıl inançlı dini geçmişinden kurtulma çabaları baş göstermişti. Bu anlamda bilgeler tarafından yönetildiğine inanılan Mısır iyi bir modeldi, bu mason aydınlanmışların Mısır ilgisini destekledi. Radikal bir masonluğun oluşmasında bu etkileri saptayabiliyoruz. "Eşitlik-özgürlük ve kardeşlik" gerekiyordu ve aydınlanmışların siyasi halesindeki Fransız devrimi kiliseye yönetilmiş en sert askeri-siyasi tehdit oldu. Dupuis, Hıristiyanlığı Mısır mitolojisinin yanlış anlaşılmış parçaları olarak tanımlayarak kiliseyi köşeye sıkıştırıyordu. Bir saldırı varsa bir savunma da ortaya çıkacaktır. Kilisenin ilerleme ve Helenizm kefesine ağırlığını koyması bu savunma ihtiyacındandır. Fransız Devrimi'nin ardından gelen büyük restorasyonun argümanları da bunlardı.

İlerleme inancı da bir 18. yüzyıl icadıdır. Ancak ilerleme ile kilise arasında kurulan ittifak aynı zamanda aydınlanma için sonun başlangıcı oldu. İstikrar peşindeki Avrupa, yüzünü Roma'ya ve ardından Antik Yunanistan'a dönmüştü. "Daha sonra gelen daha iyidir" düşüncesi bu ittifaktan çıktı. Mısır düşüşe geçmişti. İlerleme ile kilise arasındaki bu ittifak romantizm ve ırkçılık ile birleşince büyük Yunan açılışı için ortam hazırlanmış oldu.

İlerlemeci Avrupa, romantizmi ve ırkçılığı ile saldırıya geçmişti. Bütün Afrika'nın kaderi de böylece değişmeye başlamış oldu. Medeniyet yaratabilecek tek ırk Ariler olduğuna göre, siyah Afrika'nın yağmalanmasında ve siyahilerin köle olarak kullanılmasında artık bir sakınca yoktu.

Helenizm ise en çok "bizim" kaderimizi değiştiriyordu. Birleşik Avrupa ordusu Navarin'de Osmanlı-Mısır donanmasını yaktı. Yunanistan Krallığının kurulması için kapıyı araladı. Aydınlanmışların Mısır'ına karşı açılan savaş, Yunanistan'ın icadıyla sonuçlanmıştı. Böylece Yunanistan Krallığının kurulması bir ortak Avrupa projesi olarak gelişti. Batı'nın artık yeni idealleri ve onun yeni referansları vardı.

Biz de artık en azından bütün "tarihi" ve bütün düşünceleri oradan başlatan metinleri okumak zorunda bırakılıyoruz. O Afrikalı kabilenin aydınlanmışlara bir cevabı olsaydı, biz Navarin'de yenilmesek ve Yunan Krallığının kurulmasına razı olmak zorunda kalmasaydık kuşkusuz kaderimiz farklı olurdu. Okuduğumuz felsefe tarihleri de...

Aydınlanma çağı, büyük alt üst oluşların çağıydı, sessizliği bizi yanıltmamalıdır. Zamanında gelmiştir ve açtığı yolda yürüyecek gönüllüler bulmuştur. Ricat ise Fransız Devriminden sonra her yerde ortaya çıkan bir ruh halidir. Aydınlanmanın ortaya çıkmasını bir sınıfa borçluyuz ama onu tarihin çöplüğüne fırlatan da aynı sınıftır.

Yeni bir aydınlanmanın da, eskisinin hükümsüz ilan edilmesinin ardından ortaya çıkmasında şaşılacak bir yan yoktur. Marksizm, aydınlanma çağına yaptığı bütün referanslara rağmen bu nedenle bir anti aydınlanmadır. Tıpkı aydınlanma çağının öncüleri gibi çağının yargılarının ve yanılgılarının asi esirleri oldular. Helenizmle ilgili soru sormanın çok erken, ilerlemeden kuşku duymanın çok yersiz olduğu bir zamanda ortaya çıktılar. Aydınlanmanın ürünü olduklarını biliyorlardı ama Helenizmin ve Hıristiyanlığın kurbanı olduklarını hiç anlamadılar.

Mantıki sonuçlarına ilerlemeden ve Helenizmden kurtularak ulaşabilecek bu düşünce akımının varisleriyiz biz. Eleştire eleştire aydınlanmaya yaklaşıyoruz, aydınlanmaya yaklaştıkça yüzümüzü kadim Doğu'ya dönüyoruz.

Yeni bir aydınlanma için Doğu'nun kompleksini ve Batı'nın kibrini yıkmaktan başka çözüm yok. Bu tartışma bizi İsis tapınağının kapısına getirip bırakacaksa, önümüze çıkan karanlık dehlizde yürümekten ve gerçeğin üzerindeki örtüyü kaldırmaya çalışmaktan başka ne yapabiliriz?

2.
CAHİLİN DİNİ

Cahil, her şeyi kendisinden başlatır. Tek tanrılı dinler, yeni bir ahlak yaratmanın ötesinde örgütlenmiş cahilliktiler. Her şeyi kendilerinden başlatmak için, içinden çıktıkları eski inançları yıktılar. Eskiden duydukları korku nedeniyle yeni oldular. Tarihsiz bir halk yaratıp, yeni bir tarihin kapısını açtılar.

Her şeyi kendisinden başlatan cahildir. Museviliğin içinden çıkan Hıristiyanlık bütünüyle yeniydi. Bir Yahudi tarikatı olmak üzere çıktıkları yolu yeni bir din olarak tamamladılar. Görünüşe göre Hıristiyanlık Yahudilerce katledilmiş ikinci peygamberin dinidir, korktuklarını ve korkuttuklarını ama mutlaka unuttuklarını tahmin edebiliriz. Çok korktukları ve çok unuttukları için katledilmiş peygamberlerini tanrı ilan ettiler; bütünüyle yenidir. Baba-oğul-kutsal ruh, Musevilikten kesin uzaklaşma ve Yunan çoktanrıcılığına kesin bir geri dönüştür. Havari Pavlus ile Tutankhamun arasında bir bağ var ve şimdi görebiliyoruz. “Pavliamon” pek yakışmaktadır ve eninde sonunda hepsi amonculuğa bir geri dönüştür. Aton, Amon ile birlikte var ve sorun Aton’un Amon’u kabul etmemesidir, tek olmak şartı var. Amon için ise Aton’un varlığı sorun olmamaktadır ve böylece “çok” olmaktadırlar. Hıristiyanlar Museviliğin tek tanrıcılığından çok uzaklaştıkları için eski “kanon”u sahiplenmekte bir sakınca görmediler, “çok” ve yeni oldular. “Eski”si içinde var ve buna karşın Yeni Ahit yenidir.

Yeni Ahit’in yeni olmasının nedeni, eskisinin çok sık yenilenmesidir. Her dönemde ihtiyaca göre yeniden şekillendirildiler ve giderek Musa’nın dini olmaktan uzaklaştılar. Sonunda “çalın” bir emir olarak Eski Ahit’te yerini aldığında, eskisi bütünüyle yeni olmuştu.

> Ve Mısırlıların gözlerinde bu kavme lütuf vereceğim; ve belki vaki olacak ki, gittiğiniz zaman, eli boş gitmeyeceksiniz; fakat her kadın komşusundan, ve evinde olan misafirden gümüş şeyler, ve

altın şeyler ve esvaplar isteyecek; ve oğullarınızı ve kızlarınızı onlarla süsleyeceksiniz; ve Mısırlıları soyacaksınız.[1]

Soymayı emreden dinin hükümsüz ilan edilmesi yerindedir.

Muhammediye ise, Hıristiyanlığın bu kesin geri dönüşüne bir cevap olarak çıktı. Onun yüzünü eskisine dönmesi kaçınılmazdı; İsrailiyat, Muhammed'in başlangıçtaki niyetlerini anlatır bize. Tek tanrıcılığın bu ikinci parlayışı, ne Atonculuğu ne de Atoncu Museviliği yeniden yükseltecek bir kültürel yeterliliğe sahipti. En parlak döneminde yüzünü pagan Yunan dinine ve felsefesine çevirdi. Kendinden öncekileri reddede reddede sahiplendi. Devrimler hep kısa ve karşıdevrimler hep uzundur. Çünkü korku zamanı uzatır. Yeniler eskileri yenileyerek sahiplendi, eskiler yenileri reddetti. Tek tanrıcı her kısa kalkışma, uzun bir çoktanrıcılığın kapısını araladı. Kaderlerindeki ortaklık görmek çok zordur.

Atoncu din, bütün tapınakları yıkarak geldi. Çıkışındaki yenilik kesindir ve "tek"tir. El, ilahtır; elohim ilahlar. Musevi "tektanrıcılığı"nın dili ise budur. El, Fenikelilere göre büyük gök tanrıdır ve bütün ikinci derece tanrılar bu gök tanrı tarafından yaratılmıştır, İsrail inançlarına göre bu baş tanrının Aşherat adında bir yardımcısıyla Anat ve Elat adında iki kızı vardı. İslamiyet'ten önceki Araplarda da baş tanrı El'in Allat, Manat ve Uzza adında üç kızı olduğuna inanılırdı. Bunlar bir yana Azra-il, Cebra-il, İsra-il ve Mika-il de "el"den işaretler taşımaktadır. Allah'ın yardımcıları hep vardı; ikincil tanrılar veya melekler, adı her ne olursa olsun bu çok tanrıcılık demektir.

Peki Musevilikten önce Beni İsrail, Hıristiyanlıktan önce Hıristiyanlar, İslamiyet'ten önce Araplar dinsiz miydiler? "Putatapar" oldukları hep söyleniyor ama put hiçbir zaman ortak bir yere işaret etmez. Yahudilerin atoncu veya amoncu, Hıristiyanların Yahudi, Müslümanların ise Yahudi-Hıristiyan veya sabi olmamaları şaşırtıcıdır. Ya bellekleri silinmiştir ya da eski ile yenisi arasındaki fark belirsizleşmiştir. Eski ile yeni arasındaki farkın ortadan kalkması için ise cehalet şarttır ve her yeni dinden önce bir "cahiliye" dönemi kaçınılmazdır. Sabilikte namaz var –farkı 7 vakit olmasındadır– Yahudilikte sünnet var ve her ikisi de İslamiyet'ten öncedir. Mekke, İslamiyet'ten önce de –güneş tapınağı– bir hac yeridir. Ancak yeniler için artık hepsi yenidir.

“Mutluluk cahillikte” diyen Yunan filozofu belki de bunu kastediyordu. Unutanların ve yeniye koşulsuz teslim olanların –buna iman diyoruz–mutlu olduklarını biliyoruz. İlk Hıristiyanlar ve ilk Müslümanlar en çok mutlu olanlardı; cahillikten en fazla marjinal faydayı sağlamış olduklarını söyleyebiliyoruz.

Ancak unutmada sıkıntı yaşayanlar hep olmuştur ve bu sıkıntılılar eski inanışları yeni dinin içine taşıyanlardır. Yunan kültürünün içinde doğmuş olan ve onu bir anlamda yok eden Hıristiyanlık, bunun karşılığını “baba-oğul-kutsal ruh” teslisi ile ödemişti. Meryem ve oğlu ise kuşkusuz ilhamını İsis-Horus geleneğinden almıştı. Bu ödünç almaların Mısır kültürü ile yoğrulmuş Yunan halkı için Hıristiyanlığa sempati yaratmada etkili bir araç olduğunu teslim etmeliyiz. Ana tanrıça dahil, kökleri bulanıklaştırılmış Hıristiyanlık bizim anladığımız anlamda bir tektanrıcı din değildi. Çok tanrıcılık Hıristiyanlığa sızmış bir Yunan geleneğiydi.

Köklerinde hep Musa var, bunu Atoncu din var diye de anlayabiliriz.

Moşe veya Musa, Mehmet Ali Ayni’nin Eski Yunan ve Mısır yazarlarına gönderme yaparak aktardığına göre “Mısır hükümdarı II. Ramses’in kız kardeşinin oğlu(ydu) ve Mısır dilince adı 'Hozarsif'ti.”[{2}] Ceram da, Musa’nın II.Ramses’in sarayında yetişmiş olduğunun sanıldığını not etmektedir.[{3}] Musa Mısır’da yüksek bir tahsil görmüş ve oradan kaçışından önce ruhban arasında büyük bir mevkie yükselmişti.

19. Hanedan’a mensup II. Ramses 1290-1224 yılları arasında iktidardaydı. Mısır’daki tektanrıcı devrim ise IV. Amenofis (1353- 1335) zamanında gerçekleşmişti. Amenofis, prens Tutmose’nin ölümünden sonra veliaht prens olmuştu. Bir din yaratmış ise “Tutmose” adının yaşatılmış istenmesi doğaldır, yol açıcılara saygı var. Moşe veya Musa’yı böyle açıklayabiliriz. İnancından dolayı adını değiştirecek kadar tutkulu ve yeni bir başkent kuracak kadar kararlı IV. Amenofis'in devrimi uzun ömürlü olmayacaktı. Ölümünün ardından tam bir karşıdevrim yaşandığını, muhaliflerinin mumyasını parçalayacak kadar kinle dolu olduklarını biliyoruz. Yeni adıyla Ekhnaton, Nefertiti’nin kocası Tutankamun’un babası veya kayınbabasıydı. “Kafir Kral’ın yerini alan Tutankamun, devrimci dinin haini oldu.

Hain, bir kaynakta şöyle anlatılıyor: “On sekiz yaşında ölmüştü. Onun ‘Ekhnaton’un, 'Kafir Kral’ın damadı olduğu kesin olarak biliniyor; belki üstelik öz oğluydu da. Gençliğinde kayınbabasının din reformu sırasında, o da Aton’a tapmıştı. Sonradan tekrar eski dine döndüğünü adının değişmesi gösteriyor. Tut-enkh-Aton, Tut-enkh-Amun olmuştu.”[4] Tahta, karısı Ankhes-en-Amun sayesinde geçmişti. Adlardan bir devrim ve karşıdevrim çıkarabiliyorsak, Ankhesenamun’un da “Kafir Kral”a yapılan darbenin içinde olduğunu söyleyebiliriz. Debdebeli bir törenle gömüldü. Mumyası yağmacılardan kurtuldu. Mezarını bulan Carter’in söylediği gibi Tutankamun’un yaşamında en dikkate değer şey, yalnızca ölmüş ve gömülmüş olmasıydı.

II. Ramses’in dönemi bir “barış” dönemiydi. Ramses Barışı, devrimin kesin olarak bastırılması anlamındadır. Kadeş savaşından sonra dini devrimin büsbütün unutulduğunu ve son inananlarının büyük bir ümitsizliğe kapıldığını düşünebiliriz. İlk tek tanrılı dinin kurucusu IV. Amenofis artık “Kafir Kral”dı. Mose’nin inancını koruyanlar arasında olup olmadığını ise ne yazık ki bilemiyoruz; her şeyi büyük bir tutkuyla kayda geçiren bu halk Musa’yı ve ardından sürüklediği İbrani “köleleri” kayda değer görmemişlerdi! Bir kaynağa göre Musa’nın kavmi ile birlikte Mısır’dan çıkması Tutankamun zamanına rastlamaktadır.[5] İhanet varsa çıkış da vardır. Çıkış olmuştur. Çıkışta bir devrim var mı, tartışmalıdır. Tartışmasız olan ise şu: Hıristiyanlık ve İslamlık daha doğmamışken ölmüş bir dünya, en önemsiz sakinlerinin diliyle konuşuyordu artık.

Beni İsrail’in onu kendi kavminden saymasına karşın belli ki Musa onlardan değildi. Voltaire soruyor:

> Issız bir çölde Musa hangi dilde yazmıştır? Olsa olsa ancak Mısır diliyle; çünkü bu kitaptan anlaşılıyor ki Musa da, bütün ümmeti de Mısır’da doğmuşlardır. Başka bir dil bildiklerine olasılık verilemez.[6]

Herhalde çıkanlar arasında Mısırlılar da vardı ve İsraillilerle bir bulaşma olmuştu. Sünnet dahil birçok Mısır geleneğini yeni kavmine öğretmiş, uygulanmasını sağlamıştı; bunlar İsrail oğullarının bilmediği geleneklerdi. Freud buradan yola çıkarak şunları yazmaktadır:

> “Musa, Yahudilere yalnız yeni bir din getirmekle kalmayıp, onlardan sünnet buyruğuna da uymalarını istediyse, o zaman bir Yahudi değil, bir Mısırlıydı; o zaman Musevilik belki de bir Mısır diniydi ve Mısır halk diniyle arasındaki karşıtlıktan ötürü dar bir çerçeveyle sınırlı kalmış Aton diniydi bu da; nitekim bu dinle sonraki Musevilik arasında bazı dikkati çeken noktalarda bir uyuşmanın varlığını saptayabilmekteyiz.”[7]

Uyuşmazlıklar ise yeni bir karşıdevrimin habercisidir.

> Sami boylarıyla anlaştı Musa, onların başına geçti, 'güçlü bir elin aracılığıyla’ Mısır’dan çıkmalarını sağladı. Tevrat’ta anlatılanların tam tersine bu çıkışın kavgasız gürültüsüz ve Mısırlıların herhangi bir takibine uğranılmadan gerçekleştiğini kabul etmek yerinde olacaktır. Musa’nın otoritesi, Mısır’dan çıkışı sağlamıştı. Zaten Mısır’da ilgili çıkışı engelleyecek merkezi bir güç görünürde yoktu.[8]

Çıkıştan sonra Ekhnaton’un kararlı Peygamberinin öğretilerinin Yahudilerin dışında da kabul görmesi doğaldır. Yalnız, Mısır’ın eskilerinin yürürlükte olduğunu unutmamak gerek. Voltaire, Felsefe Sözlüğü’nde şunları kaydediyor:

> Yahudilerin Musa’ya dair dedikleri her şeyi, Doğu masalları yüzyıllardan beri Bakkhos’a mal ediyordu. Bakkhos, suları kana çevirmiş, Bakkhos değneğiyle, tanrının günü mucizeler göstermişti.[9]

Bütün bunların Musa’nın iradesi dışında Yahudilerce bir araya getirildiklerini tahmin edebiliriz.

Bakkhos, Dionysos’un çeşitli adlarından biri. Dionysos dini gereğince dağlarda yapılan törenlerde dionysos onların karşısına hayvan şeklinde (genellikle boğa) çıkar, müritler onu yakalayıp parçalar ve çiğ çiğ yer, böylelikle tanrılığa ulaşmaya çalışırlardı. Beni İsrail de “Eski Ahit”e göre, Musa biraz gecikince Harun’dan kendileri için bir buzağı yapmasını dilemişler, hemen oracıkta yaptıkları mezbahta kendilerini Mısır’dan çıkaran tanrıya kurbanlar adamışlar, yemek ve içmek için oturmuşlardı.[10]

Cehaletin farkları ortadan kaldırdığını ve her şeyi düzlediğini biliyoruz. Musa da düzlenmişler arasındadır ve hakkında son derece sınırlı bilgilere ulaşabiliyoruz. Yine de bir arkeolojik kazı için imkânlar vardır. Friedman'a göre Musa'nın eşi Etiyopyalı bir siyahiydi. Kutsal kitaptaki öyküye göre bu Harun ve Miryam açısından bir sorun olarak algılanıyordu ama bu algılama Musa, karısı ve kayınpederinde yoktu. Ne yazık ki Musa'nın rengini de bilemiyoruz; mucizelerinden birinin elinin derisini "bir cüzamlının eli gibi beyaz"a dönüştürmek olduğundan yola çıkarak rengiyle de kitlesinden ayrılabilmesi mümkündür.

> Ve yine Rab ona dedi: şimdi elini koynuna koy. Ve elini koynuna koydu; ve onu çıkardığı zaman, işte eli kar gibi cüzamlı idi. Ve dedi; Elini yine koynuna koy Ve elini yine koynuna koydu; ve onu koynundan çıkardığı zaman, işte, yine kendi teni gibi oldu.[11]

Eşi ve kayınpederi dışında aralarında başka siyahiler var mıydı? Freidman, Mısırdan gelenlerin yalnızca Levililer olabileceğine dikkat çekmekte. Levililerin ne kadarının Mısırlı ne kadarının Yahudi olduğunu da bilemiyoruz. Bildiğimiz şey Levililerinin yeni dinin kahinleri olduklarıdır.

Bütün bunlardan sonra sorumuz hâlâ ortadadır: Mose gerçek bir kişi miydi? Adına yazılı hikâyelerin ilhamını pek çok yerden almış olması mümkündür ve önemli değildir. Önemli olan Mısır'ın hep doğurgan almasıdır. Musevilikten başka pek çok inancı kendi dışlarına doğru taşımışlar, yenileri için ortamı hazırlamışlardır. Eski Mısır inanışlarının Yunan ve Roma döneminde halk arasında sürdüğünü biliyoruz. Serapis, melez bir Yunan-Mısır tanrısıydı; Ptolemaios devletindeki iki uluslu yapının doğurduğu bir ihtiyaçtan var edilmişti. Serapis, Osiris-Zeus-Apis bileşimi yeni bir tanrıydı. Apis öküzleri, henüz kutsal kitaba konu olmadan çok önce tanrıların ruhlarını taşımaktaydılar. Bu öküzler ölünce mumyalanıp özel mezarlara gömülür, yerine aynı renklerde yenisi bulununcaya kadar yas tutulurdu. Yastan sıkılanların yerine parlak madenlerden bir kopyasını yaptıklarını ve yası ertelediklerini tahmin edebiliriz.

Önemli olan şudur; Mısır inançları hem Yunan-Roma yönetimi altındaki Mısır'da, hem de işgalcilerinin geldikleri yerlerde varlıklarını korudu. Yeni gelenlerin inançları ve kültürleri eskilerle kaynaştı. Çünkü ne Yunan ne de Roma, Mısır kültür ve inançlarına karşı keskin bir düşmanlık göstermişti.

> Geleneksel Mısır kültürünü en sonunda yıkan ve anıtları tahrip eden güç, Roma yönetimi olmayıp, başarısı büyük ölçüde Roma kökenli olmamasına bağlı olan Hıristiyanlıktı.[12]

İskenderiye kitaplığını yakıp yok edenler de onlardı. Roma, Hıristiyanlıkta karar kıldığında Mısır'a da kesin olarak arkasını dönmüştü. İ.S. 4 yüzyılda Roma ikiye bölündüğünde Mısır artık Doğu'ya ait bir kavram sayılmaya başlamıştı.

Hıristiyanlara ilham veren Yunanlılar ise gerçek birer imansızdılar. İnançları ve tanrıları komik denecek kadar ilkeldi. Devraldıkları dini miras yoksuldu, yerine yenisini koyacak kadar da gelişmiş değildiler. Yine de bir cahilleşme operasyonundan geçmemiş olmalarını avantaja çevirebildiler. Köklü bir inançtan yoksun oldukları için akla sığınmaktan, "akılcı" olmaktan başka yolları yoktu; akılcı oldular. Bunu taşıyabildikleri en yüksek noktada bir din yaratabilecekken Hıristiyanlığa teslim oldular. Batı toplumuna din olmaya çalışan bir düşünceyi –Sokrat-Eflatun-Aristo– ve düşünce olmaya çalışan bir dini –Hıristiyanlık– miras bıraktılar.

Helenizm'i bitiren Hıristiyanlık, Yahudi kökenli bir dindi ve olumsuz da olsa kendi tarihini Mısır'dan başlatmaktaydı. Böylece Hıristiyanlık Yahudileşmiş bir Mısır söylencesini devralırken, gerçek Mısır'a da kesin bir nokta koyuyordu.

Oysa Mısır kültürü uzun zamandır Yunan diline çevrilmiş bulunuyordu. Yunan alfabesinin Fenike kökeni bir yana, Yunan felsefesinin kökü olan stoacılık da Fenike kökenliydi. Zenon bir Fenike kolonisinden gelmişti. Mısır kültürü artık Yunanca yazılıp okunduğu için birçok Yunan filozofunun Mısır'da eğitim görmüş olması –bazılarının kökeni de Afrikalıydı– çok önemsenmemelidir. Bu kültürün taşıyıcısı artık Yunanlılardı ve ancak onlar bu kültürü kendi meşreplerince anlamışlardı.

Helenizm, Mısır-Fenike mirasını sindirmeye çalışırken Hıristiyanlığa yakalanmıştı; ne mantıki sonuçlarına vardırılmış bir inanç yaratabildi, ne de eski inançları anlayabildi. Yahudilik de Mısır çıkışlıydı ama Mısır'ı bir kötülük ülkesi olarak algıladığından, devraldığı mirasın bir bilançosunu yapması imkansız oldu. En nihayet İslamiyet de Helen kaynağına geri dönerek bu bağdan kaçamamıştı.

> Hıristiyanlığın Helenleşerek Yahudi tektanrıcılığından uzaklaşmasına karşı bilinçli bir tepkiyi dile getiren İslamiyet’in de, Yahudiliğin Helenizm’e sıkı sıkı karşıt tavrına dönmemesi gene anlamlıdır. İslamiyet sistematik bir teolojiyle donanma ihtiyacını duyduğu zaman İslam teologları da kendilerinden önceki Hıristiyanlar gibi teolojik amaçları için Helen felsefesinden yararlanmak zorunda olduklarını anladılar ve bunu yapabilmek için Helenizm’in kaynağına gitmekten başka çare olmadığını gördüler.{13}

Bir döngü ortaya çıkıyor ve her ileri adımın büyük bir ricatla sonuçlandığını görebiliyoruz.

Peki bu durumda ilk tek tanrılı dini, tek tanrılı din olarak mı almalıyız?

> Tanrı birdir, tektir, ondan başkası yoktur.
> Bir tanedir, O’dur her varlığı yaratan.
> Bir ruhtur tanrı, görünmeyen bir ruh,
> Ruhlar ruhu, Mısır’ın yüce ruhu, kutsal ruh.
> Ta başlangıçta vardı tanrı.
> İlk varlıktır 0. Hiçbir şey yokken o vardı.
> Her şeyi o yarattı kendi doğduktan sonra.
> Başlayanların yaratanı. Sonsuzdur tanrı.
> Zamanın başından sonuna kadar.
> Ezelden beri süregelen varlığı sonsuzluğu kadar sürecek.
> Gizlidir tanrı, kimse görmemiştir O'nu.
> Benzerlerini bile gören olmamıştır.
>
> İşitir her çığlığı.
> Güçsüzleri korur güçlülere karşı.
> Kendini tanıyanları tanır.
> Yardım elini uzatır hizmet edenlere.
> İzinden yürüyenleri esirger.{14}

Netliği görebiliyoruz. Din, başlangıçta saf haldedir ve çoğaldıkça bulanıklaştığını, “katkı aldığını” söyleyebiliriz. Aslı, hâlâ esaslıdır ve “kitaplı dinler” arasında sayılmaması inananlar açısından büyük bir eksikliktir. Güneş Tanrı meselesi ise bizim Batılı bakışımızın hastalığıdır; Güneş asla Güneş değildir ve bütün dinlerin sembollerle iş gördüğü açıktır.

Yere düşen Güneş ışığı hâlâ gerçek yaratıcıdır ve yere secde ederek güneş ışıklarını öpmek bildiğimiz en evrensel tapınma şeklidir.

Cahil, her şeyi kendisinden başlatandır. Cahillikte bir reddi miras var ve dinler tarihi bir mirasyediler tarihi olmakla *vücûd* bulmaktadır. Bir cahilleşme ile geldiklerine ve reddi miras olduklarına göre dinde bir zenginlik aramak beyhudedir. Yalnızca ihanette bir zenginlik var ve ihanetin cahilliğin sığlığında beslendiği açıktır.

Böyle bakıldığında Aton dinin serüvenin bir ihanetler tarihi gibi gözükmesi asla şaşırtıcı değildir. Seçkinci ve derindir, anlaşılması güç diye anlayabiliriz. Alt tabakalar çok zor anlar ve asıl kötüsü anlamak için de pek az çaba gösterir; "ihanet eder" diye özetleyebiliriz. Nitekim Freud, kaynaklara dayanarak biri Mısırlı, diğeri Mısır'ı hiç bilmeyen nevzuhur iki Musa olduğunu ve ilkinin yeni kavminin ayaklanması sonucunda öldürüldüğünü ileri sürüyor. Kuran'da Bakara suresi 61. ayette bu olay şöyle anlatılır:

> Onlar (Beni İsrail) Allah'ın ayetlerini tanımayıp Peygamberleri haksız yere öldürdükleri için onlara alçaklık ve yoksulluk damgası vuruldu. Böylece Allah'ın öfkesine uğradılar. Onlara bu hal isyan etmeleri ve taşkınlık yapmaları yüzünden oldu.

Demek cinayet ve ihanet Muhammed çağında henüz unutulmamıştır.

Freud'a göre Yahudilikteki Mesihçi yanın arkasında da bu cinayet vardır. Freud, Babil'deki sürgün yaşamı sırasında yaşadıkları nedeniyle İsrailliler arasında Musa'nın ölüler arasından çıkıp geri geleceği ve yaptığından pişmanlık duyan kavmini arkasına takarak bir ebedi mutluluk ülkesine götüreceği inancının doğduğunu belirtiyor.[15] Yani Yahudilerin beklediği Mesih cinayete kurban gitmiştir. Nasıl yorumlayabiliriz?

> Belki de Musa'nın öğretisi, hocası olan Firavununkinden daha sivri ve katıydı; böyle bir öğretiyi ileri sürerken Güneş Tanrısı'na yaslanması için bir gerek yoktu ortada. Onun okulu yabancı bir kavim için bir anlam taşımaktan uzaktı. Gerek Musa, gerek İkhanaton bütün aydın despotları bekleyen akıbetle karşılaştı. Musa'nın Yahudi kavmi de tıpkı 18. sülale zamanındaki Mısırlılar gibi pek fazla düşünsel alana kaydırılmış bir dini kaldıracak, ilgili

dinin sunularında kendi gereksinmelerinin doyumunu bulacak aşamada değildi. Gerek İkhanaton, gerek Musa örneğinde aynı olay patlak verdi; vesayet altında tutulan ve hakları sınırlanan kavim ayaklandı, üzerlerine yüklenen din yükünü kaldırıp attı omuzlarından. Arada bir ayrım varsa, uysal Mısırlılar, alınyazısı gelip Firavunun kutsal vücudunu ortadan kaldırıncaya dek bekledi; azgın Semutlar ise kendileri alınyazısı rolünü oynayıp başlarındaki despotu temizleme yolunu seçti.[16]

Muhammed dışındadır ama eceliyle tanrısına kavuşmuş halife olmadığını hiç unutmamak gerek.

Musa müritlerince öldürülmüştü, İsa'yı da onun müritlerinin öldürttüğüne inananlar yeterince kalabalıktır. Musa'nın katilleri cinayeti unuttururken, İsa'nın katilleri cinayeti kutsallaştırdılar ve cinayetten yeni bir din çıkardılar. Böylece cahillikle hainliği birbirine daha yakınlaştırabiliyoruz.

Mesele aydınlanmada ise söyleyebileceğimiz şudur: dini bir aydınlanma yoktur ancak dine karşı bir aydınlanma mümkündür. Sufizmin, gnostisizmin, aydınlanmanın çıkış noktaları her ne olursa olsun kurumlaşmış dinle çatışmak zorunda kaldıkları unutulmamalıdır, Cahillikten ve ihanetten kurtulma yolunu seçmeyen her proje ise eninde sonunda "gericilik"tir. Teslim olarak değil başkaldırarak "ilerleyebiliriz."

Mesele tek tanrıda ise Aton'dan Volkan tanrısına giden yolun bir "ilerleme değil", bir büyük geri dönüş olduğunu söylememiz gerekir. Hıristiyanlığın zaferi ise Freud'un söylediği gibi, 1500 yıllık bir aradan sonra Amon rahiplerinin Akhanaton'a karşı yaptıkları yeni bir karşıdevrim anlamına geliyor. Eskilerin özetlerini ihmal ettiğimizi biliyoruz, burada bir önemi bulunmamaktadır.

Halkı sevmek iyidir ama avamlığın bulaşıcı olduğu da asla unutulmamalıdır. Halka inip temiz kalmanın yolu henüz bulunmamıştır. Çünkü orada derin bir dinsellik, derin bir ahlaki düşkünlükle iç içe olabilir. Hızlı muhafazakârlaşma çoğu zaman hızlı çözülmenin işaretidir. Onlar her şeyi ama her şeyi kendilerine benzetmekte mahirdir ve kestirme yollara rağbet etmedikleri malumunuzdur. Tarihin materyalizmini yabana atmak öldürücüdür. Bir eski zaman filozofunun dediği gibi, atların ve öküzlerin

insanlar gibi resim çizme kabiliyeti olsaydı tanrılarını at ve öküz şeklinde çizerdi. Yani öküzün tanrısı yine öküzdür. Mesele öküzlükten nasıl ve ne yolla kurtulacağımızda. Bunu yapabiliyorsak gerisi teferruattır.

Sığ sularda derinlik sarhoşluğu yaşayanların kalabalık olduğu bir coğrafya bizimkisi. Sarhoşun şarkısı nakarattan ibaret. Nakaratta tekrar var ve gücü buradan kaynaklanıyor. Burada daha derinde, boğulma tehlikesini de göze alan ve nakaratsız bir tartışmaya not düşüyoruz.

Görünen o ki Amon dininin esirleriyiz biz. Bir bilge kralın başlattığı ve seçkinlerinin Yahudilere öğrettiği atonculuk, geniş kitleler tarafından öğütülmüştür çünkü. Mevcutlarla Aton arasındaki ilişkiyi gün yüzüne çıkarmak artık çok güçtür. Ve bu en eski devrimci dine halk kitlelerinin katkısı, okunulan her duanın ardından yeniden onaylanmaktadır.

Ve evet Akhanaton bir kez daha yenilmiştir; amon, amen ve âmin!

3.
DOĞUNUN DİNLERİ, DİNLERİN DOĞUSU

Senin tatlı soluğundur benim soluğum,
Güzelliğin her zaman gözlerimin önünde.
Duyabilsem sesini Kuzey rüzgârında,
Güzelim, seninle dinçleşir bedenim.
Uzat ellerini, yol göster ruhuma, canıma can kat:
Beni sonsuzluğa çağırırsan hazırım gitmeye.

Akhenaton'un Yakarışı

Doğunun tarihi niçin dinler tarihi olarak ortaya çıkıyor? "Acı çeken insanın inlemesi ve iç çekişi olarak din" biliniyor; zaman zaman bir "protesto" olduğu da. Ancak, dinlerin doğuş çağında acı çeken insanların tümü Doğulu değildi. Doğudaki uygarlıklar acı çekerken, bir din yaratacak sosyal örgütlenmeye de erişmişlerdi. Doğu, bütün dinlerin olduğu kadar bütün uygarlıkların da beşiğidir.

Bu durumda din ile uygarlık arasında bir bağ kurabilir miyiz? Çıkışlarında uygarlık olmakla birlikte, dinler hep kıyıların ürünleridir. Museviler ve Muhammediler uygarlıklar coğrafyasının bedevileriydiler. İsevilik de Roma'nın kıyısındadır. Kıyıda olmak, uygarlıktan rüzgâr almak ama asla uygarlığa ait olmamak anlamındadır. Rüzgârla yürüdüler ve merkeze yerleşmek için çok yıkıcı oldular.

Anlaşılmıştır ki tek tanrılı dinlerden söz ediyoruz. Peki, tek tanrıcı dinler niçin ortaya çıkar? Dünyevi hiyerarşi ile dini hiyerarşi arasında paralellik kurma girişimlerini biliyoruz ama her zaman bir örtüşme yakalanamadığını da... Eski Mısır'ın kadir-i mutlak firavunu karşısında tanrılar panteonu hep kalabalık olmuştur.

Sümer, Bab el gibi eski uygarlıklar da, dünyevi otoriteyi sadeleştirebilmelerine rağmen aynı sadeleşmeyi dinde yapamamışlardı. Roma ise sadece tanrıların gösteri alanı olmakla kalmamış, dinler için de verimli bir bahçe olmuştur. İmparatorluklar fethettikleri her yeni kültürden dinlerini ve tanrılarını ödünç alırlar. Yaptıkları en belirgin iş, ödünç dinleri ve tanrıları kendi dillerine çevirmekten ibarettir. Bu durumda dinde ve tanrılarda bir sadeleştirme eyleminin başka ihtiyaçlarla da ilgili olması gerekir.

Peki, toprağa yerleşme ve göçebelik ile ticaretin bunda bir etkisi var mıdır? Görünüşe bakılırsa "Eski Ahit"in temel sorunlarından biri budur:

> Ve Âdem karısı Havayı bildi; ve gebe kalıp Kain'i doğurdu; ve Rabbin yardımı ile bir adam kazandım, dedi. Ve yine kardeşi Habil'i doğurdu. Ve Habil koyun çobanı oldu, fakat Kain çiftçi oldu. Ve Kain, günler geçtikten sonra, toprağın semeresinden Rabbe takdime getirdi. Ve Habil, kendisi de sürünün ilk doğanlarından ve yağlarından getirdi. Ve Rab Habil'e ve onun takdimesine baktı; fakat Kain'e ve onun takdimesine bakmadı. Ve Kain çok öfkelendi, ve çehresini astı... Ve vaki oldu ki, kırda oldukları zaman, Kain kardeşi Habil'e karşı kalktı ve onu öldürdü. {17}

Çoban her halde silahlı idi, çiftçiye galebe çalması, tarihi düşündüğümüzde "doğal"dır. Devamında, "Cenk ve boru çalanlar" ile "tunç ve demir, bütün keskin aletleri döven"lerin Kain'in soyundan geldiğini öğreniyoruz. Ordu kurmuşlar ve devlet olmuşlar, diye anlıyoruz. Peki din kurdular mı?

Eski Ahit'e göre Kain'in ilk çocuğu Hanok'tur; 365 yıl yaşadıktan sonra tanrı ile yürüyüp gözden kaybolan Hanok Âdem zürriyetindendir. Ölümünü bir güneş doğması saymamız yerindedir; hem bütün günleri 365 yıla denk getirilmiş, hem de ölmek yerine gözden kaybolmuştur. Hanok, İslam'da İdris olmaktadır ve Yunanlılara göre "üç kere ermiş", trismegistos, İdris-Hermes, astroloji ve simya kuruculuğu yanında kalemle yazı yazan ve dikiş diken ilk insan olarak bilinmektedir. Ay tanrısı Toht, yeni bir dinin ilk işareti sayılmalıdır. "Göksel" bir tanrı sayıldığına göre, herhalde güneşe ve yıldızlara da yakındır. Başlangıç sayılması, güneşin yakıcılığına karşın

göçebeye gölge sağlamasındadır. Karanlıkta olduğumuza göre, serin olanın daha derin sayılmasında bir sakınca bulunmamalıdır.

Ve başlangıçta çobanlar daha baskındılar. Çiftçiliğin henüz daha çok yeni olduğu tarihin erken zamanlarında toprağın pek verimsiz ve dolayısıyla çiftçilerin pek güçsüz olduğunu tahmin edebiliriz; Kain baskındır ve ilk dinin peygamberinin baskın olanın soyundan gelmesi mantıklıdır. Fakat uygarlık, şüphesiz ki çiftçinin soyundan gelmektedir. Bir açı farkı ve bir uyumsuzluk görebiliyoruz.

Ay tanrısını ilk sıraya yerleştirmekle birlikte, tek olduğu yönünde bir işaret göremiyoruz. Herhalde ayın yanında güneş ve yıldızlar da vardı ve astrolojiyi bir dini gözlem saymamız da, bu durumda yerindedir.

Demek ki başlangıçta çok olmaktadır ve sadeleştirme için çok olana bir tepkinin oluşması gerekir. Fakat çoban için tehlikenin daha büyük ama daha az, çiftçi için ise daha küçük ama daha çok olduğunu tahmin edebiliriz. Çiftçinin tanrıları, çobanın tanrılarından çoktur.

Bir çürümenin ardından mı geldiler bilemiyoruz ama Akhenaton’un bir ilke kalkıştığını ve ne yazık ki devriminin pek kısa sürdüğünü, bir başka deyişle “beceremediğini” biliyoruz. Karşıdevrim çok şiddetli gelişmiş ve ilk devrimin bütün izleri silinmiştir, Buna karşın Atonizm, dinler tarihinin en ilginç vakası olmaya devam etmektedir. Bir güce sahip olan ve devrimini güce dayanarak yapan tek din Atonizmdi. Arkasından gelenler hep güçsüz oldular ve güç aradılar. Güç arayan taviz vermek durumundadır; mücadele ettikleri güçlerle ittifak yaptılar ve elbette tavizler verdiler. Tek tanrılı din devrimlerinin zayıf halkası hep güçsüz başlamak zorunda kalmalarıydı.

Bu yüzden, Musevilik, İsevilik ve Muhammedilik, devlet ile buluştuktan sonra ancak birleşik bir din oldular. Atonizm, devlet olduktan sonra bir din oldu, yeni bir kapı açtı ve herhalde açtığı kapıyı sonsuza dek kapattı.

Kodifiye edilmelerini göz önünde bulundurunca Atonizm ile Muhammedilik arasında yaklaşık 2000 yıllık bir süre saptanmaktadır. Uygarlık tarihi açısından pek kısa olan bu zaman dilimi, modern uygarlığın penceresinden bakıldığında pek uzun görünmektedir. Dinler “tarihsiz” toplumlar için bir tarih olduğundan, bütün tarihin şimdi bize bir “dinler tarihi” olarak görünmesi şaşırtıcı değildir. Ve asıl şaşırtıcı olan, pek kısa

olan modern toplumların tarihinin de geriye gittikçe bir dinler tarihi olarak ortaya çıkmasındadır. Seküler bir tarih görüşü henüz daha pek gençtir ve ne yazık ki tarihin bu görüş açısından okunması için pek az malzeme toplanabilmiştir. Bu durumda doğunun tarihinin bir dinler tarihi olarak ortaya çıkması onun tarihinin doğasına uygundur.

Engels, "bozulmaya ve yıkıma karşı bir bedevi tepkisi" diye açıklıyor; sözünü ettiği Muhammediliktir. Dinsel çöküntü, iktisadi çöküntü ile birlikte geliyor ve Engels, ne yazık ki, hangisinin diğerini koşulladığını yazmıyor. Yazdıklarından, Museviliği ve İseviliği ayrı tuttuklarını anlıyoruz; zamanlarda Doğu dini artık Muhammediliktir. Engels'in 6 Haziran 1853'teki mektubu Marx'ın 2 Haziran'daki mektubuna bir cevaptır ve 2 Haziran'daki mektup sorunun cevabını bulmuş gibidir:

> İşte gerçek anahtar bu; Doğu cennetinin bile gerçek anahtarı bu… {18}

Marx'ın bulduğu anahtar, "toprak mülkiyetinin yokluğu"dur ve artık yokluktan bir din çıktığı iddiası bizim için kesin bir yargıdır. Böyle olmakla birlikte, Atonizm için bir yokluk saptaması yapamıyoruz ve bu anlamda da bir ilk vaka ile karşı karşıya kalmaktayız. Dinler bozulmadan çıkmakla birlikte, bozulmaya açıktır ve bozulmaktadır. Bozulma herhalde yokluktan çıkmaktadır ve böylece tanrıların da bozulduğunu ve yok olduğunu anlıyoruz. Bu durumda bozulma bir dini ortadan kaldırırken, yeni bir din için de şartları hazırlamaktadır.

Atonizmin çıkışında da bir bozulma saptayabiliyoruz; bu, Amon rahiplerinin çok fazla dünyevileştiği, dünya işlerini veya nimetlerini çok fazla önemsediği anlamındadır. Öyleyse dinde sadeleştirme, dünyevi nimetlerin paylaşımında bir sadeleştirmedir. Tek olmadığını biliyoruz: Akhenaton kadar, Fransız Devrimi de rahipler arasına Azrail'in kılıcıyla dalmıştır. Dinde devrim, eninde sonunda dine karşı bir devrimdir. Devrimler eski dinin dogmalarını ve iktidarını yıkmakta faydalı işler görürler. Zaman devrimin hızını yavaşlattığında, eski inançlar yeniden ayakları üstünde dikilir. Ancak, hareket etmesi için artık pek az boşluk kalmıştır. Eski olan yeni ile kaynaşır, eski inançlar yeni inançların içinde kabuk değiştirir; yeni inançlar eskisine karışır. Musevilik, İsevilik, Muhammedilik, hepsi, kurucu peygamberleri kadar işte bu karşılaşmanın da

ürünleridir. Sonra gelenler, yıkmak için isyan ettikleri eskilerin otoritelerini kabul eder. Pagan inançlar, çeşitli kılıklarda yeni inançlar içinde de varlığını sürdürür. Din devrimi derhal bütün asi görünümünü yitirir ve bir devrim dini olarak dinler tarihindeki yerini alır.

Doğunun tarihi bir dinler tarihi olarak ortaya çıkmasına karşın, Doğunun tarihinin anahtarı din değildir. Tam tersine, karşı karşıya olduğumuz vaka henüz yazılmamış bir tarihin din penceresinden görülmesidir. Din tarihi üzerine inançlı adamın düşünmesi, bir teoloğun tanrı üzerine düşünmesidir, Asıl sorulması gereken soru bir kez ihmal edildiğinde, teoloğun kendisi de dinler tarihinin bir parçası haline gelir.

Tarihin izinden gidilmediğinde, yazılacak her tarih, eninde sonunda bir dinler tarihi olarak görünecektir. Bundan böyle, önümüzdeki yığının artarda gelen sahtekarların ürünü olduğunu söylemek yeterli değildir.

> 1800 yıl uygar insanlığın en büyük bölümünü egemenliği altında tutmuş ve Roma dünyasını boyunduruğu altına almış bir dinden, bu dinin sahtekarlar tarafından yapılmış bir saçmalıklar kumaşı olduğunu söylemekle yetinerek kurtulunmadı. Ancak doğduğu ve egemen din haline geldiği zaman var olan tarihsel koşullardan hareketle kökeni ve gelişimi açıklanabiliyorsa bu dinin üstesinden gelinebilir. Bu, Hıristiyanlıkla ilgili olarak özellikle doğrudur. Burada da işte tam şu sorunu çözümlemek söz konusudur: Nasıl oldu da Roma İmparatorluğunun halk yığınları, bu köleler ve ezilenler tarafından fazlasıyla vazedilen saçmalığı bütün öbür dinlere tercih ettiler, ta ki gözü yükseklerde olan Konstantin bu saçmalık dinini yaymanın Roma dünyası üzerinde tek başına hüküm sürmeye erişmek için en iyi yol olduğunu kabul etti.[19]

Burada, Engels'in eleştiri oklarını yönelttiği Bauer'in saptaması yerindedir: Hıristiyanlığın babası İskenderiyeli Yahudi Filon'du. Filon artık unutulmakta olan Yahudi gelenekleri ile, Yunan felsefesini "rasyonalist ve alegorik bir görüş içinde yorumlamış", bunu yorumlama kabiliyetinde olmayan kalabalıklar da Filon'un alegorik yorumlarını az çok sistematize ederek din haline getirmişti. Şimdi, Filon'un "alegorik" yorumunun Filon'la bir ilişkisinin kalmadığını görebiliyoruz. Kalabalıklar tarafından yorumlanmış Filon, Hıristiyan zihniyetidir. Fransız bilgini Charles François

Dupuis, Yunan mitolojisi ile aynı gördüğü Mısır mitolojisini esas olarak takımyıldızların hareketleri için uydurulmuş simgesel anlatımlar, Hıristiyanlığı ise sadece bu büyük geleneklerin yanlış anlaşılmış parçalarından oluşan bir derlemeden ibaret olarak görüyordu.[20] Dupuis'nin izinden giderek, Museviliğin de aynı yanlış anlamanın büyük ve en eski ürünü olduğunu söylemek mümkündür. Çözülemeyen simgelerin yeni anlamlara kavuşması tarihin sıkça tanık olduğu bir durumdur. Demek ki, dinin din haline gelmesi, Mısır'dan ve Filon'dan kurtulmasına bağlıdır. Dinler işte bu yüzden örgütlenmiş cahilliktirler.

YILDIZLARIN ALTINDA

Atonizm kadar Sabiliği de atlama eğilimindeyiz biz. Oysa, tek tanrılı dinlerin kurucu atası İbrahim'in bir Sabii olduğu biliniyor. Sabilerin peygamberi Ay tanrısı Hermes'tir. Harran'da (Aaron-Harun] 13. yüzyıla kadar bir "ay tapmağı" vardı. Urfa ise muhtemelen bir güneş şehri idi, şehre Beyt-el Şems'ten giriliyordu. Arkeoloji, Tekvin'de İbrahim'in ataları olarak geçen şahıs adlarının Harran'daki yer adları olduğunu ortaya çıkarmıştır.[21] İşte, bilimin dili ile Tekvinin dili arasında trajik bir kopma! Devam edelim; Kuran'a göre Kâbe, İbrahim ve İsmail'in evidir. Bu ev İbrahim'i olmasa bile bir göktaşını misafir etmeyi sürdürmektedir. Bugün Müslümanlar *Hacer-i Esvet* denilen ve güneş kültü olması yüksek ihtimal bu göktaşına tavaf etmektedir. İşte İbrahim ile göksel güçler arasında somut bir bağ! İbrahimi dinlerin en son kolunda gündelik hayat "ay takvimi"ne göre, yani aya göre düzenlenmektedir. Tek tanrıya iman, dinin şartı olarak gösterilmesine rağmen melekler ve şeytanlar da hâlâ ortalıkta gezinmektedir. İlkinin durumu sonuncusundan parlak değildir;

> Yahudi toplumunun 'Tanrı'sının kendisiyle özdeş duruma getirildiği "Ba'l", aslında bir 'güneş tanrısı'ydı. Ken'anlılar Mezopotamya'dan almışlardı onu. Orada "Bel" diyenler de vardı. Eski Babil'in en büyük üç tanrısından biri olan ünlü "Marduk" da "güneş tanrısı"ydı. Ve o, "Ba'l"den başkası değildi. Eski

> Babil’deki “Şamaş” (şems-güneş, Sümerlerde Utu) da “güneş tanrısı”dır.{22}

Demek ki döne dolaşa güneş kültüne varıyoruz. Kuşkusu olanlara bir sema veya semah törenini yeniden izlemelerini öneririm. Ama şu açıktır ki Sabiliğin “ilk neden tapınağı” veya “akıl tapınağı”nın yerinde yeller esmektedir. Tek tanrıcılık her zaman yokluktan değil, çokluktan çıkar. Eski inançların izleri şurada burada durur. İnanç, yanlış anlamaları besler, ilk anlamlar yiter, gelenekler unutulur ve böylece çocuksu bir yanlış anlamadan yeni bir din çıkar.

Aslında bu, bütün yeni dinlerin geçmişinin anahtarıdır. Yahudilik, Atonizmin yanlış yorumlanmasıydı, Hıristiyanlık Yahudiliğin yanlış yorumlanması oldu. Muhammedilik bu yanlış yorumu, kendi yerel dinlerinin yanlış yorumlarıyla birleştirdi; kendinden önce gelen bütün inanışlar Yahudiliği, Hıristiyanlığı, Sabiliği, Bedevi çoktanrıcılığını birbiri ile karıştırdı. Böylece kendinden önceki bütün inançları “rasyonel ve alegorik” bir görüş içinde yorumlayıp, sahiplendi. Ve ancak Emeviler döneminde, bu dini yaymak ile ülke sınırlarının genişlemesi arasında bir bağ kurulunca bir din haline gelebildi.

> Emevi halifeleri, zamanlarının ve muhitlerinin adamı olmak sıfatı ile, İslami akidelerin taammümü ile kendi ülkelerinin genişlemesini, samimiyetle, aynı şey addetmişler ve ister Şii, ister Harici olsun, kendi siyasetlerine düşman olanların aynı zamanda hakiki Müslümanlığa da hasım oldukları kanaatini getirmişlerdir.{23}

Demek ki, halkın alegorik yorumu, silahla yürütülen siyasete bir güç kattığında, güç ile birleşebilir ve bir din haline gelebilir.

Oysa Mısır’da olduğu kadar Eski Yunanistan’da da, doğaya ve hayata bakış, tek tanrılı dinlerden daha “nesnel”dir. Sebep-sonuç ilişkisi henüz koparılmamıştır. Freud, Akhenaton’un “güneş tanrısı” hakkında şunları yazar:

> ... Amenhotep güneş ışığında saklı yatan ve ileride bilimsel yoldan saptanacak olan etkiyi çok önceden şaşılacak bir sezgi eseri görmekle kalmamış, hiç kuşkusuz bundan bir adım daha öteye

> giderek güneşe yalnız maddi bir nesne gibi tapmayıp, onu, saçtığı ışınlarla enerjisini açığa vuran tanrısal bir varlığın simgesi saymıştır.[24]

Marx da Yunan sanatı hakkında şunları yazar:

> Yunan sanatının günümüzde süren cazibesi, üzerinde yetiştiği gelişmemiş toplum düzeyiyle çelişkili değildir. Tam tersine, bu durumun bir sonucudur. Tersine, Yunan sanatının doğduğu ve doğabileceği tek yer olan, olgunlaşmamış toplum koşullarının bir daha geri gelmeyecekleri gerçeğinin zorunlu bir ürünüdür.[25]

Başlangıçta hep çocuğun saflığı vardır, dinler uygarlık tarihinin çocuksu aşamasını temsil eder; büyümüştür ancak algılayışı çocuk kalmıştır.

DİNE KARŞI DEVRİM

Evet dini bir devrim yoktur, ancak dine karşı bir devrim mümkündür.

> Dinler, kendileri dinsel bir gereksinme duyan ve kitlelerin dinsel gereksinmelerini anlayan insanlar tarafından kurulur ve genel kural olarak bu, okul filozoflarının işi değildir. Buna karşılık her şeyin dağıldığı dönemlerde –örneğin bugünlerde de– dinsel felsefenin ve dinsel dogmaların bütün derinliklerini yitirdiklerini ve halka mal olduklarını, her yere yayıldıklarını görüyoruz. Eğer klasik Yunan felsefesi son biçimlerinde –özellikle epikürosçu okul durumunda– tanrıtanımaz materyalizme varmışsa, Yunan halk felsefesi de tek tanrı ve ruhun ölümsüzlüğü öğretisine götürür.[26]

Demek ki din felsefeye değil, “bir halk felsefesine”, felsefenin tamamen dışında olan folklorik bir felsefeye dayanır. Engels’in dediği gibi Hıristiyanlık doğrudan Filon'un yazılarından değil, Filon’dan alınmış ve halkın anlayacağı bir biçime sokulmuş tasarımlardan doğmuştur. Yine de bu dinin içinde Filon'dan esintiler vardır ama bu esintileri ancak tarihi yardıma çağırarak saptayabiliriz. Aynı şekilde, Ortadoğu’nun bütün tek tanrılı

dinlerinde Atonizmden, Hermetizmden, eski yıldız tapınmalarından, Ay tanrıdan ve Güneş tanrıdan izler vardır. Ama bunlar da köklerinden koparılmış ve halkın anlayabileceği bir biçime sokulmuş tasarımlardan doğmuştur.

Din, bütün insanlık tarihinin halkın özümsediği biçimidir. Bütün diğer devrimci hareketler gibi dinler de kitlelerin yapıtıdır. Bütün diğer devrimci hareketlerin kökeninde var olan ekonomik, siyasi, ahlaki çözülme dini devrimlerin de kökenidir. Bu çözülme içinde ve bu çözülmeye başkaldıran kitleler yeni bir denge kurmak için harekete geçerler. Ancak kendileri de bu çözülmenin ürünleridir. Yunan felsefesi tanrıtanımaz materyalizme vardığında, bu devrimci çıkışı yaptığında, kendi sonunu da ilan etmiştir. Felsefe eninde sonunda muhatabına dinden kurtulması gerektiğini vazeder. Bu yüzden felsefenin ikinci açılışı ancak aydınlanma döneminde mümkün olmuştur. Din, halka inmiş felsefedir, somuttur, mesellere dayanır.

Felsefe seçkincidir, din kitlelerin üzerinden gider. Tek tanrıcı dinler ortaya çıktıklarında kitleler için birleştirici bir işlev görür. Onlara izinden gidecek bir peygamber sunar. Ama hep kitleler tarafından kabul görmek durumundadır; bu zorunluluğa uydukça kitleleri bölmeye başlar. Yorumlar, tutumlar çeşitlenir. Kutsal kitap ve peygamber hakkında yıkıcı sorular ortaya atılır. Ortak düşmanla mücadele ettikleri kadar kendi aralarında da mücadele eden çok sayıda mezhep ortaya çıkar. Karmakarışık bu kitle hareketi, çözülmeyi erteler.

Din yok edicidir. Ne yazık ki, günümüzde, Hıristiyanlığın Antik Yunan Felsefesi üzerindeki yok edici etkisi unutulmuştur. Hıristiyanlık sadece Yunan felsefesini teolojiye dönüştürmekle kalmamış, doğa bilimleri, matematik, şiir, müzik, plastik sanatlar, edebiyat ve bizatihi felsefe tanrıbilimin hizmetçisi olmuştur. Kilise 1800 yıl boyunca bilime karşı akıldışının yılmaz savunucusu oldu. Mısır kültürü üzerinde Yahudi-Hıristiyan geleneğinin tahribatı bundan daha az yıkıcı değildi. Ve bu ardı ardına gelen yıkıcılıktan sonra, sırf bir başka dinin yok ettiği felsefeyi taşıdı diye İslam'a bir Rönesans atfedildi. Öyle bir Rönesans ki doruğunda hâlâ Gazali oturmaktadır; işte size tipik bir gerici ve bilim düşmanı!

Ortadoğu dinleri hangi koşulların ürünüdür? Marx, eski Yunanlıların tarihin çok kısa bir anında parlayan zekâsını onların çocuk olmasına bağlıyordu.

Yunanlılar gerçekten de gelişmelerinin daha pek erken aşamasındaydılar. Doğayı ve toplumu açıklayacak bir dinleri olmadığı için bir felsefe geliştirdiler. Bedevi İbrahimilerin ise ne felsefeye ayıracak zamanları, ne de bir felsefeye ihtiyaçları vardı. Yazı yazan, tapınaklar kuran medeniyetlerin yanında gerçek birer çocuktular. Din işte bu çocuksuluğun tezahürüdür. Bedevi, dönüp evrene bakmaz, kendi evren kurgusuna saplanır kalır. Çocuğun dünyası, ancak kendi dünyasıdır, tanrısı da hep çocukla ilgilenen bir bakıcıdır. Kızar, cezalandırır, affeder, her şeyi onun için düzenler, sevgisine ihtiyaç duyar, korkudan medet umar. Yahudi, tanrısının evreni onun için yarattığına inanır; Hıristiyan, onun için acı çektiğine, Müslüman ise her yaptığını kaydettiğinden emindir. İnsan merkezli bir tanrıdır bu. İnsan tanrısını kendi suretinde yaratır; onun için Ortadoğulu, esmer ve erkektir tanrı.

O yüzden Antik Yunan felsefesi ile tek tanrılı dinler birbirinden esinlenebilmiştir. Çünkü hepsi insanlığın çocuksu evresinde takılıp kalmıştır. Yunanlılar tarihin olgunlaşmamış çocuklarıydılar; inançları kadar tanrıları da çocuksu ve ilkeldi. Köklü bir inançtan yoksun oldukları için akla sığınmaktan, "akılcı" olmaktan başka yolları yoktu; akılcı oldular. Batı toplumuna, din olmaya çalışan bir düşünceyi miras bıraktılar. Bu çocuksu akılcılık, şimdi Yunan dehası olarak kabul görüyor.

DİNLER TARİHİNİN DOĞUSU

Baştaki soruya dönüyoruz; niçin Doğu'nun tarihi bir dinler tarihi olarak ortaya çıkıyor? Hiksoslar iki yüzyıl hüküm sürdükten sonra yenilip Filistin'e doğru sürüldüler. Konuyla ilgili çalışmalara göre iki yüzyıl boyunca fethettikleri tarafından fethedilmişlerdi. Yanlarında nasıl bir miras götürdüklerini bilemiyoruz. Mısırlı Musa'nın İbranilere ne anlattığını da bilemiyoruz ama onların anladıkları herhalde anlama kapasiteleri kadardı. Roma-Germen sentezinden bir Roma çıkmadı, Osmanlı-Doğu Roma karşılaşmasından da bir yeni Doğu Roma. Yeniler eskilerden ancak alabildikleri kadarını aldılar. Ve ne yazık ki "dinler tarihi" bize, unutarak

“ilerlediğimizi” söylemektedir. Doğunun tarihi niçin dinler tarihi olarak ortaya çıkıyor? Sorunun yanıtını yine soruyu soran yanıtlasın:

> ... “uygarlık tarihleri” ki aslında dinler ve devletler tarihinden başka bir şey değildirler.{27}

Din yalnızca ahlak öğütlemez; savaşlar, yıkımlar, kavgalar da dine dahildir.

> Mülklerini alacağınız milletlerin yüksek dağlar üzerinde ve tepeler üzerinde ve her yeşil ağaç altında ilahlarına ibadet ettikleri bütün yerleri mutlaka harap edeceksiniz; ve onların mezbahlarını yıkacaksınız ve dikili taşlarını parçalayacaksınız ve onların Aşerlerini ateşte yakacaksınız, ve ilahlarının oyma putlarını baltalayacaksınız; ve o yerden adlarını yok edeceksiniz.{28}

Putları baltalayarak girdiklerine göre herhalde “devrimci”ydiler. Mesele yıkıcılıksa, modern İsrail de Tesniye’nin emri uyarınca “taş taş üstünde bırakmamacasına” yıkmaya devam etmektedir. Tesniye’nin yazıldığı günden bugüne çok şey değişmiştir ama Tesniye’nin emri orda kutsal bir hale ile oturmaktadır. Bağlamından koparılmış bu kışkırtıcı emirler dileyene dilediği yıkıcılık için meşruiyet tanıyabilir.

Ama bir de şu var:

> Ve ordugâhın dışarısında bir yerin olacak ve oraya dışarı çıkacaksın; ve silahlarının arasında bir kazık olacak; ve vaki olacak ki, dışarıda oturduğun zaman, onunla kazacaksın ve dönüp senden çıkanı örteceksin; çünkü Allah’ın Rab seni kurtarmak ve senin önünde düşmanlarını ele geçirmek için senin ordugâhının ortasında yürüyor; bunun için, senden çirkin bir şey görmesin ve senden yüz çevirmesin diye ordugâhın mukaddes olacaktır.{29}

Demek tanrı da olsa, insanların arasında dolaştığında pisliğe basma ihtimali yüksektir.

Tesniye'yi okuyanlar ne kadarını aldılar? Tuvalet adabı dersinin ne sonuç verdiğini bilmemiz mümkün değil. Ama başlangıçta “taş taş üstüne komamak” meselesinde, inanmış görünenlerden bir kısmının *Tesniye*’nin öğütlerine ihtiyaç duymadığını biliyoruz.

> İlk kral olan Yeroboam putperesttir... Yeroboam'ı takip eden diğer krallar da tıpkı onun gibi putperesttirler. Kral Başa: Yirmi dört yıl süren krallığı boyunca, babası Yeroboam'ın yaptırmış olduğu iki altın buzağıya tapınır ve yerine geçen Kral Omri de aynı şeyi yapar. Kral Ahab: Altın buzağının yerine, Tanrı Baal için bir sunak yaptırır. Kral Ahazya: Baal için başka sunaklar yaptırır. Kral Yehoram: Baal'ı kaldırır ve altın buzağı kültünü yeniden canlandırır. Kral Yehu: Altın buzağılara ibadet eder.[30]

Kutsal Kitap, İsrail'in Asur Kralı Sanherib tarafından fethedilmesini, yaygın putperestliğin bir cezası olarak açıklamaktadır.

Bir başka kaynaktan bir altın buzağı öyküsü daha aktaralım. Herodot, Mısır'a Kral olan Amasis'in işlerini anlatıyor:

> Amasis, Mısırlıların gözünde önceleri pek değerli görünmemişti, sıradan bir evden yetişmeydi, dünkü basit bir hemşeriydi, pek öyle saygı görmüyordu; ama Amasis becerikli bir adamdı, hiç zora başvurmadan hepsinin gözüne girdi. Sayısız malı mülkü arasında bir de altın leğen vardı; her toplantıda kendisi ve konukları bu leğenin içinde ayaklarını yıkarlardı. Leğeni kırdırıp bu altınla bir tanrı heykeli yaptırdı ve kentin en uygun yerine koydurttu; heykelin önünden geçen Mısırlıları topladı ve onlara bu tanrı heykelinin eskiden ayak yıkama leğeni olduğunu söyledi; Mısırlılar, birisinin içine kusuyor, çişlerini yapıyor, ayaklarını yıkıyorlardı; öbürünün önünde ise bugün yerlere kapanıyorlardı. Onun gibi diye ekledi, kendi kişisel alın yazısı da bu leğene benziyordu...[31]

Halktan çaldığı paralarla hayır işleri yapıp tanrısını rıza gösterdiğine inanan modern insanla, leğenden üretilmiş tanrıya tapanlar arasında pek az mesafe vardır. Zaman insanı büyütür, aklı büyütmekte ise zamanın yapacağı pek bir şey yoktur.

Böyle bakıldığında dinlerin bir tarihleri yoktur. Yeterince havari bulabilmişse, her iddia sahibinin bir din kurma şansı vardır. Doğu, her şeyde olduğu gibi burada da laboratuvar olma işlevini üstlenmiştir. Şimdi Marx'ın sorusunu daha uygun bir biçime getiriyoruz; niçin insanlığın tarihi bir dinler tarihi olarak görünmektedir?

Sonsuz evren ile, sınırlı insan arasında bir gerilim var; felsefe de, din de işte bu gerilimden doğuyor. Son derece sınırlı bir hayat süren insan, sonsuz evreni kavramak istiyor, bu imkânsız görevden kaçıp kurtulamıyor. Bilim ve felsefe, özne olmaya yazgılı insana bu insani gerilimle birlikte yaşamaya alışmayı öğütlüyor. Dinler, ise basit bir açıklama sunuyor. Felsefe, insanı çocukluğundan kurtulmaya çağırıyor, din çocukluğuna rıza göstermeye...

İnsanlığın çocukluk aşamasındayız biz; çocukluğumuza yenile yenile ilerliyoruz.

4.
“GÜNEŞ” IŞIĞINDA DİN BİLGİSİ

Ben meylimi üç güzele düşürdüm
Biri Şems-i, biri Kamer, ill’Elif

Karacoğlan

Kara taşın kutsal sayılmadığı bir din var mıdır? Peki taşın “semavi dinler” tarafından kutsal sayılmasını bir taşlaşma vakası mı saymalıyız?

Taş var ve Hacer-i esved, kara taş kutsaldır. Dinde bir taşlaşma varsa bu kara taştır; çünkü hiç değişmemektedir. İslam'dan önce kutsal olan, İslam’dan sonra da kutsal olmakta, “putlar” yıkılmakta, ancak taş yerinde kalmaktadır. Profesör Hikmet Tanyu, bütün dinlerde kutsal bir Karataş olduğunu not etmektedir.{32} Demek ki taş, dinlerin taşlaşmış yanıdır.

Bir taşlaşma söz konusu olduğuna göre, başlangıçta taş olmaması gerekir. Mekke, Beytullah, Hacer-i esved tamlamasında, tamamlayanın kara taş olmadığı biliniyor. Taş zaman zaman, Beytullahtan ayrılabiliyor ve bunun bir fark yaratmadığını biliyoruz.

> 1929'da büyük Karmat generali Ebu Tahir altı yüz süvari ve dokuz yüz piyadesinin başında, Mekke'yi zapt etti ve Kâbe'nin hazinesini gasp etti, müminlerce Allah'ın sağ eli gibi sayılıp saygı gösterilen Kara Taşı (Hacer-i Esved] alıp götürdü!{33}

Mazaheri, kara taşın bir parçasının ancak 1951'de yerine konduğu bilgisini de veriyor.{34} Taş taşındığında haç yapılmış mıdır? Yapıldıysa haçın haç olup olmadığı konusunda bir tartışma olmuş mudur? Ve asıl önemlisi Karmatilerin geri getirdiği taşın taş olduğuna nasıl karar verilmiştir? Bir kesinti olduğu yönünde işaret bulamıyoruz. Demek ki, önemli olan taş

değil, haçtır. Bütün dinlerde kutsal mekanlar da bulunuyor ve bir “tanrı evi’’ taşla birlikte dinlerin ortak paydası olarak ortaya çıkıyor.

Taşın düştüğü yer, evdir. Evin içinde taş var ve taşa dokunmak, bazen yüz sürmek, öpmek dinde tamamlayıcı bir unsur olarak ortaya çıkıyor. Hacir-i esved’in yalnızca bu nedenle çok “yıprandığını” biliyoruz. Taş olma vasfını kaybediyor ve tersine dinde bir taşlaşma ortaya çıkıyor. Bu yüzden tanrının evi değişmeden de tanrının değişebileceği bilgisi, bilgi olmuyor. Kâbe, değişmeyen evdir ve tarihinin Arap tektanrıcılığından çok daha geriye gitmektedir. Bu durumda, “dinde bir devrim” için, panteonda bir değişiklikten çok, evde, kıblede, tapınaklarda ve elbette zihniyette bir değişime bakmamız gerekiyor. İlke güneş tanrı “Aton”dur ve ilk dinsel devrim olma niteliğini hâlâ korumaktadır. Bütün devrimler gibi kısa sürmüştür ve ancak, ömrünün sanılandan çok uzun olduğunu şimdi anlıyoruz. Aton’a “Âmin” demeyenler, Atonizme teslim olmuştur. Bu durumda, güneş ışığında din bilgisi için güneşin ışığını takıp etmeliyiz.

Baalat, İbranice “dişi tanrı” anlamına geliyor, “kutsal leydi” demek oluyor. Bir de Baalim var ki, erkek tanrı anlamındadır, “kutsal efendi” demek oluyor. Yer adlarından biliyoruz; Baalbek var. Şimdi Beyrut’un kuzey doğusunda Bekaa vadisinde kalıntıları bulunan bu Fenike bakiyesi kent, 13. yüzyılda Moğollar tarafından yıkıldı. Roma egemenliği altındayken, güneş tanrısı Jüpiter adına bir mabet inşa edilince adı Heliopolis olarak değiştirildi; güneş şehri demektir, Bir devamlılık olduğunu, Baalat veya Baalim’ın güneşle ilgisini tahmin edebiliriz. Baalbek, Baal’in şehri ya da daha doğrusu “Güneş’in şehri”dir. Balat, buna karşın ne yazık ki saray ile ilgili bir ima taşımıyor. Palation, bizdeki Balat’a kök oluyor, ancak Balat, Baalat’tır ve bu kadar yakın olanın bu kadar uzak olması şaşırtıcıdır. [35]

Hemen kıyısında bir hastane var; Or ahayim adını taşıyor. Hayatın ışığı demektir, Balat ile birleştiğinde çok anlamlı bir bütün ortaya çıkıyor: Balat or hayim, “Güneş hayatın ışığı” olmaktadır ki pek şık duruyor. Yalnız, güneşin unutulmuş olması ihtimal dahilindedir; bu durumda “Tanrı hayatın ışığı” olmaktadır ki Balat’ın eski yerleşikleri ile ortaya çıkan anlam arasında bir örtüşme yakalayabiliyoruz.

Britannica, Balat olarak Balat'ın dışında Milet’in adını vermektedir. Demek ki, Milet de eskide Balat olarak bilinmektedir. Aynı kaynağa göre Miletus,

Apollon'un oturduğu yerdir ki, elinde güneş ışınları ile temsil edilen bu tanrının da güneşle bir ilgisini yakalayabiliyoruz. Yani Balat'ı "güneşsiz" düşünemiyoruz.

Bir de Babil var ki, en çok kuleleriyle biliyoruz. Kuleler göğe yükselmek içindir ve bab-il adlandırması, tanrı kapısında, tanrının gökle olduğuna işaret ediyor. Tanrı Şamaş, Hamurrabi zamanında en önemli tanrıdır ve Hamurrabi'nin Asur-Babil uygarlığının doruğu olduğu düşünülürse, bu uygarlığın bir güneş tanrı uygarlığı olduğunu teslim etmemiz gerek. Babil kulesi, tek tanrıcı dinlerin kitaplarına göre de tanrıya ulaşmak için yapılmıştır. Ancak tanrı ürkmüş ve kulenin inşasında çalışan işçilerin her birine ayrı bir dil vererek aralarında anlaşmalarını önlemiştir. Tanrı dili olduğuna inanılan İbranicenin güdük kalmasını böyle açıklayabiliyoruz. Yalnız yine de İbranice konuşanlar en değerli Talmut'larını burada yazmışlardır. Ancak, bunu tanrıya değil, onları tanrı kapısına sürgün eden Babil kralı Bahtunasır ya da Nabukednezar'a borçludurlar.

Babil'in koruyucu tanrısı Marduk, "Bel"dir. Herhalde "Bab-el"de bir de "Bel" olması mümkündür. Biz bunu Marduk-kapısı olarak da anlayabiliriz; bu durumda da gök tanrı demek istiyoruz ki, böyle olsa bile, baştaki iddiamızın çok ötesini düşmüş olmuyoruz. Sümer yeryüzü tanrısı Enlil, Bal ve Belum'dur ki, bal veya el, hepsinin ötesinde genel veya soyut tanrı anlamım taşımaktadır. Bal veya El'i, Mezopotamya'nın en büyük tanrısı sayabiliriz. Baal-bel veya el, Karacoğlan'a göre "İH", bulunduğumuz bölgedeki birçok ulusun ortak inanışına işaret etmektedir, İbraniler, Araplar, Fenikeliler, Babilliler, Asurlular, Kartacalılar, Suriyeliler, Sümerler hepsi "İH"in kuludurlar. Bu durumda Roma ve Yunan'ı da işin içine katabiliriz ki Apollon ve Jüpiter'i "İH" sayabiliyoruz.

Baalat'ı, Bel, Bal, Baal ve genellikle el olarak karşılaşıyoruz. Fenike'nin büyük gök tanrısı, erkekse Baal, dişi ise Baalat olmaktadır ki, çok tanrıcılığa ama mutlaka hiyerarşik bir dizilişe işaret etmektedir. Müslümanlıkta melekler var, ikincil tanrılar saymamamız için bir neden bulunmuyor. İlah, El-ilah ve giderek Allah'ta da El'i bulabiliyoruz. Melekler sonra gelmektedir ve "il" ile tamamlandıklarına göre, (Azra-il, Cebra-il, İsraf-il veya Mika-il) bu onların tanrıdan türediklerine ve tanrı olduklarına bir işarettir. İdris Şah bunların İbrani baş melekleri ve

sayılarının da 7 olduğunu haber vermektedir ki bunlar Mikael, Rafael, Gabriel (Cebrail), Souirel, Zaziel, Badakiel ve Suliel'dir.[36] Yedi, güneş, ay ve beş seyyarenin izdüşümüdür. Aracılar ve en üstünden türemiş olanlar bütün dinlerde var ve önemli bir din bilgini bunun Araplarda olduğunu haber vermektedir:

> Dünyanın birçok politeist kültüründe olduğu gibi, cahiliye dönemi Arap politeizminde de bir üstün varlık ve bu varlıkla insanlar arasında adeta aracılık görevini üstlenmiş olan ikinci dereceden uluhiyetler mevcuttu.[37]

Zaten eski inanışlarda da ikincil tanrılar "el" tarafından yaratılmışlardır. El, bu durumlarda Adam Smith'in "görünmez eli" olmaktadır ki, "yaratılmamış" dolayısıyla ilk olanların görünmez oldukları din tarihinin kesin bilgisidir.

ARAP POLİTEİZMİ

El, İsra-el'in de tanrısıdır; buna göre Aşherat adlı bir yardımcısıyla Anat ve Elat/El-Lat adında iki kızı bulunmaktadır. İslamlıktan önceki Araplarda da El'in üç kızı bulunmaktadır ki bunlar Allat veya El Lat, Manat ve Uzza olarak anılmaktadır. Peki Ellat ile Balat arasındaki bir ilişki kurabilir miyiz? Tanrıdırlar ve asıl önemlisi dişidirler, ancak şimdilik kesin bir yargı için yeterli ipuçlarımız bulunmuyor. Görülmektedir ki, tek tanrıcılık "El"in egemenliğine son verememektedir. Elohim, El'in çoğulu olmakla, halen "tek tanrıcı" kabul edilen bir dinin tanrısı olmayı sürdürmektedir.

Eski Ahit'te Elohim metinleri ile Yehova metinlerinin farklı dönemlerde, farklı kişilerce yazıldığı artık bilinmektedir. Elohim acıyan, iyilik eden, yoksulları ve muhtaçları koruyan, yasayı gözeten bir tanrı iken, Yehova kindar, öteki ulusları aşağılayan, saldırgan ve savaşçı bir tanrıdır. Halbuki Elohim, Yehova'yı öncelemektedir ve çoğul olduğundan yola çıkılarak Elohim'de eski çok tanrıcılığın izleri olduğu tahmin edilmektedir. Demek ki dinde ilerleme kesin değildir ve hiç olmazsa burada dini ilerlemede bir gerileme ortaya çıkmaktadır.[38]

El’in bu yaygınlığı, din söz konusu ise gerçekte inançların ortak olduğunun bir işaretidir. El, içine girdiği her kültüre göre şekil almakta, fakat ana fikri değişmeden kalmaktadır. Aslında “El” dışında, dinde hayal gücünün sanıldığı kadar geniş olmadığını gösteren başka izler de bulabiliriz. İsis-İştar-Mariam ve Havva arasında da bir devamlılık kurmak zorlama mı olur?

Gökte güneş hep var, Şems veya Şamaş, bir tanrı olmakla göğün yaratıcılığına da işaret ediyor. Peygamber Muhammed'in aile büyükleri arasında olan Abd-el-şems veya Abdülşems, sonraları Şems-i Tebrizi, tıpkı “şemsiye” gibi Güneşten türüyorlar. Abdülşems adının işaret ettiği gibi kulu varsa, kuşkusuz Şems’in bir tanrı sayıldığını kabul etmek gerekiyor. Yalnızca, Abdülşems değil, Hammurabi de, yasalarını yaptığı sırada Şamaş'ın bir kuludur ve herhalde Şamaş'ın kişiliğinde “eşitlik ve adalet”e de tapınılmaktadır. Çünkü Şamaş, güneş olmakla, adalet ve eşitliği de aydınlatmaktadır; Şamaş eşitlik ve adalet tanrısıdır. Sümerceye geçerken Utu olmaktadır bu.

Daha uzaklarda, Hindistan'da eski Hint mitolojisi, dünyanın yaratılışını güneşle açıklamaktadır; dünya güneşin içindeki yaşama isteğinin ürünüdür ki, tezini bugün için de doğru sayabiliriz. Vedizmin büyük tanrı üçlüsü güneşin izdüşümleridir. Amerikan Kızılderilileri, Mayalar güneş merkezli inançlıdırlar. Buda güneş soyludur, Apollon güneş-tanrıdır, Helios düpedüz güneştir. Mısır inancında Ra ya da Phra güneş tanrıdır. Piramitlerin (Kıpti’ce “mere”-yukarıya çıkış yeri) yıldızları ve elbette güneşi temsil ettiği bilinmektedir.[39] Güneş tapınağının koruyucusu bir aslandır. Kefren piramidinin kapısını bir aslan (Büyük Sfenks) beklemektedir. Mısır mitolojisinde aslan kutsal mekanları koruyan bir varlık olarak betimlenir. Heliopolis (Güneş kenti) rahipleri, yeraltı dünyasının doğu ve batı sınır kapılarını koruduğuna inanıyorlardı.[40] Güneş, Mısır’da hep vardı, ama sonra bir rüzgâr çıktı. Rüzgâr tanrısı Amon, baştanrı olmayı başardı; ancak bu durumda adını “Amon-Ra” olarak değiştirmek zorunda kaldı ki, bu baş olmak için güneşe sığınmak gerektiğini gösteriyordu. Güneş hep olmakla birlikte, eski Mısır’da da dinsel rüzgârlar sert esiyordu. Hiyerarşiyi reddeden ve tanrı sayısını teke indiren ilk girişim Atonizm oldu. Kapıdaki aslanlara aldırmadan bütün tapınakları yıktı ve bütün adları sildi. Bu durumda “Atonizm”le tek tanrıcılığa ilk ulaşanın “Güneş tanrı” inancı

olması rastlantı değildir. Yalnız Atonizm, devletin gücüyle devrimini yapmıştı, yıkıldığında, Amonizm devlet olmuştu.

Devlet ve din diyalektiğinde, dinin değil, devletin önce geldiğinin başka işaretleri de var. Hıristiyanlığı uzun süre uğraştırmış olan Işık-tanrı Mithra, büyük güneş-tanrıyla insanlar arasında aracılık eden ve insanların ruhlarını kurtarmaya çalışan bir peygamberdir. Konstantinus'un Hıristiyanlığı benimsemesiyle birlikte Mithraizm bu dine yenik düşmüştür.[41] Fransız tarihçi Renan'ın bu yenilgi olmasaydı, dünyanın bugün Mithras dininden olacağı iddiası aktarılır. Hıristiyanlık devletle birleşince, din olma olanağını yakalamıştı. Arkasından şiddet geldi. Devlet ve şiddet dinin din olması için olmazsa olmazdır.

Demek ki Roma'nın saltanatı ve etkisi sayesinde yayılan Hristiyanlığın karşısında, İran'ın Mecusiliği durmaktadır. Mısır ve Fenike'yi zapt eden Hıristiyanlık, İran'ın Roma'yı yenerek Suriye ve Mısır'ı zapt etmesiyle bir kırılma noktasına gelmiş gibidir.

> Fakat İran hükümdarları, Mecusiliği yaymaya yahut Hıristiyanlığı ortadan kaldırarak Mecusiliği onun yerine geçirmeye uğraşmamışlardı. Bilakis galipler, mağlup olanların dini itikatlarına saygı göstermişler, harp dolayısıyla harap olan mabetlerin yenilenmesine yardım etmişler ve dini ayinlerini istedikleri gibi serbest ifa etmelerine imkan vermişlerdi.[42]

"İnançlarına güveniyorlardı" diyebiliriz. Ancak, bu dönem boyunca İsevilik, bugün bildiğimiz halde miydi?

> Mesihçi Yahudilik ya da ilk devir Hıristiyanlık insanları güçlü bir şekilde kendi tarafına çekti ve 1. yy'da hızlı bir şekilde büyüdü. Yahudi olsun Gentileli olsun Yeshua'ya Mesih olarak inananlar Romalılar tarafından şiddetlice zulme maruz kalıyorlardı. Fakat yok etmedeki başarısız girişimlerden 300 yıl sonra Roma hükümeti, Konstantin döneminde politik sebeplerden dolayı şu anda Hıristiyanlık olarak bilinen dini kabul etti. Paganizmle karışan Hıristiyanlığın radikal bir şekilde Yahudi karşıtı haline döndüğü yer burasıdır. Devletin yeni dini, Roma halkına kabul ettirilmek için pagan düşüncelerle uygun hale getirilerek

> değiştirildi. Azizlerin heykelleri Pagan putlarının yerini aldı. Pagan festivalleri Hıristiyan tatilleri oldu. Aralığın 25'inde kış gündönümünü kutlayan festival Noel oldu. Pagan verimlilik Tanrıçası İshtar'a tapınma ve onun yumurta üzerindeki etkisi Easter (Paskalya) olarak değiştirildi. Varis olunan Yahudi karşıtı tutumlar yeni Roma dinini güçlü bir şekilde etkiledi. Başlangıçta Mesihçi Yahudilik olan hareketin yozlaşmış ve sulandırılmış bir formu Roma dünyasında tesis edildi.{43}

Roma ile ittifaka giren dinin çok parçalı ve çok tanrılı olduğu bellidir. Roma'nın bütün dinleri ve bütün tanrıları Hıristiyanlık içinde kendine yer aramaktadır. Roma devleti içinde yayılan İsevilikteki bölünmeler artmıştır. Meryem'e tapanların yanında İsa'yı tanrı kabul edenler baş göstermiştir. Bu, Hıristiyanlığın bir çöküntü dönemine girdiğini gösteriyordu. Aynı zamanda İran'da Mecusilik de çözülme dönemine girmişti. Her durumda devlet dindeki bu tartışmadan yararlanmasını bildi. Fırkalar birbiri ile savaşırken devlet hukukunu korumaya özen gösteriyordu.

Arap yarımadası bu iki kuvvet arasında kalmış, ancak uçlardaki kaynaşmalar dışında kesin bir istila girişimiyle karşılaşmamıştı. Çünkü o tarihler nüfusu kıt, çöl ikliminin arkasına gizlenmiş Arabistan bilinmeyen ülkedir.

> Hakikatte çöl hayatı, her devirde medeniyet aleminin tanıdığı her nizama karşı gelen bir hayattı. Bu hayat, kısas prensibine dayanarak yaşamak, tecavüzü tecavüzle karşılamak, kendisine yardım edecek bir kimse bulamayan güçsüzü avlamak ile özetlenebilirdi.{44}

Araplar, Hıristiyan tarikatları ve Yahudi kolonileri arasında, uzak bölgelerde kendi putperestliklerine sarılmayı sürdürdüler. Belki fark görmediler, Hıristiyan mezheplerinde Mısır ve Yunan çoktanrıcılığının canlandığını, Hıristiyanlığın tek tanrı iddiasının silindiğini de düşünebiliriz. Demek ki Atonizme yeni bir geri dönüş için ortam hazırdır.

ÇÖL GÜNEŞİ

Abdülşems bir yana, Arapların putları hangi tanrıların izdüşümüdür? Ya da daha doğrusu bütün Mezopotamya halkalarını ışıtmış olan Güneş-tanrı Arapları ışıtmamış mıdır?

> Hani İbrahim, babası Azer'e demişti ki: “Sen putları Tanrı mı sayıyorsun. Ben seni de, kavmini de sapıklık içinde görüyorum.” Biz böylece İbrahim’e gerçeğe ermesi için göklerin ve yerin ülkelerini de gösterdik. Gece onu örtünce bir yıldız gördü: “Bu benim tanrım mı?” dedi. O yıldız sönüp gidince: “Ben böyle sönüp batanları sevmem” dedi. Sonra doğan Ay’ı gördü: “Bu benim Tanrım mı?” dedi; yalnız o da batıp gidince; “Eğer Tanrım bana yol göstermemiş olsaydı ben de sapan insanlardan olurdum,” dedi. Sonra doğan Güneşi gördü: “Bu mu benim Tanrım? Bu hepsinden de büyük,” dedi. Güneş de batınca dedi ki; “Ey milletim! Ben Allah’a eş koştuğunuz şeylerin hepsinden uzağım.”{45}

Pek güzel ama herhalde bunu aynı zamanda Muhammed’in zamanında kısa dinler tarihi saymamız da mümkündür.

Ancak, Arapların bunlardan uzak kaldığını, yalnızca tanrısız putlara taptığını ya da putları tanrı saydığını söyleyemeyiz. Şinasi Gündüz’ün deyişiyle,

> Hz. İbrahim’in yaşadığı dönemde, başta Mezopotamya olmak üzere Ortadoğu’nun birçok bölgesinde temelde göksel cisimlerin tanrılaştırılmasına dayalı bir politeizmin ve paganizmin oldukça yaygın olduğunu göz önünde bulundurmamız gerekir.{46}

Demek ki puta bakmak budalalıktır, putun işaret ettiği bir yer var ve güneş olması ihtimali yüksektir.

> Her kabilenin taptığı bir put vardı. Bu cahiliyet mabutları Sanem, Vesen, Nusup adlarıyla anılmaktaydı. Sanem, maden veya tahtadan insan şeklinde yapılan putlardı. Vasen, insan şeklinde olup taştan yontulan puttu... Hubal, Arap putlarının başıydı ve Kâbe’de muhafaza olunuyordu. Bütün Araplar en uzak yerlerden dahi onu ziyarete gelirlerdi.{47}

Putlar Allah’a ulaşmada bir aracıydı, görünüşe göre bunlar inananları tanrıya yaklaştırıyordu. Demek, put ya da heykel tanrı değildir. Fakat uzun

vadede put hep tanrının yerine geçer, araç amaç olur. Araplarda sorun putlar değil, putların tanrı yerine geçmiş olmasıydı. Bozulma var ve fakat bunun puta taparlıkla bir ilişkisinin olmadığı görülüyor. İkonalar var ve Hıristiyanlar da onlar aracılığıyla tanrıya yaklaşmayı ummaya devam etmektedir.

Mesafelerin uzun, nüfusun seyrek olduğu çöl ikliminde bütün inançların bundan ibaret olmaması ilginçtir. Arapların dışa açılan kapısı Yemen'deki inançlar hakkında şu notları bulabiliyoruz:

> Yemen'in Hunyar kabilesi Güneşe, Kinane kabilesi Kamere, Temin Deburan adlı iki yıldıza, Kaya kabilesi Şı'ra'ya, Esed Utarid'e, Lahm ve Cüzam Müşteri'ye taparlardı.{48}

Güneş hep var ve yalnız putları aracı ederek Arapların yaklaştığı tanrının güneş olup olmadığını bilemiyoruz.

Yalnız ilginç dönüşümler de var; çok tanrıcılık zamanlarında "haram aylar" olduğunu öğreniyoruz. Kan dökmenin yasak olduğu aylar anlamına geliyor ki, zamanla kısaldığını ve kan dökmenin serbest olduğu aya dönüştüğünü anlıyoruz.

Bu durumda putu bir tür tanrının ve inancın taşlaşması sayabiliriz. Arapların taş konusunda oldukça geniş görüşlü olduğunu biliyoruz; Şinasi Gündüz, çöldeki Arapların topladıkları taşların bir kısmım yemek pişirmek için ocak yapmakta kullanırken, buldukları bir düz taşı da tapınmak için ayırdıklarını not etmektedir.{49} Bu taşlardan birinin etrafına ev (Beyt) yapılmışsa, kısa sürede buranın bir hac yeri haline geldiği de anlaşılmaktadır. Beyt-el-ilah ya da Beytullah bu evlerin en önemlilerinden biridir ve cahiliye döneminde de Hicaz paganizmin merkezi olmuştur. Peygamber Mekke'ye girdiğinde Kâbe civarında 360 put olduğuna işaret edilmektedir ki, 365'ten 5 eksiği budur. Herhalde ortak noktalarını yıl ve giderek Güneş saymalıyız. Bu durumda El Lat, Uzza, Menat da birer gök cismi olmalıdırlar. Sabilikte bu var ve biz ilk ayetlerini açıkladığında Peygamberin Sabi olduğunun sanıldığını öğreniyoruz. Tek tanrılı dinlerinin tanrısı ile Güneş arasında bir bağın işareti mi?

> Ve Allah dedi: Işık olsun; ve ışık oldu. Ve Allah ışığın iyi olduğunu gördü; Ve Allah ışığı karanlıktan ayırdı... Ve Allah, daha

> büyük olan ışık gündüze hükmetmek için ve küçüğünü geceye hükmetmek için iki büyük ışık yaptı; yıldızları da yaptı.{50}

> And olsun Güneş'e ve ışığına, Onun ardında seyirten Ay'a, Onu, aydınlatan gündüze, Onu örten geceye. Göğe ve onun yapıcısına, Yeryüzüne ve onu yayıp döşeyene...{51}

Lat'ın putu dört köşeli düz bir kaya parçasıydı. Putun etrafında bir de ev vardı ve Profesör Gündüz buranın Taif Kâbe'si olarak bilindiğini not etmektedir.{52} İslam Ansiklopedisi'nde El Lat ile ilgili daha ilginç bilgiler verilmektedir ki buna göre Al-Lat güneşin has ismidir.{53} Buradaki bilgilere göre Abu Süfyan Al-Lat ile Al-Uzza'yı Uhud savaşına götürmüş ve herhalde savaşta yardım edeceklerini ummuştur. İ.A. bu üç El'in zamanımızda da hastalıklara deva bulmak için ziyaret edildiğini not etmektedir. Gündüz'ün çalışmasına göre, Uzza sonraki dönemlerde Atargatis ve Afrodit'le özdeşleştirilir. Uzza, Venüs'tür.{54} Dolayısıyla Uzza-Azizos, Athar, Atar, İştar, Astarte, Atargatis, Tar-ata ile başlayan ve eninde sonunda bir ana tanrıçaya dönüştürülen Mariam arasında bir bağ ve süreklilik görüyoruz.

Peki İslam taşın egemenliğine son verebilmiş midir? Kutsal kara taş, Hacer-i esved'in "Âdem'in tahtı" addedilmesi sonradır; öncesi hakkında İslam Ansiklopedisinde şu notlar düşülüyor:

> Takdimeler arasında altın güneşler ve aylar tekrar tekrar zikrediliyor. Mas'üdi'ye göre, bazı çevrelerde Ka'be güneşe, aya ve 5 seyyareye vakfedilmiş bir mabed telakki edilmiştir. Bir de Ka'be'nin etrafına konulmuş olan 360 put da bu bakımdan bir delil teşkil edebilir.{55}

Artık Hubal'i biliyoruz; başta Al Lat olmak üzere başka tanrılar da var. Bilmediğimiz, bu "el"lerin yanında "Allah"ın nerede durduğudur. Şu açık; Hubal ve diğerleri Muhammed tarafından tahtından indirilmiştir, "kırılmıştır" da diyebiliriz. Ama Atonculukta da tahtından indirilen tanrılar var ve biz tahttan indirilse bile eski inançların kolay yok edilemediğini not etmeliyiz. Bal, dirençlidir ve varlığı sürmektedir.

Demek ki, burada bir "tekleşme"den değil, hiyerarşide bir değişmeden söz edebiliyoruz. El veya Bal, soyut tanrıya işaret ediyor; somutu güneştir. El

ilah, bizden çok güneşe yakındır, o yüzden duada eller ele açılmaktadır. Kâbe, kıble ise, Müslümanlar da yüzünü güneşe dönmektedir. Tahsin Mayatepek'in iddia ettiği gibi, secdede güneş ışınlarını öpme de olabilir.[56] Kesin olan Şems ve Kamer'in, bu din içindeki yerini ritüellerde sürdürmesidir. Kabul kabildir, ancak bunun için kıble'den kabala'ya olan yolu yürümek gerekmektedir.[57]

GÜNEŞİN ARSLANI

Kıble ile kabala arasındaki bağ kurulamıyorsa, uygulamaya bakabiliriz. İdris Şah, Arap büyücülüğü hakkında şu bilgileri vermektedir:

> Arap büyücülüğü büyük ölçüde simgeseldir. Beş uçlu yıldız, Süleyman'ın mührü, Davut'un kalkanı, Horus'un gözü, Ay tanrısının eli gibi geleneksel büyücü simgeleri Arap-İslam büyücülerinin yanlarından eksik etmedikleri tılsımlardır. Burada ilginç bir inançtan söz etmek yerinde olacaktır. Araplar –çok eski çağlardan beri güneşi ve yaşamı simgelemek için kullanılan– Svastika’da özel bir güç bulunduğuna karar vermişlerdir. Bu figüre düşünce gücüyle belirli bir anlam yüklenirse, Svastika’nın gücü bir kat artar.[58]

İyidir, güneş ve giderek Svestika'nın yolu, neredeyse bütün kültürlerle kesişmektedir. En sonunda Naziler tarafından bir simge haline getirilmiş, Yahudileri ezmenin sembolü olarak kullanılmıştır. İdris Şah, Arap kaligrafisinde “Ya Ali” sözünün Svestika biçiminde yazıldığı bir düzenlemenin bulunduğunu da haber vermektedir.[59] Demek ki, Ali ile Svestika arasında, ya da daha iyisi Ali ile güneş arasında bir ilişki kurgulayabiliyoruz.

> Ali olgusu derinleştirilmeye çalışılırsa, bunun bir güneş tanrısallığı olduğu görülür. Ali, görünmesi için dua edilen doğan günle özdeşleştirilmiştir.[60]

Melikoff’un işareti yerindedir, İslam’daki Ali yarılmasını, simgesel anlamıyla da okuyabiliriz. İslam kökü unutmuş, Ali kökün devamı olmuştur.

Binbir ismi var bir ismi Allah
Eğer inanmazsan hem vallah billah
Âdem'i görmüşüm elhamdülillah
Men Ali'den başka Tanrı görmedim.[61]

Bu da Derviş Ali'nin yaklaşımıdır; Güneş ışığında din bilgisi, Derviş Ali'yi doğrulamaktadır. Sır, tanrıyı güneş ışığında görebilmektir.

> Muhammed, önce, kendisine yolu kapatan bir aslana rastlar. Peygamberlik yüzüğünü onun ağzına atar. Daha sonra Ali, yüzüğü kendisine geri verdiğinde, aslanın Ali olduğunu anlayacaktır. Sonra Peygamber, Tanrı'nın tahtına varır. Perde arkasından bir ses işitir, bu ona Ali'nin sesini çağrıştırır. Perdeyi aralar ve Taht'ta Ali'yi görür. Ona: "Ey Ali, anandan doğduğunu görmeseydim, sana Tanrı diyecektim. Sana ulaştım ama sırrına varamadım" der. [62]

Melikoff bir başka kaynakta da şunları anlatmaktadır:

Şah-i merdan cuşa geldi, sırrı aşikar eyledi
"Yağmuru yağdıran menem diye" Ömer'e söyledi
Ol dem şimşek yalabidi yedi sema gürledi
Hem sakidir hem Bakidir Nur-i Rahman'ın Ali!

> Sözünü ettiğimiz birinci nefeste Ali, yaratıcı-Tanrı olarak ortaya çıkıyor: O, yeri, göğü, gökyüzü tahtını yaratmıştır (Yeri göğü arş-i kürsü yaradan). Fakat, İkincisinde yıldırımın, gök gürültüsünün tanrısıdır, yağmur yağdıran tanrıdır, atmosferin tanrısıdır. Yani, eski Türklerin Gök-tanrısı, Gök-Tengri'dir... Şu halde, bitkilere ve yaşam ilkesine bağlı olduğu için, güneş insana yakındır. Aynı zamanda, eski dinlerin çoğunda Yüce Varlık'ın güneşleştirildiğine tanık oluruz. Güneş-tanrı, Gök-tanrının yerini alır. Ali'nin güneş özelliğini hayli çabuk fark ettim. Köylerde o, doğan güneşle bütünleştiriliyor ve ona güneş doğarken dua ediliyor. Güneş tapınılan bir şeydi; örneğin güneşe karşı işemek uygunsuz bir davranıştır.[63]

Melikoff, Ali'nin güneşin simgeleri olan aslan, koç ve turna kuşu ile simgeleştirilmesini de Ali'nin bu özelliğine bağlıyor.

Kefren piramidinin önünde, aslan vücutlu, insan başlı Büyük Sfenks beklemektedir. Ali gibi Büyük Sfenks'in de sırrı bilinmemektedir. Görünüşe göre, piramidi koruması için yapılmıştır, koruyucu Ali'den doğrulayabiliyoruz.

Çünkü, elimizde sfenkse benzeyen bir heykeli olmasa bile Ali ile aslanı birleştirebiliyoruz. Çünkü Ali insan başlı bir aslan olarak tasvir edilebilmektedir. Ali Allah'ın Aslanıdır (Esedullah). Alevi kaynakları "Şiriyezdan" denildiğini de not etmektedir ki aslan ile ilah bakidir. Muhammed Ali Amir-Moezzi, bir de "Din'Ali" ismine dikkat çekmektedir; bu "Ali'nin dini" anlamındadır ki, işaret ettiği şeyin hem İslam içinde, hem de onun ötesinde olduğuna delildir.[64] Güneş, Aslan burcunun yıldızıdır; demek, eski inanışlardan Ali'ye akan bir ırmak söz konusudur.

Bu ırmağı nasıl tanımlayabiliriz? Güneş ışığında din bilgisi, bizi Pir Sultan'a taşımaktadır:

Hazreti Şah'ın avazı
Turna derler bir kuştadır
Asası Nil deryasında
Hırkası bir derviştedir
Nil deryası umman oldu
Sarardı, gül benzim soldu
Bakışı aslanda kaldı
Dövüşü dahi koçtadır
Nerde Pir Sultan'ım nerde
Özümüz asılı darda
Yemen'den öte bir yerde
Daha Düldül savaştadır.

Demek, şah, Ali, aslan, koç ve Nil deryası, Anadolu inanışlarında yan yana gelebilmektedir. Daha ötesi için Karacoğlan'a başvurmamız gerekiyor. Karacoğlan'ın Âşık Veysel'in bir plağından alınan deyişinin bilinen biçimi şöyle.

Ben meylimi üç güzele düşürdüm
Biri Şemsi biri Kamer İll'Elif
Onların aşkından aklım şaşırdım

Biri Şemsi biri Kamer İll’Elif
Birisinin evi kaya başında
Birisinin evi alnım duşunda
Biri yeni değmiş on beş yaşında
Biri Şemsi biri Kamer İll’Elif
Birinin parmağı dopdolu yüzük
Birinin kolunda şıpça bilezik
Büyüğünü sevsem küçüğe yazık
Biri Şemsi biri Kamer İll’Elif
Durna gelir yüce dağı yol eyler
Ördek gelir çayır çimen göl eyler
Üç güzel oturmuş bana el eyler
Biri Şemsi biri Kamer İll’Elif.

Demek ki, dini güneşsiz düşünemiyoruz. Dinde devrim aranacaksa, sadece Akhaneton’un din devrimini bulabiliyoruz. Özü şems’tir ve böylece kendisinden sonra ortaya çıkan bütün dinler için bir şemsiye oluşturmuştur.

Sabilikten biliyoruz, güneş tapınakları dörtgendir. Dörtgen bir kutsal yer etrafında dönmek İslam'ın da şartıdır. Namaz ve oruç güneşe göredir; İsa göğe çekilir, Musa ve Muhammed peygamberliği göğe yakın dağda alır, zigurratlar, piramitler, kuleler ve minareler göğe yükselmek içindir. Pazar, güneş tanrının günüdür, İseviler için kilise vaktidir. Cumartesi Zühal-Satürn tanrısına ayrılmıştır, sept günüdür. Cuma, Zühre-Venüs’e ayrılmıştır, tanrıların kızlarına aşina bir kültürde uygun seçimdir. Bütün hepsi yedinin –heft– içindedir. Yedi Güneş, ay ve beş gezegen demektir.

Sabilikten kaynaklandığını biliyoruz; Sabiiler, eski Mısır’la kendileri arasında bir ilişki kurmakta ve onların Sabii dininden olduklarını varsaymaktadır. Mısır’da Yahudilerin lideri olan Musa Sabilere karşı bir savaş başlatınca, Sabilerin Mısır’dan çıkarılması konusunda yüce ışık tanrısından (Malka d Nhura) bir vahiy alan Ardban yola düşer ve Kızıldeniz kıyısına dayanır. Bu sırada Kızıldeniz yarılır ve Sabiler karşıya geçer.[65] Gündüz, Sabilerin İbrahim, Musa, İsa ve Muhammed’i kötülük güçleri olarak nitelerken Vaftizci Yahya’yı kutsal bir şahsiyet saydıklarını not etmektedir. Yahya-Yuhanna da İseviliğin kökenindeki güneş inancıdır.

Demek ki taşlaşmanın kıyısında, Atonizmden akan başka bir ırmak sezebiliyoruz; bu ırmak eski Mısır'dan doğmakta, sabilik, Yuhanna, Ali, Alevilik ve Mevlevilik olarak akmaktadır. Gerçek mi? 0, Mevlana'dan çok Şems-i Tebrizi'de parlamaktadır.{66}

5.
DİN, DEVLET VE DEVRİM

Tek tanrılı üç büyük din olan Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslamiyet ön Asya'da doğdu. Yahudi dini çıktığı ülke ile sınırlı kaldı ve yayılma eğilimi göstermedi. Hıristiyanlık ise tam tersine doğduğu coğrafyanın dışına taşma eğilimindeydi. Çünkü içinde doğduğu Helenizm yayılmacı bir ideolojiydi.

Helenizm, başından beri coğrafyaları olduğu kadar inançları da birleştirme eğilimindeydi. Tek bir dünya imparatorluğu kurmak istiyordu ve bunu inanç alanında yapma ihtiyacının yönlendirmesi altındaydı. Otorite tek olmalıydı, imparatorluğun mantığı buydu. İnanç alanındaki tekçilik, işte bu ihtiyacın yansımasıydı.

Helenizm kavimleri yetkesi altına aldıkça, o kavimlerin inançları da buna paralel olarak varlık nedenlerini yitirdi. Politeizm ortadan kalkıyordu ama yerine gelen şey dinden kurtuluş değildi. Helenizm, kaybeden halkların kaderiydi; kaderin sürüklediği kitleler, kadere daha derin bir inançla bağlanmaktaydılar. Tühe-Tike (Helen mitolojisinde Tyche), işte o dönemde ortaya çıktı. Kader, ya da Latincesiyle Fortuna, Roma mitolojisinde şansın tanrıçasıydı. Her Yunanlı kendi "Tike"sine güveniyordu, kader bireyselleşmişti. Kazananlar için "Şans" olan, artık kaybedenler için kaderdir...

Ve "Kader", tarihte pek çok halkın kaderi olmuştu:

> Tühe, Küçük Asya'da Kübele, Mezopotamya'da İştar, Suriye'de Astarte, Mısır'da İsis, Yunanistan'da Demeter, İtalya'da Erükina namları altında ibadet edilen en eski Anadolu Ana İlahesinin Helenistik devirde meydana çıkmış yeni bir şekli idi. Eski doğu şehirlerinde bu ilaheye mahsus bir Kült vardı ve o mevzuubahs olan şehrin hamisi ve hâkimi addediliyordu.[67]

Kader, antik kentlerin kaçınılmaz sonuna işaret ediyordu ve kader tanrısı Tike, Selevkoslar döneminde yayıldı; yayıldığı yerlerde evrensel bir ilahe olarak kabul gördü.

Tike; Kader tanrıçası, Helenizmin bir inanç arayışına denk geliyordu. Buna karşın eldekiler de yeniden elden geçirildi, işe yarayanlar onarıldı, ayakları üstüne dikildi. Halklar "Kader"in peşinde dalgalanırken Serapis, Zeus, Apollon ve Atena gibi eski ilahlar da yeniden hayat buldu. Bunların her biri, "Kader" gibi, tek ilah olma iddiasını taşıyordu. Çoklukta teklik tartışmalıdır; dolayısıyla her tek tanrının taraftarları da diğerlerini eksik bulmaktaydı. Böylece kümelenmeler oluşmaya başladı: Zeus-Heliyos-Serapis (Güneş) bir küme, İsis-Tike-Selene (Ay) başka bir küme oldu. Küme olanlar birbirlerinin eksiklerini tamamlamaktaydılar. Eksikler tamamlandıkça, tek tanrıcılık için de zemin hazırlanıyordu.

Politeizmin gücünü yitirmesini ve "kader"in ağlarını örmesini dinler tarihi için bir çıkış dönemi sayabiliriz. Ancak bu çıkış döneminin, aynı zamanda bir iniş dönemi olduğuna değin pek çok işaret var.

> Dindarlığın aşağı şekilleri olan falcılık, büyücülük ve batıl itikatların her çeşidi, orada burada dolaşan dilenci rahiplerin elinde idi. Ta en eski zamanlardan itibaren Mezopotamya'da iştigal olunan Astroloji bu devirde Babil yoluyla bütün Helenizm dünyasına yayıldı. Bunun bizzat yüksek sınıflar arasında birçok taraftarı oldu mesela: Yıldız ilahları, Bergama Zevs(Zeus) mezbahındaki devlet ilahları arasında yer aldı.[68]

Bu düşkünlük sebebiyle, devrin Yunan felsefesi de bir ahlak arayışı olarak ortaya çıktı. Hıristiyanlığın doğuşu yaklaşırken Helen devletleri Roma İmparatorluğu tarafından ortadan kaldırıldı. Ancak Helenizmin tek din arayışı Roma'ya miras kalmıştı. Din ve ahlak, felsefe ve mitolojiden gelerek yeni bir din için kapıyı aralıyordu.

Roma, Helen dünyasını dağıtarak ilerledi. 150 yıl içinde Balkanlardan Mısır'a kadar bütün topraklar artık Roma İmparatorluğunun birer eyaleti olmuştu. Bütün dinler ve bütün inançlar Roma'nın üzerine yıkılıyordu. Hıristiyanlık işte böylesine evrensel Roma İmparatorluğu topraklarındaki pek çok din arayışından biriydi. Belki de en az dikkat çekenlerden biri.

Konstantin onu fark etmeseydi belki de öyle kalmaya yazgılı bir arayış olarak kalacaktı. Doğu Roma devleti, onu evrensel bir din haline dönüştürdüğünde, Hıristiyanlık, Roma'nın üzerine yıkılmış bütün inançların bir bakiyesi ve giderek bir özetiydi artık... İsis ile Horus, Meryem ile İsa (Chris-Hris) el çabukluğu ile yer değiştirdi. Oziris, baba-tanrı-kral olarak yerini aldı.

Roma'nın ilerleyişi

148 Mekodonya Roma eyaleti oldu
146 Yunanistan Roma eyaleti oldu
133 Bergama devleti Roma eyaleti oldu
103 Kilikya Roma eyaleti oldu
74 Bitinya Roma eyaleti oldu
63 Pontos ve Suriye Roma eyaleti oldu
30 Mısır Roma eyaleti oldu.[{69}]

DEVLETİN DİNLERİ

Hıristiyanlık resmen bir devlet dini haline dönüşmeden 1700 yıl önce, şimdi bir Roma eyaleti haline gelmiş olan Mısır'da müthiş bir hareketlilik yaşanıyordu.

18. hanedanın firavunlarından Akhenaton yaklaşık M.Ö. 1350-1335 yılları arasında bir devrim yapmaya girişmişti. Belki de bu, insanlık tarihinin ilk ve tek din devrimiydi. Bütün tek tanrılı dinler, o devrimin devirdiklerini de içermek üzere o mirasın üzerinde yükselecekti.

İlk din devrimcisinin, devrimci şiddetini ismine de uyguladığını, Amonhotep (Amon hoşnuttur) olan adını devirdiğini biliyoruz. Akhenaten'i (Aton için çalışan] isim olarak almıştır ve biz buna şimdi Atonizm diyoruz. Aton'in hizmetkarı demek de mümkün olmaktadır ki, Aton devrim ile gelen bir tanrı olduğuna göre, devrimciler için Aton'a hizmet etmek şart olmaktadır.

M.Ö. 14. yüzyılda yaşamış olan bu Mısır kralı, çok tanrıcılığı alaşağı etti, geleneksel çok tanrılı Mısır dinini yasaklayarak tek tanrılı Aton dinini kurdu. Krallığının ilk yıllarında, yüz yıllardır Mısır'ın başkenti olan Teb'i terk ederek Tel el Amarna olarak bilinen el değmemiş topraklarda yeni bir başkent kurmaya girişti. Tapınaklardan eski tanrıların isimlerini sildirdi. Rahipleri ve eski dinden nasiplenenleri de ortadan kaldırmış ya da sindirmiş olduğunu biliyoruz. Kaynaklarda, Aton için çalışan'ın, Mısır'da gerçekçi ve laik bir sanata öncülük ettiği not edilmektedir.

Bütün bunlar dinin ötesinde bir devrime işaret etmektedir.

Yalnız, Akhenaton devrimini tahkim edemedi. Tahkim edilmemiş devrimler mutlaka ihanete uğramaktadır; Akhenaton'un ölümünün ardından kurduğu din çöktü. Devrimin başkenti yerle bir edildi, eski din geri gelmiş, rahipler eski yerlerine geri dönmüş ve Akhenaton "kafir kral" olarak kayda geçirilmişti.

Lanetinin, kendinden sonra tahta oturan oğlu ve damadı Tutankhamon'u vurduğunu biliyoruz. Bu karşıdevrim çocuğu 18 yaşında ölmüş, ablasıyla olan çocukları da ölünce bu nesil son bulmuştu. Tutankhamon'un "laneti" budur.

Karşıdevrim lanetlidir ve en çok da karşıdevrime rıza gösterenleri vurmaktadır.

Musa, bu devrimden 30 yıl sonraya işaretlenebilmektedir, Bu tarih, ilk devrimin ve ilk karşıdevrimin henüz unutulmadığı bir zaman olmaktadır. Bu durumda Akhenaton'u Musa'nın peygamberi kabul edebiliriz ve öyleyse Musa'ya yalnız havari rolü uygun düşmektedir.

Havari Musa, peygamber Musa'ya göre daha nesneldir. Güneşin izinden gittiğini ve bir tür Pavlus rolü oynadığını anlıyoruz.

> Kayalar içine oyulmuş mezarlardaki yazıtlarla bize kadar gelip, Aton'u ululayan iki ilahide genç hükümdar, ancak birçok yüzyıl sonra Yahudilerin tanrısı Yehova'yı övmek için düzülmüş mezamirdekine benzer bir coşkuyla Mısır içinde ve dışındaki her türlü canlının yaratıcısı ve koruyucusu olarak güneşe övgüler döşenir.[70]

Kaldı ki, Freud'un dikkat çektiği gibi, soyut bir güce övgü değildir bu; güneş ışığında yatan bu etki binyıllar sonra bilimsel yoldan da saplanacaktır. İnsan için, en somut tanrı Güneş'tir. Yaratan ve yaşatan odur, rızıklandıran odur. Ezeli ve ebedidir, yaşamın kaynağıdır; o her şeyi görür, her şeyi işitir, her şeyi ışıtır. İbrahim yanılmaktadır; batan bir güneş yoktur. İbrahim, arkasını döndüğü her şeyi batmış sanmaktadır.

Karşıdevrimi görmüş olan Musa'nın, yeni bir devlet için umutsuz olduğunu düşünebiliriz. Bu durumda "çıkış" gereklidir. Musa'nın "çıkış" için İbrani düşkünleri seçmiş olmasının, karşıdevrimin yeni Mısır'ı silmesi ile bir ilgisi olabilir mi?

Musa'nın, ilk devrim devlet tarafından yapıldığına göre, bir devlete ihtiyaç duyması akla uygundur. Ancak karşıdevrim yerleşmiştir ve devletsiz bir din olamayacağına göre "Çıkmak"tan başka yol kalmamıştır. Düşkünlerden bir devlet çıkarmanın zor olduğunu tahmin edebiliriz; ancak çıkmak için uygundurlar. Çıktıktan sonra yeni din için ortamın hazırlanması uzun zaman almıştır. Buna rağmen bir devlet kurulabildiğinde prematüre doğması, uzun yaşamaması da akla uygundur. Devrim, halka rağmen yapılmıştır ve Atonizm, halk inançlarından herhangi bir iz taşımamaktadır. Büyük bir askeri destekle, halka karşı yapılan bir devrim söz konusudur.

> İkhnaton okulundan gelen Musa da tıpkı Firavunun uyguladığı yöntemleri uygulamış, buyruklara başvurmuş, kendi inancını halka zorla benimsetmeye çalışmıştır.[{71}]

Demek ki burada da karşıdevrim için durum uygundur. Musa'nın öldürüldüğünü, yerini yeni bir Musa'nın aldığını, devrimci dinin yerine "halkçı bir din" imal edildiğini biliyoruz.

Roma'nın üzerine yıkılan bütün inançlarla yeni Musa'nın yeni dini çağdaştır. Helenizm, Atonizm'e göre geriye gidiştir. Atonizmden sonra, inanç sisteminin geride bir yerde kurulmasında demek ki Yahovacılık da rol üstlenmiştir. 1700 yıl sonra Atonizm unutulmuştur...

Musa'nın devleti ne zaman kuruldu?

Kayıtlara göre İsrael'in ilk kralı Saul, İkincisi Davut, üçüncüsü Süleyman olmaktadır. İlkinin Filistinlilere yenildiği ve intihar ettiği not ediliyor;

demek ki henüz pek zayıftır. Davut damattır, Yahudi Krallığı'nın başına oğlu Süleyman'ı bırakarak göçüyor. Damadın kral olduğu bir devleti ciddiye almamız için bir neden görünmüyor. Demek ki henüz gelenekleri oluşmamıştır. Geride Davut yıldızını bırakıyor ve devlet olmak için bir yol açıyor. Söylentiye göre Süleyman döneminde Yahudi Krallığı altın çağlarını yaşıyor; "Musa devleti devlet oluşmuştur" anlamındadır. Kudüs'e Beth Hamikdaş'ı inşa ediyor, dine borcunu ödüyor. Demek ki mabetle birlikte din de din haline geliyor. Mabedi kurmak için devlet gereklidir.

Ancak Süleyman'ın ölmesi devletin de sonunu getiriyor, bölünüyorlar. Bölümler, İsrail Krallığı ve Yehuda krallığı oluyor. Dinin de yeniden zayıflamış olduğunu tahmin edebiliriz.

Kral Davut'un bir kitapla peygamberlik iddiasında bulunmasının nedeni de belki budur. Demek ki Musa artık yeterli değildir. Zebur, mecbur olmaktır.

> Ne mutludur o adama ki, kötülerin öğüdü ile yürümez.{72}

Bu çoban kral'ın kitabı şöyle bitiyor:

> Bütün nefes sahipleri Rabbe hamdetsin. Rabbe hamdedin.{73}

Bir çobandan önce bir kral, sonra bir peygamber imal etmiş bir tarihin önündeyiz. Bunun için, İsrailoğullarının başına Goliat'ın musallat olmuş olduğunu ve Davut'un bir sapan taşıyla Goliat'ı bertaraf etmiş olduğunu da öğreniyoruz ki, bunu başaran kişinin bir askerden korkup kaçması pek hoş olmaktadır. Kayıtlara göre peygamber olması ancak o askerin ölümünden sonra mümkün olabilmiştir.

Peki, bu durumda Musevilik ne zaman bir din oldu? Süleyman'ı aynı zamanda bir din kurucusu sayabilir miyiz?

Bir kral olmasına karşın onun da peygamber sayılması delildir. Musa her zaman yetersizdir ve devlet yoksa peygamberlerin yetersiz kalması kaçınılmazdır.

Başlangıçta hep devlet vardır ve tanrı devletin iradesince yaratılmaktadır. Dinde resmen tanrı olmak için resmi tanrı olmak şarttır.

İsa'nın devleti hakkını teslim ettiği hep söyleniyor. Ancak İsa zamanında devletin İsa'yı ve tanrısını tanımadığı unutuluyor. Roma, pagan bir

imparatorluk olmaktadır ki, bu durumda paganizme şaşı bakan Hıristiyanlık ancak bir sapkınlık olabilmektedir. Sapkın olanın ise devlete hak vermesi mümkün değildir.

Hak ne zaman verildi veya alındı?

Birinci İznik Konsili M.S. 325 yılında İmparator Konstantin'in inayetiyle Roma İmparatorluğu'nda resmi din olacak Hıristiyanlığın içerisinde tartışılan bazı konuları netleştirmek amacı ile toplandı. İznik Konsili, bir Konstantin organizasyonudur; demek ki Konstantin Hıristiyanlığın resmileşmesinden fayda ummuştur.

İznik Konsili toplanmadan önce Hıristiyanlığın bir din olduğu kuşkuludur.

Konstantin, mevcut Hıristiyanların tanrısını beğenmemiştir ve İznik Konsili'ni yeni ve devlete uygun bir yeni tanrı yaratması için toplamıştır.

İznik Konsili'nin temel tartışması da Mesih İsa'nın gerçek Tanrı olup olmamasıydı, İznik'te toplanan kilise önderlerinin büyük çoğunluğu Mesih İsa'nın gerçek Tanrı olduğu fikrini pekiştirdi. Konsilde bu konuda onaylanan İznik İnanç Bildirisi yeni bir dinin kurulduğunu müjdeliyordu.

Demek ki İsa o toplantıyla tanrı olmuştur; resmileşmiştir diyebiliriz. Demek ki resmi olarak Hıristiyanlık M.S. 325'te kurulmuştur. Bu durumda Konstantin'i kurucu peygamber saymamız yerindedir; peygamberdir. Yalnız, Konstantin kurucu bir peygamber olmakla birlikte Hıristiyan değildir. Son nefesini verene kadar Apollan'a ibadet ettiği biliniyor. Demek ki, Hıristiyanlığın kurucusu, yeni dinle kendi inançlarının çelişmediği kanısındadır. Ayasofya, yeni dinin mabedi olarak inşa edilmiştir ve demek ki Ayasofya ile din, din olmuştur. Mabede bir pagan adın uygun görülmesi de bu tarihe uygundur. Ayasofya "Kutsal bilgelik" anlamındadır ki, hiç kuşkusuz Konstantin'i işaret etmektedir.

Peki, İslam ne zaman din oldu?

Muhammed'in vefatından sonra, İslam dünyasını seçimle gelen devlet başkanları yönetti. Halife Ömer zamanında dinden çok, hızlı bir zenginleşme ve lüks bir yaşam göze çarpıyordu. Onun bir suikasta kurban gitmesinin ardından halife olan Osman, Muhammed'in düşmanı olan Emevi kabilesindendi. İslam'a en çok direnenler böylece iktidar oldular.

Ali’yi öldürerek iktidar sahibi olan kâtip Muaviye, halifeliğini tanımayanları sert bir biçimde bastırdı ve iç karışıklıklara son verdi. Halifeliği askeri birlikler tarafından ilan edilmişti; böylece ismen var olan bu kurumu yeniden bir kurum haline getirdi. Ardından yeni fetihlere girişti. Bu, devlettir. Halifelik merkezini Mekke’den Şam’a taşıdığını biliyoruz; pek çok mabet yaptırdığını da. Başkent değişmişse, din de değişmiştir diyebiliriz. Mekke karşısında Şam, iktidarın artık dinden değil, güçten geldiğinin işaretiydi. Nitekim Muaviye’nin ölümünün ardından çıkan iç karışıklıklar sırasında Yezid’in birlikleri Mekke’yi kuşatarak mancınıklarla taşa tuttular. Hacer-i Esved isabet alarak üçe ayrıldı: Kâbe yıkıldı.[74]

Halifeler döneminin ardından Arap devletini Emeviler yönetti. Emeviler, Ali’nin öldürülmesiyle yönetimi ele geçirmişlerdi. Bir Arap devleti kurdular ve içinde dinin yeri pek azdır. Ülkelerinin genişletmeyi İslam kurallarını yerine getirmekle özdeşleştirmişlerdi. Kurallara pek uymadıkları ve pek az Müslüman göründükleri açıktır.

Sonra Muhammed'in amcası Abbas Bin Abdülmuttalip’in soyundan gelen Abbasiler, Emevi yönetimine karşı ayaklanarak 750’de halifeliği ve iktidarı ele geçirdiler. Emevi şeflerinden seksen tanesi bir ziyafet bahanesiyle bir araya getirilip öldürüldü. Bu tarihten başlayarak Abbasiler 1258’e kadar İslam dünyasının büyük bölümüne egemen oldu.

İlk Abbasi halifesi Ebu’l-Abbas’tı. 754’te kardeşi Mansur onun yerine geçti. Bu iki halife döneminde orduda Türk ve İran kökenliler önemli görevler üstlendi. Mansur, 762’de Bağdat kentini kurdurarak başkenti Şam’dan buraya taşıdı. Abbasi Devleti, Mansur’un torunu Harun Reşid döneminde en geniş sınırlarına ulaştı. Harun Reşid, Binbir Gece Masalları’na konu olan görkemli saltanatını Bermeki ailesine borçluydu. Bu aileden Bermeki Yahya ve iki oğlu, vezir olarak Abbasi Devleti’ni 17 yıl boyunca fiilen yönetti. Yahya, içkiyi ve âlemi çok severdi. Yedi karısı, birçok cariyesi, on bir oğlu ve on yedi kızı vardı. Cömertti, şiiri çok severdi, şairlere paralar dağıtırdı. Dönemi İslam’ın lale devriydi. Abbasilerin son döneminde Türkler, devletin silahlı kuvvetlerinde Arapların yerini almaya başlamıştı. Halifelik, din, iktidar, her şey artık onların kontrolündeydi. Kendi iktidarlarıyla, dinin iktidarını birleştirdiler. Hangisinin daha dünyevi olduğu hala tartışmalıdır.

Dört halife dönemi, İslam tarihinde bir doğrudan demokrasi dönemi olarak tanımlanıyor. Devlet henüz oluşmamıştır anlamındadır; statüko henüz uzaktır. Buna karşın pek çok darbe ve suikast yaşanmıştır ki, devletimsi oluşumun bile pek iştah açıcı göründüğü belli olmaktadır,

İslam, Ali'nin öldürülmesi ile din olmuştur; devlet olmuştur da diyebiliriz.

Ancak İslam'ın ilk dönemi, dünyevi bir iktidar mücadelesi olarak görünmektedir. Din rolü pek az olmakla birlikte, göz ardı edilmediğini biliyoruz. İslam'ın islamize edilmesi çok sonradır.

Peki, İslamiyet dinde reform yapmış mıdır?

Cevabı aranmalıdır. Burada yenilik, dinden çok devlete aittir. Bu durumda Muaviye'nin de bir havari olması gerekmektedir ki, akla uygundur.

Demek ki devlet ile din arasında yeni bir ilişki biçimi ortaya çıkmaktadır.

Denildiği gibi "din halkın afyonudur" ama afyonu veren devlettir.

Peki, "sivil din" yok mu? Tek tanrılı dinlerin dışında mümkün olabilmektedir ve pek çoğu çok tanrılı olmakla devletsizliğin işaretini taşımaktadır.

6.
TANRI

On dört bin Yıl Gezdim Pervanelikte,
Sıtkı İsmin Duydum Divanelikte.
İçtim Şarabını Mestanelikte,
Kırkların Ceminde Dara Düş Oldum.

Güruh-u Naciye Özümü Kattım
Âdem Sıfatından Çok Geldim Gittim
Bülbül Oldum Firdevs Bağında Öttüm
Bir Zaman Gül İçin Zara Düş Oldum.

Ali Ekber Çiçek[75]

Herhalde Toht'tur, herhalde Hermes'tir, herhalde İdris'tir. Işığın etrafında 14 bin yıldır pervane olan, insan suretinde çok gelip gidenler bunlardır. Ve yüzlerce peygamber gelip gittikten ve onlarca din-inanç konup geçtikten 14 bin yıl sonra Erzincanlı bir ozanın dilinde en kadim inançlar dile gelmekte, insanlık tarihinin ortak hafızasının unutmuş gibi göründükleri orada burada, en umulmadık yerde kendini açığa vurmaktadır.

Nuh tufanı veya son buzul çağı, her ne olduysa insanlık tarihinde bir dönüm noktası olan o büyük olay Milattan Önce 11-12 bin yıllarına endeksleniyor. Koyun üzerine 2 bin yıl daha 14 bine varırsınız. Şimdi hüküm süren tek tanrılı dinlerin ise insanlığa biçtikleri ömür 3-5 bin yılı geçmiyor.

Buna karşın Sabilik, insanlık tarihini 480 bin yıl geriye götürüyor. Sabi inancına göre yıkımların içinden geliyor insan. Pek çok badireler atlatıyor. Ama her defasında ayakta kalmanın bir yolunu buluyor. Buna karşın sonuncu yıkıma doğru yürüyor kaçınılmaz olarak. Bu kez çıkışı da bulunmuyor.

> Mecusi rahipleri ve Yahudi fakihleri yeminlerini ve kitabı değiştirirler; dini mecmuaları değiştirirler. Geceleri hırsızlar çıkar, yolları emniyetsiz kılar ve çaldıklarını taşırlar. Balıklar okyanuslara gider ve diğer denizler boşalır. Zaman zaman deniz ve su dalga haline gelir ve felaket getirir; bütün meyve, üzüm ve ağaçları imha eder. Uzaklar yakın olur, yakınlar uzak olur. Hiç kimse kendi halkına karşı dürüst olmaz, yabancılarla ilişki kurar. İyilikle yetişmiş kimseler yalancı olurlar ve yalan ve aldatıcı şahitlik yaparlar. İnsanlardan ekmek isteyen bir köpek gibi yemin istenmez. Dost dostlarıyla iyi ilişkide olmaz. Birbirlerine karşı kıskanç davranırlar... Kadınlar kocalarını bırakır ve hâkime (boşanmayı) teklif ederler. İnsanlar aldatıcı ve kötü olurlar. Baba ve anneleriyle kavga ederler. Kardeş kardeşe karşı, oğul babaya ve hizmetçi efendisine karşı aldatıcı olur. Kadın hizmetçi hanımefendisine karşı sahtekâr olur. Kadın kocasını öldürür ve başkasına bağlanır. Böylece yalan ve kötülük, insanlar arasında hâkim olur. Cinler, uğursuzlar, kötü ruhlar, mihrap ruhları ve altar ruhları insanları aptallaştırırlar. Böylece dünyadaki insanların anlayışları yok olur... Yalan ve aldanma yayılır. Yüzleri güzel sözler söylerler ama arkalarından pek çok kötü söz ederler... Zengince ekerler, fakat çok az hasat ederler. Oldukça fazla zengince bir mahsul kaldırırlar, fakat doymazlar. Yerlerse de doymazlar. O zaman da kötülük ve uğursuzluk yayılır. Çimenler ve arpalar yerde yetişmeden kalırlar. Mahsul, üzüm ve ağaç kurur. Aldatıcı bir pislik vardır (yayılır).[76]

Ginza, böyle söylüyor.

Yıkımlar karşısında çok çaresiz bir insanlık tablosu çiziyor kadim inançlar. Bu durumda?

Kurtarıcı tanrılar ve yol gösterici peygamberler gerekiyor sürüye. Onlar gerektiğinde insanla doğa arasındaki bu amansız mübadelede yer tutuyorlar, yol çiziyorlar. Sonra yürüyenin önünde duvar oluyor hepsi. İnsanlık yürürken, duvar olanı kaldırıp atıyor. Kendisiyle yürüyecek yenilerini buluyor hemen. Her tanrı, her peygamber yürünmüş yolun işaretini taşıyor bu yüzden.

Bir sınır çıkıyor ortaya böylece:

> Günahı işlemiş olana yükle günahını
> Hizaya sok yasaya karşı çıkanı
> Biraz cezalandır koparmaya kalktı mı bağlarını
> Çok sert davranma, yoksa mahvedersin cezalandırdığını...*

Ea, tufanı koparan Enlil'e böyle sesleniyor. Ölçü kaçtı mı, varlık sebeplerinin de ortadan katlığını öğreniyor tanrılar. Gılgamış destanı böylece yer ediyor halkların bilincinde; Eski Ahit hikâyesi oluyor önce, sonra Kuran'da Musa ve Hızır olarak çıkıyor karşımıza.

Ahmet Yaşar Ocak, Kuran'daki Musa ve Hızır kıssası ile Gılgamış destanı arasında olduğu söylenen bağın oryantalist bir tez olduğunu ileri sürüyor. O teze göre ise Kuran'daki kıssa, İskender hikâyesi ile Yahudi efsanesinin isim değişikliğiyle uyarlanmasından ibaret.[{77}] Ama ölümsüzlük arayışı adı geçen bütün kıssaların ortak yanı. Pek çok değişikliğe rağmen Gılgamış'ın izi seziliyor alttan alta.

Her kültür miras aldığı hikâyeyi kendi diline çeviriyor, çevirerek sahipleniyor. Demek ki en eski hikâyeler, bir şekilde en yenilere esinini veriyor. İslami versiyonda kahraman "Nuh Peygamberin torunu Yunan soyundan gelen İskender-i Zül-Karneyn. Yahudi versiyonundaki kahraman ise Elijah-İlya veya İlyas. İkinci kahraman Haham Yeşua Ben Levi'dir ki Kuran'daki karşılığının Musa'nın genç arkadaşı Yüşa bin Nun olduğu Ocak tarafından da not ediliyor.[{78}]

Ocak, bu benzerliklerden şarkiyatçıların çıkardığı sonucu şöyle özetliyor:

> Kıssadaki Hz. Musa kısmen Gılgamış, İskender ve Yeşua Ben Levi'yi; Hızır ise sırasıyla Utnapiştim, Andreas (İdris-İskender'in ölümsüzlüğü bulan aşçısı] ve İlya'yı temsil etmektedir.[{79}]

Müslümanlara göre kuşkusuz Kuran versiyonu "farklı" olmak durumundadır. Ocak, Kuran versiyonun diğerlerinden esinlendiğini reddetmekte ve bunu gerekçelendirmek üzere pek çok başlık sıralamaktadır. Ama bütün bunlar, inanca değin itirazlardır. Dışarıdan bakan bir şarkiyatçı ile inanmış bir din uzmanının aynı şeyi görmesi zaten mümkün değildir.

İslam Ansiklopedisi’nin, İdris maddesi konuyla ilgili tartışmaları şöyle özetliyor:

> Kuran’da ismi iki yerde zikredilmiştir... Bu ayetler bu nebi hakkında herhangi bir izahta bulunmak maksadıyla zikredilmemiştir. Nöldeke, bu isimde Andreas ismini görmek mümkün olduğu ihtimalinden bahsedinceye kadar, onun adı bile uzun zamanlar müsteşrikleri şaşırtmıştı. Yüksek bir mevki verilen bu Andreas’ın, ab-ı hayatı bulmak sureti ile ebedi hayata ulaşan İskender’in aşçısı olduğu fikrini belki de haklı olarak ileri sürmüştü. Müslüman müelliflerin hepsi, İdris’in, İncil’deki efsaneye göre, ebedi hayata ermiş olan yahut İsrailiyatın söylediğine göre, ölmeden cennete giden Henoch olduğu fikrinde ısrar ederler. Arap müellifler tarafından İdris hakkında verilen bu malumatın başlıca m’ehazı gayr-i mevsuk ve muahhar Yahudi kaynakları olmuştur. İncil’deki Henoch’un göze çarpan üç farikası vardır ki, Yahudi örneğine göre, Müslüman kıssalarında da tekrar edilmiştir:
>
> 1- Dindar bir adamdır,
>
> 2- Yeryüzünde 365 sene yaşamıştır; bu da ömrünün her gününün güneşin bir senede yaptığı devre müsavi olduğunu gösterir,
>
> 3- Göğe çekilmiştir.[80]

Buna göre, Müslüman kaynaklarında da İdris ilk kalemi kullanan, ilk dikiş diken, müneccim, kronolog ve hekimdir. Ölmediği halde cennete gitmiştir, oradan tekrar yeryüzüne dönecektir. İdris ve İsa gökyüzünde, Hızır ve İlyas yeryüzünde ebedi hayata ermişlerdir. “Âdem suretinde çok gelip gitmişler”dir de diyebiliriz...

Kaldı ki eskiden hikâyenin eski versiyonu ile yeni versiyonu içe içe kabul görmüştür. İşte, Sultan Veled’in babasını Musa’ya, Şems’i de Hızır’a benzettiği şu mısraı:

> Onun da Hızır’ı Tebrizli Şems idi.
>
> O, gizlilerden de gizli bir erdi, bütün ulusların padişahıydı.

> Musa Hızır'ımıza kavuşsaydı, tavus kuşu gibi kanatlarını yaralardı...[81]

Hızır, Şems veya Şamaş'tı diye de anlayabiliriz; Güneş, dinde, hepsinde kurtarıcıdır. Hook, "Ortadoğu Mitolojisi"nde şöyle anlatıyor:

> Sümer panteonunda ay-tanrı Nanna, öteki adıyla Sin tanrıların en büyüğüydü ve Güneş-tanrı Utu, Nanna ile eşi tanrıça Ningal'in çocuğu sayılıyordu. Daha sonraki İbrani kozmogonisinde bu durum tersine çevrildi ve klasik çağ mitolojisinde olduğu gibi, Güneş ışık saçan tanrıların en büyüğü konumuna gelirken, ay, bir tanrı değil tanrıça sayıldı.[82]

Tıpkı Mısırlılar gibi onlar da büyük tanrının "yolculuğunun" farkındaydılar; Nanna, Fırat üzerinde bir kayık içinde, yıldızlar ve gezegenler eşliğinde yolculuk ettiğine inandılar. Hâlbuki şimdi biliyoruz, yolculuk eden Güneş-tanrı değil, dünyadır. Bilmekle birlikte, Güneş-tanrı'nın "battığına ve doğduğuna" inanmayı sürdürüyoruz. Zaten Batılılar "yer"e tanrı Ea'dan esinlenerek Eart demeye devam ediyor. Hatta ibadetlerimizi hâlâ ona göre yapmayı da sürdürüyoruz.

Battığına göre, enerjisi de azalıyor olmalıdır. Bu durumda tanrının enerjisinin geri gelmesi için yapılabilecek bir şeyler olmalıdır.

> Tanrılara insan kurban etmek pagan dünyasında yaygın bir uygulamaydı. İlk çocuğun, genellikle, anneyi bir çeşit senyörlük hakkının gereği olarak gebe bırakan bir tanrının çocuğu olduğuna inanılırdı. Çocuğu dünyaya getirirken tanrının enerjisi azalırdı; dolayısıyla, bunu yenilemek ve bütün olası mana'ların dolaşımını sağlamak için ilk çocuk kutsal babasına geri gönderilirdi.[83]

Demek ki "kurban" İsa, bütün pagan dinlerin ortak ürünüdür. Ve bu hikâye, İslamiyet içinde de bir hikâye olmaktadır. Hâlâ, ilk çocuğun yerine hayvan kurban etmeyi sürdürüyoruz. İlk çocuklardan biri Tanrı-mesih olduğundan hayvan kurban etmeye "zorunlu" kalıyoruz...

Güneş ile bilgelik arasında hep bir ilişki kuruluyor. Işık istiyor bilgelik, ışık ise en çok Güneşte var. Bu durumda Güneşin etrafında pervane olmaktan başka yol kalmıyor.

Ayni, Musa ile ilgili bir kıssa aktarıyor:

> “...bilginlerden birisi Musa’ya sormuş:
>
> – En bilgin kimdir?
>
> Musa cevap olarak:
>
> – Benim, demiş.
>
> Fakat derhal Allah tarafından Musa’ya, kendisinin bilmediği bir ilmi bilen bir kulun bulunduğu haber verilmiş. Bu ilim 'ledün İlmi’ ve sahibi de Hızır'dı. 0 vakit 'Mecmual-Bahreyn'de bulunan Hızır’ı bulmak ve Ledün İlmi’ni ondan öğrenmek için Musa tilmizlerinden ve akrabasından Yuşa ile birlikte oraya gitmiş ve Hızır'la görüşmüştür.{84}

Demek ki “Biz ilmimizi, ölümsüz olan Diri’den almış” oluyoruz. Tot, Hermes, İdris, Andreas, Şems veya Hızır aydınlık taşıyan ölümsüz diriler oluyor.

Arapça Kabl, Kabul veya Kıble ile Kabala arasında bir fark bulunmuyor. Gelenek Kabala’dır. “Kabala'nın dinin gerçek “Kıble”si olduğunu “Kabul” etmek “Kabil” olabilir mi? Eğer denildiği gibi “ilmimiz” “ölümsüz diri”den geliyorsa, Hermes, dinin tek kaynağı olmalıdır. İlk yazı yazan odur, demek ki ilk kitabı yazan da odur...

> Bana Tanrı Kitabı gösterildi, Thot’un açıklamalarını gördüm ve onların gizemini paylaştım.{85}

İlahi bilge, Hapu oğlu Amenolis, Karnak Tapınağındaki sütunlara bu satırları kazıdığında tarih yaklaşık İ.Ö. 1360’tır. Demek ki Tot, o zamanlarda da şimdiki kadar gizemlidir. Aradan geçen bunca zamana rağmen Tanrı mı, yoksa ölümsüz bir bilge mi olduğuna karar verememiştir tarih. Amenofis'in söylemi de “Hermetik” bir söylemdir; sırrı ima eder ama sızdırmaz!

Ne demek?

> Thot’un en yaygın tasviri ibis; yani Mısır turnası ya da şebek veya ibis kafalı bir karma varlıktır. Bunun yanında, seyrek de olsa onun sadece insan şeklindeki tasvirine de rastlanabilir. Bunun bir örneği

> Luksor’da Tuthmosis’e adanmış küçük Khons Şapeli’nde mevcuttur. Bu olgu şu açıdan önem taşımaktadır: Daha sonraları Hermes Trismegistos figürü çok kere bir tanrı olarak değil, bilge bir insan olarak düşünülecektir.[86]

Ölümlü bir Tanrı ya da ölümsüz bir insan... Daha sonraları İsa’da ve/veya Ali’de defalarca göreceğiz bunu.

Ama ilk önce Akhaneton’da teşhis edeceğiz. Bir din kurucusudur, demek ki bir peygamberdir. Dini kurarken yeni bir toplum ve yeni bir yaşam tarzı kurmayı da denemiştir; demek ki devrimci bir peygamberdir. Akheneton şehrini kurduğunda, sarayına bir de Toht heykeli yaptırdı. Dizlerinin dibinde bağdaş kurmuş bir yazıcı oturmaktadır. Yazıcı, Toht'un bilgeliğinin ona verdiği ilhamla yazmaktadır.[87] Yazıcı, belli ki Akaneton'un ta kendisidir. Tanrı Aton güneştir, güneşin bilgisini taşıyan ise Toth. Bilgi büyüdür; bu nedenle Mısırlılar onun adını ağızlarına almaktan çekinirlerdi.[88] Akhaneton, Hermes Toth’un dizlerinin dibinde ölümsüzlüğü arayan bir insan olarak çizmektedir kendi portresini. Ölümsüz bir insanın yolunu bulamasa da, ölümlü bir tanrı olmanın yolunu bulmuş gibidir.

Ancak bilgelik Mısırlıların çok uzağındadır. Kalabalıklar ne ölümlü tanrıdır, ne de ölümsüz insan. Onlar sadece acılarını dindirecek bir kurtuluş peşindedir. Akhenaton'un ölüsü çarmıha gerilir, parçalanıp yok edilir.

Bu deneyimin kıyısında yetişen Musa, Mısır’dan kaçmadan önce ruhban arasında yükselmiştir. Ancak “peygamber olarak gönderildiği kavim” fikirce çok ilkeldir. Bundan dolayı Musa, şeriatının hükümlerini umuma tebliğ ettiği halde, fikrin esasını yalnız hareketinin seçkinlerine açıklamıştır. Ve Musa'nın etrafındaki seçkinler 70 kişiden ibaretti.[89] Kabala budur. Bilmek, bulmak, susmak gerekmektedir. İsis tapınağından gelen Hermetizm’in Musa’daki izdüşümü budur.

Daha açık bağ kuranlar da var:

> Musa, daha antik Yahudi geleneğinde Mısırlı olarak görülür, Hermes ile özdeş ya da onunla aynı düzeydedir. O, yazı yazmanın ve felsefenin mucididir. Resullerin İşleri'ne göre 'Mısırlıların bütün bilgeliğini öğrenir’, Philo'ya bakılırsa eski Mısırlıların ‘sembolik’ felsefesine vakıftır... Nasıl Thot elinde yazı tahtası tutuyorsa, Musa

> da aynı biçimde yasa tabletleri tutmaktadır ve Yunanlılar onu, Musaios olarak bilirler.[90]

Elinde yazı tahtası olan, kaçınılmaz olarak kalabalıkların oluşturduğu duvara toslamaktadır. Ve işte o taslama anından sonra, eskiye ait ne varsa yeninin içine hücum etmektedir.

Hornung, Ramsesler döneminde Akaneton'un tektanrıcılığına karşı evrenin bütünsel birliği düşüncesinin geliştirildiğini haber veriyor.

> Buna göre bir tek 'O Tanrı' vardır; 'O Tanrı' çoklukta saklanmaktadır ve ismini tanrılardan ve insanlardan gizlemektedir. Ama aslına bakılırsa, eski yaratıcı Tanrı Amun da 'her şey olan O Tanrı' idi.[91]

YHVVH'in müjdecisidir. Aton'un devrimci rolü fazla gelince, Amon rehabilite ediliyor ve yola çıkılıyor. Sonra Amon da terk ediliyor; Mısırlıların terk ettiği, İbraniler için yeni oluyor. Yakışıyor da diyebiliriz. Amin!

Böylece, düşe kalka, kıra döküle yenilenmiş Amon ile yepyeni bir Tanrı sahneye çıkmaktadır:

> Birdir Amun, kendini onlardan saklı tutar,
> Tanrılardan gizlenir, hiç kimse onun özünü bilmez.
> Gökyüzünden bile daha uzaktadır
> Ve yeraltından daha derinde.
> Gerçek simasını hiçbir Tanrı tanımaz,
> Resmi çizilmez papirüslerde.
> Fazlaca esrarengizdir, ortaya çıkarılamaz,
> Fazlaca büyüktür, araştırılamaz,
> Fazlaca kudretlidir, tanınamaz,
> Hiçbir tanrı onu adıyla çağıramaz...[92]

Kalabalıklar yeniyi almaya dirençlidir. Ancak kendi meşrebine uygun olanı almakta, fazlasını dışarıda bırakmaktadır. Yeniyi kendisiyle bağdaştırmaktadır. Dinde bu işlemin, senkretizmin ne kadar yaygın olduğunu ülkemizden bir uzman anlatıyor:

> Yabancı işgal ve istilaları ve sürgün olaylarını tarihte sık sık tecrübe eden Yahudiler arasında çeşitli gruplar bu dönemlerde hâkimiyetleri altında yaşadıkları toplumların kültürlerinden oldukça etkilenmişlerdir. Öyle ki, başta Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an olmak üzere çeşitli kaynaklarda yer alan bilgilere göre özellikle işgal dönemlerinde Yahudiler sık sık politeizme temayül etmişler, Kudüs'teki mabedi çeşitli yabancı kültürlerin merkezi haline getirmişler ve bu nedenle Eski Ahit'te yer alan çeşitli ifadelerde belirtildiği gibi birçok peygamberin ikazıyla karşı karşıya kalmışlardır. Öte yandan sürgün hayatı yaşayan diaspora Yahudileri arasında zamanla 'yüce Tanrı'ya Yahve, Zeus, Adonai ve benzeri isimlerle tapınmanın bir önemi yoktur' inancı yerleşerek, bunlar içlerinde yaşadıkları toplumların yüce tanrı kültlerini kendi inanç sistemleri içerisinde meczetmişlerdir.{93}

Özetle, bütün dinler ve inançlar birbirlerinin içinde, zaman zaman birbirilerine dönüşerek, zaman zaman birbirlerini içererek zahmetsizce iş görebilmektedir. Yeni bir din ortaya çıkar çıkmaz eksiklerini derhal eski inanç ve geleneklerle doldurmakta, giderek onlar tarafından fethedilmektedir. Bu, bütün dinleri birbiriyle çağdaş yapmaktadır. En sonuncusu içinde ilkinin izlerini bulmamız bundan dolayı mümkün olabilmektedir.

Bu geçişleri, Şinasi Gündüz şöyle anlatıyor:

> Başta Ortadoğu olmak üzere dünyanın birçok yöresinde ihtida hareketleri tarihte önemli bir rol oynamışlardır. İhtida hareketlerinde, çeşitli nedenlerle kendi kültürel yapı ve geleneklerine yabancı olan yeni bir inanç sistemini benimseme durumunda kalan insanların, çok az istinası olmakla birlikte, eskiye ait olan her şeyi adeta bir gömlek değiştirir gibi çıkarıp bir tarafa bıraktıkları görülmemiştir. Bunlar, genellikle benimsedikleri yeni inanç sistemiyle taban tabana zıt olan eski inanç ve yaşam biçimlerini terk ederken, benimsedikleri yeni sistemle uyuşan, paralellik arz eden ya da aleyhinde herhangi net bir hüküm bulunmayan eskiye ait bazı düşünceleri, kültürel unsurları, bilgileri, gelenek ve görenekleri yeni inançlarına taşıma temayülü

> içinde olurlar. Dinin özüne, vazgeçilmezlerine ters olmadığı müddetçe böylesi bir kültürel alış veriş –özellikle İslam gibi evrensellik iddiasında olan bir din söz konusu olduğunda– dinin her kültürden insanlara hitap etmesi ve evrenselliğini sürdürmesi açısından kaçınılmaz olur.[94]

Demek ki din muhafazakârdır. Eskide kendisine uygun olanı seçer, alır. Bunun oranı veya limiti yoktur. Bazen yeni din bütünüyle eskisinin tekrarı olarak ortaya çıkar, bazen yeni, eskiye ait olanı kendi diline çevirmekle yetinir. Bazen yeni, eskiye ait olanların bir kısmını dışarıda bırakır, aldıklarını yeniden tanımlar ve kendine aitmiş gibi gösterir. İbrahim –Abraham– Brahma arasındaki bağ zamanla yiter, her biri, aslında aynı şey olmalarına karşın, kendi başına bir şahsiyet haline gelir.

Gündüz'ün evrensel dine örnek verdiği İslam, buradaki bütün unsurları içinde taşımaktadır. Bir yanı bir bedevi kabile kültürüdür. Diğer yanında çöl yaşamının gelenekleri vardır. Öbür yandan, civardaki bütün din ve inançlar –Sabiilik, Yahudilik, Hıristiyanlık– içine sızmıştır. İbrahim'in ağzından yıldızlar tapımının bütün tanrılarını reddetmesine karşın, ibadetinde güneşi, ayı, yıldızları referans göstermeye devam eder. Yere kapanır, güneşin ışınlarını öper. Secde, tanrı yerde de olsa gökte de olsa baki kalır.

Yani Arap politeizmi ve paganizmi, Arap tektanrıcılığında hayat bulmaktadır böylece.

> Dünyanın diğer birçok politeist kültüründe olduğu gibi, cahiliye dönemi Arap politeizminde de bir üstün varlık ve bu varlıkla insanlar arasında adeta aracılık görevini üstlenmiş olan ikinci dereceden uluhiyetler mevcuttu. Cahiliye dönemi Araplarının inancına göre Allah, her şeyi yaratan ve rızklandıran üstün varlıktı. Bu üstün varlığın sıradan varlıklar olan insanlarla doğrudan ilgilenmeyecek kadar yüce olduğuna inanılırdı. İnsanlar ancak bir takım aracılar vasıtasıyla ona ulaşabilir; dua edebilir veya ondan yardım dileyebilirdi... Ayrıca rahipler, kabile reisleri vb. eşraftan güçlü kişiler de bulundukları sosyal mevkilerden dolayı Allah'a daha yakın ve dolayısıyla Allah ile sıradan insanlar arasında aracılık yapma yetkisine sahip kimseler olarak görülüyordu.[95]

Kâbe, cahiliye döneminde de Kâbe'dir ve inancın da cahiliye döneminde inanç olduğu anlaşılıyor. Ortalıkta bir devrim görünmemektedir ve eski, ihtiyaçlara göre yenilenmiştir.

Böyle olduğu için kadim tanrı İştar, Uzza kılığında devreye girer, yerleşir. Günü geldiğinde, onu yerleştiği yerden çıkarmak için şeytanı yardıma çağırmak gerekir!

Din uzmanlarının farkına varmadığı, söylemediği, öğrenemediği ise şudur:

> İnsanı yapan din değil, dini yapan insandır. Gerçi, din, henüz kendi kendini bulamamış olan ya da kendini yeniden yitirmiş insanın kendi hakkındaki duygusu ve kendi hakkındaki bilincidir. Ama insan, dünyanın dışında bir yerlere çekilmiş soyut bir varlık değildir. İnsan, insanın dünyasıdır, devlettir, toplumdur. Bu devlet, bu toplum, dünyanın tersine çevrilmiş bilinci olan dini yaratırlar, çünkü onların kendileri tersine çevrilmiş bir dünyadır.[96]

Demek ki, Arap tektanrıcılığını yapanlar Uzza'nın kullarıdır. Dini yapan insan olmakla birlikte, insan yaptığının farkında değildir. Bilinçli bir eylem için daha fazlası gerekir. Seçkinlerin yönettiği bir dünyada, sırrın yalnızca seçkinlere aktarılması düzenin mantığına uygundur. Şeriat ise her zaman kitleler içindir; yönetmek için şeriat şarttır.

Sırrı bilen seçkinler, şeriatın yönetmek için şart olduğunun bilincine vardığında demek ki devlet ortaya çıkmaktadır. İlkinde bu bir devlet dini olarak ortaya çıkmasına karşın, sonrakilerin hepsi bir din devleti olarak şekillenmiştir. Din ve devletin düzenidir bu. Din devletin ve devlet dinin dölyatağına düştüğünde, şeriatın kitabı da yazılmaya başlanmış demektir.

7.
BİR DEVLET PROJESİ OLARAK HIRİSTİYANLIK

Hıristiyanlık bildiğimiz anlamıyla Konstantin tarafından İznik'te 325 yılında kuruldu. Doğu kilisesi, “pagan” inanışlara açıktı, içine Hermetizm sızmıştı. Çünkü pagan inanışlar, Hıristiyanlığa karşı direniş gösteriyordu. Direnç kırılmadığında, kapıları açmaktan başka yol kalmıyordu. Kapılar açıktı; Horus İsa, İsis Meryem kılığında girdi içeri.

> Çocuk yaşlardaki Horus ile İsa'nın arasında bir analojinin kurulması ve ikisinin de bir tanrısal ana tarafından yetiştirilmesi akla yakın bir düşünce idi. Bilindiği gibi İsis'in “tanrı anası” unvanını alması Hıristiyanlıktan çok daha öncelere dayanıyor. Hermetizm için karakteristik olan son derece farklı öğeleri karıştırma yöntemi, büyü alanında Hıristiyanlıkta da sürdürülüyor.[97]

Hornung, Helenizmin Osiris ile Zeus'u da kolaylıkla özdeşleştirdiğine dikkat çekiyor.[98] Plutark ise Dionysos'la aynı tanrı olduğunu belirttiği Osiris'in adının Mısır rahipleri taralından Hysiris diye söylendiğini not ediyor.[99]

Mısırlılar Nil'in sularını, Osiris'in bir salgısı olarak görmekteydiler. Dionysos da şarap ve tüm ıslak şeylerin sebebiydi. Şarabı Hıristiyanlığa miras bıraktığını biliyoruz. Hysiris'in, Chris'e dönüşmesi mümkündür. Meryem'den önce ise İsis'in Yunan dünyasına bütünüyle yerleşmiş olduğunun işaretleri var:

> İsis kültünün yayılması İÖ. 4. yüzyıldan başlar... bu tarihlerde Pire'de bir tapınak kurulur, sonra 300 civarlarında bir tane de Eretria'da. Bunu Delos, Rodos, Kos, Sisam, Lesbos ve Kıbrıs

> adalarında ve Efes'te kurulan tapınaklar izler. Atina'da İsis kültü varlığını İS.4. yüzyıla değin korur.[100]

Yazarın belirttiğine göre Roma imparatorluğunun hemen bütün eyaletlerinde İsis tapınakları inşa edilmişti. Bir kısmı “Meryem ana” adı altında hala dini ziyaretlere açıktır...

İlkel Hıristiyanlık bütün bu karmaşanın içinde, farklı olmaktan çok uzak bir dar grup Yahudi inancı olarak doğdu. Orada burada boy veren pek çok inançtan biriydi başlangıçta.

Kudüs 70 yılında yıkıldı. Yahudi etki alanından kurtulan Hıristiyanlık kendisini Helenizm’le kuşatılmış olarak buldu. Bu belki de onun için Yahudilikten daha büyük bir tehditti. Helen Gnostisizmi, 150 yılına kadar Hıristiyanlığın en dişli rakibi konumundaydı. Mücadele kızıştıkça, Zerdüştlük, neo-Platonculuk gibi gnostik inançlar Hıristiyanlığa sızdı; yeni bir sentezin doğması için ortamı hazırladı. Ancak “taşra” ileriki yıllarda da, merkezi kuşatan bu yeni dine karşı direnecekti. Hıristiyanlık Konstantin’in dokunuşlarıyla yeniden şekillenip imparatorluk dini haline geldikten sonra da taşra direnmeye devam etti. Hıristiyanlığın taşrası Anadolu’dur...

> Bizans için... 4-9. yy.’lar arasında Anadolu ‘Natolia’ diye biliniyordu. Bu sözcük Taşra anlamına geliyordu. Çünkü henüz tam anlamıyla Ekümenlik sayılmıyordu, hâlâ yer yer Paganist inançlar vardı.9.yy.’dan sonra bunların tamamı ortadan kaldırılınca Natolia’nın başına (A) takısını getirdiler. Gerçekte bu ek ‘olumsuzluk’ ifade eden takıydı. Böylece Natolia artık taşra olmaktan çıktı, Bizans oldu.[101]

Demek ki Anadolu, bir Hıristiyan bakiyesidir. Natolia neydi peki?

> İlk dönem Hıristiyanlığı, putperest her şeye gösterdiği bütün yüzeysel itirazlara karşın eski Mısır’a son derece bağlıdır. Özellikle o çok canlı renklerle çizilmiş eski Mısır, öte dünya tasarımı Hıristiyan metinlerde izler bırakmıştır. Örneğin Kıptilerde ve daha sonra İslamiyet’te, tam da Mısır tarzı bir alevli cehenneme rastlarız. İsa’nın erken dönem kilisesinde herhangi bir rol oynamayan cehennem yolculuğu, yine Mısır’ın katkıda bulunduğu çok sayıda apokrif anlatımların etkisi altında 359 yılından itibaren

> resmi söyleme dâhil edilir. İsa Ölüler Krallığı’nda bir güneş olur, çünkü yeraltı dünyasına inişte, önünde sonunda eski Mısır Güneş Tanrısı Ra’nın gece yolculuğu örnek alınmıştır. Tanrının, Gök Tanrıçası Nut’tan her gün tekrar doğması, Hıristiyanlıktaki Meryem Ana Platytera figüründe yaşamaya devam eder.[102]

Sadece bunlar değil, mumyalamanın da Hıristiyanlıkta devam ettiği ve bu geleneğin ancak İslamiyet’le birlikte ortadan kalktığı not ediliyor. Natolia’da demek ki İsa ile güneş (tanrı) arasında bir bağ saptamış oluyoruz.

Hıristiyanlık, eski kültürleri yok ede ede ilerledi, yok edemediklerini Hıristiyanlaştırdı. Böylece dinler tarihinde defalarca gerçekleşmiş bir sentez yenilenmiş oldu. Çok kolay ve çok hızlı olmadığını biliyoruz. Kuruluştan yüzyıllar sonra Nika isyanında Aya Sofya yakıldı.[103] Bina yıkımdan sonra Hermetik tarzda yeniden inşa edildi.[104] İşin arkasında fahişe kraliçe Theodora vardı. Dionizos müridi olması yüksek ihtimaldir.

Ayasofya’nın pagan kültürün bir direniş abidesi olarak yükselmesinden yüzyıllarca sonra ise, Anadolu’da pek çok ‘Ermiş’ kol gezmeye başlamıştı. İçlerinde “Hermes’in ruhu”nu taşıdıkları bilinmektedir.

Peki, bu durumda kaç İsa var? Hem tek, hem de pek çok olması mantığa uygundur. İsa, ancak güneşe yaklaştıkça tekleşmektedir, uzaklaştıkça ise çok İsa ortaya çıkmaktadır. Hıristiyan “ilahiyat”ı açısından durum şöyledir:

> Batı ilahiyatına göre başlıca dört İsa tipolojisi vardır.
>
> 1- İncil yazarlarına göre İsa: Buna Synoptik İsa denir. İncil yazdığı varsayılan binden fazla şahıs vardır...
>
> 2- Mitolojiye göre İsa: Buna mitolojik İsa denir. İlahiyatta Synoptik İsa’nın büründüğü mitoloji haline getirilmiş İsa’yı temsil eder. Geçmiş uygarlıklarda –özellikle de Mısır ve Helen uygarlıklarında– bulunan efsanelerin İsa’ya atfedilmesiyle şekillenmiştir.
>
> 3- Tarih bilimine göre İsa; Buna Historical İsa denir...
>
> 4- İnananların İsa’sı:[105]

Demek ki İsa da tıpkı kurduğu din gibi, bir kolektif din ulusu olarak ortaya çıkmaktadır, Amon-Aton geleneği Musa ve İsa ile kendini sürdürmüştür.

Bu durumda sonrakiler bir "imalat" olmak durumundadır. Musa Yahudiler tarafından bir devlete vesile edildi. Bizans ise, İsa'yı imal etmiş ve bir devlet tanrısı haline getirmiştir. Akhenaton bir devlet dini kurmuştu, Konstantin o geleneğin izinden yürüdü. Bu geçişte bağlantı şöyle anlatılıyor:

> İmparator Büyük Konstantin tüm yaşamı boyunca Akaneton'la başlamış olan 'Solar Monteizm'e bağlı kalmıştı. Hıristiyan oluşu ölümüne yakındır. Ancak 'Güneş' onun için yine önemliydi. Hıristiyanlığı yürekten benimsemekten ziyade kasten desteklemişti; bu da onun devlet siyasetiyle bağlantılıydı.[106]

Eski dinlerin "hermetik" yanma karşın, Hıristiyanlık tebliğci idi; susmak kuralı yoktu. Konstantin'e bir şeriat gerekiyordu, hakikati kendine sakladı. Altındal, Anadolu'daki ilk Hıristiyanların Akheneton'un Ank-haçı ile tanışık olduğunu not ediyor.[107] Ayrıca Konstantin'in zoruyla Yahudilerin Sebt günü yerine Güneş günü (Pazar-Sunday) tatil ve ibadet günü olarak kabul edilmişti.

Böylece Hıristiyanlık, Doğu dinlerinin özüne yakınlaştırılmıştı. 300'de ağırlığını daha çok hissettiren Pagan Roma'da da imparator kutsaldı. İmparator, Apollo veya Jüpiter'di; bir çoban, kurtarıcı ve bir babaydı. Yeryüzünde tanrının biricik temsilcisiydi. İsa'ydı özetle. Konstantin'in yeni dini kendi ihtiyaçlarına pek güzel uydurduğunu, onu bir devlet dini haline getirerek yayılmasının onunu açtığını anlıyoruz.

Engels soruyor:

> 1800 yıl uygar insanlığın en büyük bölümünü egemenliği altında tutmuş ve Roma dünyasını boyunduruğu altına almış bir dinden, bu dinin sahtekârlar tarafından yapılmış bir saçmalıklar kumaşı olduğunu söylemekle yetinerek kurtulunmadı. Ancak bu din doğduğu ve egemen din haline geldiği zaman var olan tarihsel koşullardan hareketle kökeni ve gelişimi açıklanabiliyorsa bu dinin üstesinden gelinebilir. Bu, Hıristiyanlıkla ilgili olarak özellikle doğrudur. Burada da işte tam şu sorunu çözümlemek söz

> konusudur: Nasıl oldu da Roma İmparatorluğunun halk yığınları, bu köleler ve ezilenler tarafından fazlasıyla va’zedilen saçmalığı bütün öbür dinlere tercih ettiler, ta ki gözü yükseklerde olan Constantin bu saçmalık dinini yaymanın Roma dünyası üzerinde tek başına hüküm sürmeye erişmek için en iyi yol olduğunu kabul etti.[108]

Caudwell yanıtlıyor:

> Belli ki Konstantin, Hıristiyanlığın gelişiminin devrimci harekette böyle bir önderler sınıfı doğurduğunu fark etti. Bu önderler, İmparatorluğun yönetiminde önemli bir yer kazanmanın karşılığında tanrı-krala 'geri dönüş’ yapmaya istekliydiler. Genel olarak yönetsel sınıf, böyle bir aşamanın genel kuşkuculuğunun ötesinde Hıristiyanlığı 'kucaklamak’ta duraksamıyordu. Kilise, İmparatorluğa ait hale geldi ve tanrı-kralın gücünün dışavurumu oldu. Konstantin’in Hıristiyanlarla yaptığı anlaşmanın tümüyle dürüst olmayan doğası, kendisinin hiçbir zaman Hıristiyan olmayışından da anlaşılabilir, Böylece Hıristiyan devrimci hareketinin güçleri karşıdevrimin hizmetine verilmiş oldu. Papazlar, devlet memurları, kiliseler de devlet organları durumuna geldiler.[109]

Demek ki, devlet ve “egemen sınıf” burada da işin içine karışmakta ve yönü tayin etmektedir.

Roma, egemenliği altındaki bölgelerdeki bütün toplumsal ilişkileri dağıtmış, bütün inançların temelini ortadan kaldırmıştı. Bütün Doğu dinleri Roma’ya taşındı, Roma dinini yıktı. Ancak kendisinin gerilemesi de hızla sürdü. Şurada burada görülen yozlaşmış dinler ve müritleri artık her türlü yazılıma hazırdı. Öte yandan Roma dini de bu boşluğu doldurmaya yeterli değildi. Maddi kurtuluş umudu bitmişti, manevi kurtuluşu kovalayan pek çok insan ve gurup vardı. Roma uyrukları bir teselli arıyordu...

> Stoa felsefesi de, Epiküros okulu da bu teselliyi sağlayamazlardı, çünkü onlar felsefeydiler ve bu sıfatla halk bilinci için tayin edilmemişlerdi”

diyor Engels,

> Çünkü öğretilerinin davranışı, bu okulların öğretilerinin değerlerini düşürüyordu. Bu aranan teselli, yitirilmiş felsefenin yerini değil, yitirilmiş dinin yerini almalıydı...[110]

Bilmeyi, bulmayı ve susmayı değil, ne olursa olsun konuşmayı seven bir yeni anlayış gerekiyordu. Köleler ve ezilmişler bu yeni anlayışın ilk hedefiydi.

Devam ediyor;

> Daha önceki bütün dinlerde törenler esastı. Bir dine bağlılık ancak kurban törenlerine ve ayinlere katılarak, ayrıca doğuda gıda rejimini ve temizliği ilgilendiren en ayrıntılı buyruklara uyarak ortaya konulurdu. Roma ve Yunanistan bu yönden hoşgörülü iken, Doğuda bir dinsel yasaklar düşkünlüğü hüküm sürüyordu ki bunun da son gerilemeye az katkısı olmadı. İki farklı dine bağlı bulunan insanlar (Mısırlılar, İranlılar, Yahudiler, Kaideliler) birlikte ne yiyebilir, ne içebilirler, ne birlikte herhangi bir günlük iş yapabilirlerdi. İnsanlar arasındaki bu ayrım. Doğu tipinin ortadan kalkmasının büyük nedenlerinden birisidir. Hıristiyanlık, bir ayrıma yer veren bu törenleri tanımıyordu, aynı zamanda klasik dünyanın kurban törenlerini ve ayinlerini de tanımıyordu. Böylece bütün ulusal dinleri ve onlarda ortak olan törenleri reddederek, ayrım yapmaksızın bütün halklara hitap ederek, kendisi ilk mümkün olan evrensel din haline geliyordu.[111]

Hıristiyanlık ile Romalılar, birer Roma yurttaşı haline getiriliyor, birbirleri ile eşitleniyorlardı. Demek ki tercihte ve kabulde devlet vardır.

Peki, iddia edildiği gibi, yeni dinlerle devletin birleşmesinin ardından parlak bir dönem mi geldi? Bu dönemle ilgili temel bir kaynağa göre katı merkeziyetçi bir yönetimin bedeli şehirlerin köylüleştirilmesiydi.

> Şehir hayatı, sirk, tiyatro, hipodrom ve Pazar yerinde yoğunlaşmıştı. Ana caddeleri birbirine bağlayan geniş meydanlar vardı... Geleneksel şehir planlamacılığında gözetilen ana unsurlar terk edilmiş, ticaret açık meydanlardan karanlık, dar ve nemli caddelere kaydırılmıştı. Tiyatronun varlığına altıncı yüzyılda son verilmiş, onun yaşaması için mücadele edenler ahlaki çöküntünün,

çürümenin ve çok tanrıcılığın savunucuları olarak muamele görmüşlerdi. Tiyatroyla birlikte sanatçılar da tarihin karanlığa ilerleyen aşamasında aydınlığın en son kıvılcımları olarak söndürülmüşlerdi. Sirkler sosyal anlamlarını tamamıyla yitirmişlerdi. Hamamlar ise işlevsizleştirilmişlerdi. Topluma açık kütüphaneler ve üniversiteler kapatılmış, kitaplar toplatılarak yakılmıştı.[112]

İmparatorluğun her köşesinde aydınlara karşı amansız bir savaş başlatılmıştı. Hıristiyanlık Roma için bir karartma dönemi oldu. Karanlık çağ Hıristiyanlığın devlet dini olmasıyla açıldı. Şehir merkezleri küçüldü, sivil aristokrasi yok oldu, yerini güçlü bir askeri aristokrasi doldurdu. Çürüme, Hıristiyanlık sonrası Roma'sının asli unsuruydu.

8.
TANRILAR VE PEYGAMBERLERİ

Konstantin'in zekâsı bireysel miydi? Ya da şöyle soralım, halkta var olan bir inancı “devlet dini”ne dönüştürme “kişisel bir girişim miydi? Akhenaton ile Konstantin arasında bilgi akışını sağlayan neydi? “Mesih Masalı”nda, bunun bir gelenek olduğunu gösteren başka bir örnek var. Helenizm döneminde Zerdüştlükle böyle bir tecrübe yaşanmıştı. Zerdüştlük Helen dünyasını etkisi altına alınca, Roma tarafından ikinci yüzyılda devlet dini olarak ilan edilmişti. Mitras, Logos adı altında bir Yunan Tanrısı olmuştu. Mitras bir kurtarıcı olarak Dünyaya iniyordu; Ahura Mazda aracılığıyla gebe kalan bir bakireden doğmuştu üstelik.

İktidar ile din arasındaki ilişki başından beri karmaşık ama “Ortakyaşar”dı. Vatikan’la kanlı bıçaklı bir yazar, Kitab-ı Mukaddes'i dışında bir amaca dayanarak şöyle tarif ediyor:

> Kitab-ı Mukaddes, bozguna uğramış bir halkı, zamanın başlangıcından beri onlara zorla kabul ettirilmiş tecrit nedeniyle biriktirmiş oldukları nefret ve intikam duygularına seslenerek birleştirmeyi amaçlıyordu.[{113}]

Peki kindar ve ayrımcı bir Tanrı tasvirinin dışında kalanlar? Yazara göre gerisi, bütün Ortadoğu efsanelerinin içine doldurduğu bir pagan kitabıydı.

Bütün dinlerde olduğu gibi burada da, başlangıçta dinin ve onun içeriğine uymanın bir önemi yoktu. Amaç, bir topluluğu bir araya getirmekti; o topluluğu bir arada tutma ihtiyacı nedeniyle şekillenen bir şeriat söz konusuydu. Tıpkı Konstantin’in hiçbir zaman Hıristiyan olmaması gibi, İsrail’in Asur Kralı tarafından fethine kadar geçen dönem boyunca tahta geçen 20 kralın hiçbiri Musevi değildi. İlk kral olan Yeroboam, tapınmak için altın buzağılar yaptırmıştı. Kral Başa, 24 yıl boyunca babası Yeroboam’ın yaptığı buzağıya tapınmış, yerine geçen Kral Omri de bu geleneği sürdürmüştü. Kral Ahab, Tanrı Baal için bir sunak yaptırmıştı. Kral

Ahazya, Baal sunakların sayısını arttırmıştı. Kral Yehoram ise Baal'i kaldırtıp altın buzağı kültünü yeniden canlandırmıştı. Kral Yehu, altın buzağı kuluydu.[114] Yehuda Krallığının halkı da putperestti. Kuruluş döneminde Yahveciler, İseviler ve Muhammediler, inancı pek zayıf bir topluluk olarak görünüyordu. Ancak, üçü de güçlü bir devletin koruması altındaydı. Bu inançların, seslendikleri kitleyi birleştirmeleri esas amaçtı, dini tahkim etmek ve tanrıya ibadet hep arkadan geliyordu.

Haliyle, her üç "tek Tanrıcı" dinde de Tanrı tasavvuru fazlasıyla yerel ve fazlasıyla dünyevi bir görünüm arz ediyordu. "Yazıcıların" zaman içinde bir düzeltmeye gittikleri, pagan kavramlarından yola çıkarak metafizik bir tanrı yarattıkları, Kitab-ı Mukaddes incelemelerinin bir vargısıdır. Giderek Marduk, İsis, Kibele, Dionysos ve Mitras'ın özelliklerini taşıyan ve bunların tersine "tek" olan yeni bir Tanrı çıktı ortaya.[115]

Böylece gelenek ve kurallar da ortaklaştırıldı. Her üç dinde de ilk müritler en aşağı sınıflardan geliyordu. Kurallara pek aldırış etmedikleri, sefil bir hayat sürdükleri ve kendilerine has bir "ahlak" geliştirdikleri açıktı. Nizama sokmak için pagan geleneklerini de yardıma çağırmak gerekiyordu. Örneğin, vaftiz veya abdest, pagan geleneklerinden alınmış ve zamanla tek tanrıcı dinlerin alamet-i farikası olmuştu. Oysa vaftizi ilk uygulayanlar İsis rahipleriydi. Oradan Akdeniz'e doğru yayıldı. Frigya'da Tanrı Attis'in kulu olmanın şartlarından biri kutsal suya daldırılmaktı. Aynı tören, Marduk, Mitras, Dionysos veya Demeter'e tapınmanın da alâmetifarikasıydı. Yıkanmadan tanrı ile yüzleşilemezdi.[116] Gelenek, Vaftizci Yahya aracılığıyla Hıristiyanlığa, Sabiler aracılığıyla Müslümanlığa geçti. Prof. Gündüz'e göre, her iki din için vaftizde kaynak Yahya (Yuhanna)'dır. Hıristiyanlıkta olduğu kadar Sabilikte de Yahya önemli bir tarihsel şahsiyettir.[117]

Senkretizm, bütün Ortadoğu dinleri için temel beslenme kaynağıydı. Bütün kültürlerin içe içe geçtiği, halkların birbirine dokunduğu bu coğrafyada, geçmişin bütün tanrılarının yan yana yaşadığı eşsiz bir dönem başlamıştı.

> Farklı din sistemlerinden alınan parçaların birleştirilmesi işinin pagan kültürüyle belirlenmiş yapısı tek bir Tanrıyı kabul ettirmenin, kültürlerin doğal seçimiyle ya da daha doğrusu dinlerin kendiliğinden gerçekleşen eriyip kaynaşmasıyla

> gerçekleştirilmesine eğilimliydi. Gerçekte, MÖ 5.- 4. ve 3. yüzyıllarda insanlar birbiriyle rakip Tanrılara ibadet edilen tapınaklar ya da hem İsis'i hem de Zeus'a yönelik kutlamaların yapıldığı Yunanlıların Serapis tapınağı gibi çeşitli Tanrıların tek bir figürde birleştirildiği tapınaklar inşa etmeye başlamışlardı. O dönemden günümüze kalmış heykeller arasında, tek bir külte hizmet eden farklı Tanrıların birleştirilmeleri durumlarıyla da karşılaşılmaktadır. Bunlardan bir tanesi hâlâ Nemrut Dağında bulunmaktadır: güneş sembolünün altında bulunan Mitras, Apollon, Helios ve Demeter figürleri bir taş anıta işlenerek bir araya getirilmişlerdir.[118]

Ama Tanrı popülasyonunun arttığı bu dönemde de kaynakta darlık sürüyordu. Güneş Tanrı Aton hepsinin tek ilham perisiydi. Anlaşılan o ki Akhenaton, tarihte yapılmış tek din devriminin müsebbibiydi.

> Sonradan gelen bütün dinler, güneşi evrenin tek Tanrısı mertebesine getiren bu ideolojiye gönderme yapmaya eğilim duymuşlardır.[119]

Şurası açık ki, tarih boyunca devlet, ağırlığını Tanrının tek olması yönünde koymuştu. Bir inancı devlet dini olarak ilan etmek, doğal olarak diğerleri için ölümcül oluyordu. Devletle birleşenlerin çoğu ayakta kalıyordu, dışarıda kalanların çoğu ise yok oluyordu. Ancak arkasındaki güç ne olursa olsun hiçbir dünyevi gücün ve hiçbir inancın geriye kalanların tümünü düzlemesi söz konusu değildi. En eski inançlar halkların hafızasındaki yerini koruyor, tek Tanrı'nın krallığı altında da kılık değiştirerek varlığını sürdürüyordu.

Tarihin bütün Tanrıları ve bütün peygamberleri birbirine benzeten simyasıydı bu. Bu simya ortaya çıkan bütün tanrıları altına çeviriyor, "güneş gibi" parlamasına neden oluyordu. Hızır-İlyas, Hıdrellez, Andréas, İdris ve Hermes kılığında bütün inançları dolaşan tek bir şahsiyet çıkıyordu ortaya böylece. O, on dört bin yıldır geziyordu pervanelikte; Âdem sıfatından gelip gidiyordu.

Hızır veya Hızır-İlyas (Hıdrellez) demek ki tarihin ortak bir kahramanı olarak ortaya çıkmaktadır.

Alevi-Bektaşi inançlarında Hızır kim? Pir Sultan Abdal veriyor cevabını:

Bin bir adı var bir adı Hızır
Nerede çağırsan orada hazır
Ali padişahtır Muhammed vezir
Bu fermanı yazan Ali değil mi?[120]

Demek ki Ali de Hızır'dır. Daha iyisi Ali, İlya'dır; İlia ya da Aliya diye okumakta da bir mahsur yoktur. İlya, İbrani'de Eli-Yah olmaktadır ki “Yahova Tanrım'dır” anlamındadır. Çıkış noktasının Hermes olduğunu bildiğimize göre Güneşle bir bağ kurabilir miyiz?

> Ali'nin simgesi güneş hayvanlarıdır; aslan, o, tanrı aslanıdır. Başlıca simgesi olan aslanın dışında o, bir başka güneş hayvanı olan koç ile zümrüd-ü ankayla karıştırılan güneş kuşu olan turna ile simgeleştirilir.[121]

Melikoff, buna kanıt olarak Pir Sultan'ın şu deyişini gösteriyor:

Hazret-i Şah'ın avazı
Turna derler bir kuştadır
Bakışı arslanda kaldı
Döğüşü dahi koçtadır...

> Güneş, aslan burcunun yıldızıdır ve Hermes, Eski Mısır'da tapınaklarda ve piramitlerin gizli odalarında turna kuşu suretinde bir yazıcı olarak tasvir ediliyordu.
>
> Jean Paul Roux, Türklerde böyle bir senkretizmi mümkün kılacak eski inanışlara dikkat çekiyor.[122]

Güneş ve Ay, Göktengri ile birlikte Türklerin Panteonundadır.

Ocak, Tunceli bölgesinde Hak-Muhammed-Ali “teslis”inde Hızır'ın Hak'ın yerini almış olduğu yönünde bir gözlemi aktarıyor. Demek ki Hızır, bir Tanrı'dır. Rumi'nin Şems'i gibi, Ali'nin de güneşle bir ilgisi vardır. Ali şehit edildiği zaman güneşe dönüşüp, göklere yükselmiştir.[123]

Utnapiştim, Andreas (İdris) ve İlya'nın da güneşle bir ilişkisi var mı? Hermes'le özdeşleştirildiğine göre en azından İdris için “evet” diyebiliyoruz.

Hızır-İlyas veya halk arasındaki söylenişiyle Hıdır-Ellez; Hıdrellez başka bir inançla da ortaklık taşımaktadır. Aya Yorgi veya Saint Georges'un yolu

da hemen her yerde Hıdrellez ile kesişmektedir. Avrupalı seyyahlar Hızır menkıbeleri ile Aya Yorgi efsanelerinin aynı şeyler olduğunu çok erkenden fark etmişlerdir.[124]

Ahmet Yaşar Ocak, halk arasındaki Hıdrellez geleneğinin kökeninin Tammuz adına yapılan törenler olduğunu belirtiyor. Dumuzi diye de bilinen bu ilah, doğanın yeniden canlanışını, baharın gelişini temsil ediyordu. Batıya doğru ilerledikçe Tammuz-Dumuzi ve o da Adonis olmuştu. Dumizi-Temmuz-Adonis eşleşmesine başkalarını da ekleyebiliriz; Hook'a göre İnanna ve İştar da birbirinin versiyonlarıdır.[125] Her kültür, Tanrıları kendi diline çevirmekte ve böylece özelleştirmektedir.

En'am Suresi'nde bu geçiş şöyle anlatılmaktadır:

> Biz böylece İbrahim'e gerçeğe ermesi için göklerin ve yerin ülkelerini de gösterdik. Gece onu örtünce bir yıldız gördü: "Bu benim Tanrım mı?" dedi. 0 yıldız sönüp gidince: "Ben böyle sönüp batanları sevmem" dedi. Sonra doğan Ay'ı gördü: "Bu benim Tanrım mı?" dedi; yalnız o da batıp gidince; "Eğer Tanrım bana yol göstermemiş olsaydı ben de sapan insanlardan olurdum", dedi. Sonra doğan Güneş'i gördü: "Bu mu benim Tanrım? Bu hepsinden de büyük" dedi. Güneş de batınca dedi ki; "Ey milletim! Ben Allah'a eş koştuğunuz şeylerin hepsinden uzağım. Ben yüzümü, Hakka dönerek, gökleri ve yeri yaratan O'na çevirdim. Ben Allah'a eş koşanlardan değilim.[126]

Peki ne olmuş? İbrahim'in Allah'ı geceyi dinlenmek için, Güneşi ve Ayı hesap için yaratmış![127] "El"i büyük yeni bir tanrıdır bu...

KÜLTÜREL KARŞILAŞMALAR VEYA SÜREKLİLİK-1

Mısır Sümer Helen Roma
Amon-Ra Utu Cronos Satürn
Mut Antu Hera Juno
Seth Enlil Zeus Jüpiter
İsis Ninhursag Athena Minerva
Osiris Enki Apollo-Dionisos-Serapis Vulcan

Horus Marduk Ares Mars
Anubis Negal Hades Pluto
Hathor İnanna Afrodit Venüs
Thot Ninurta Hermes Mercür

KÜLTÜREL KARŞILAŞMALAR VEYA SÜREKLİLİK-2

Akad: İlu
Kenan: İl
İbrani: El-Elah
Arami: El-Elah
Arap: İl-İlah-Allah
Süryani: Aloho
Babil: Ba'al

KÜLTÜREL KARŞILAŞMALAR VEYA SÜREKLİLİK-3

İL VE TÜREVLERİ

Azra-İl

Cebra-İl

Mika-İl

İsraf-İl

Bab-İl

İsra-İl

İBRANİ MELEKLERİ

İdris Şah, "Doğu Büyüsü" adlı eserinde papirüse yazılı bir Grek tılsımında geçen yedi İbrani başmeleğinin adını veriyor:

Mikael
Rafael
Gabriel (Cebrail)
Souriel
Zaziel
Badakiel
Suliel[128]

Bir kaynakta “El” hakkında şu bilgiler veriliyor:

> ...Pagan baş tanrısı El’di. El erkek, patriarkal ve hükmeden bir tanrıydı. Bölgenin diğer büyük tanrısı olan Haddu’dan (fırtına) farklı olarak El, doğadaki herhangi bir güçle özdeşleştirilmemişti. El, tanrılar divanının başında bulunur ve bu divanın kararlarını açıklardı.[{129}]

Aynı kaynakta, burada İsrail’in tanrısı Yahve’yi tarif ettiği ileri sürülmektedir. Demek ki el, doğadan soyutlanmak için uygun bin tanrıydı.

> El ölümsüzdü ama İlyas da öyle:
>
> *Yunus Emre bu dünyada iki kişi kalur derler*
> *Meğer Hızır, İlyas ola ab-ı hayat içmiş gibi...*
>
> Yalnız, El ölümsüz bir tanrı, İlyas ise ölümsüz bir insan olmaktadır. Demek ki Utnapiştim de yaşamaya devam etmektedir; ab-ı hayat içmiş gibi!

Ab-ı hayat içenler aynı zamanda bilge-logos oluyor. Çıkışı Hermes’tir. Buddha veya Buda, Sanskrit dilinde “hakim-bilge” anlamına geliyor. Hermes de öyle. Mehmet Ali Ayni onunla ilgili şu aktarmayı yapıyor:

> Mısır’da veladet edip 'Hermes-el-Heramise' ile tesmiye eylediler. Zeban’ı Yunani’de 'Ermiş' dediler. Yani Utarid demektir. Bedahu ta’rip olunup 'Hermes' demişler. Asıl ismi 'Hanuh’dur.[{130}]

Bilgedir ve bütün inançların üzerindedir.

Ve demek ki tek bir dinle karşı karşıyayız; çoğalan, azalan, adları değişmekle birlikte özleri aynı kalan tanrılara dayanan tek bir din... Herodot,

> Gene bana denilmiştir ki, büyük tanrılar için on iki adı ilk olarak Mısırlılar kullanmışlar ve Yunanlılar da onlardan almışlar, taşlar üzerine hayvan resimleri kazanlar da gene onlardır[{131}]

diyor. Herodot’a göre, Yunanlılarda olup da Mısırlıların bilmediği tek tanrı Poseidon’dur, o da Libya’dan gelmiştir.[{132}] Dini yasak ve kurallara gelince; Mısırlılar da tıpkı Yahudiler gibi Osiris’in adını ağızlarına almazlar. Kutsal yerlerde birleşme ve kadınla yattıktan sonra yıkanmadan kutsal yerlere

girme yasağı da Mısır çıkışlıdır. Domuz yememe, koşer-helal gıda (Yunanlıların bıçağıyla kesilen et yenmez, Yunanlılarla aynı sofraya oturulmaz), sünnet olma, abdest, yıkanma (gündüz iki, akşam iki kere soğuk su ile yıkanma) Mısır bakiyesidir. Herodot, pek çok kutsal kitap hikâyesinin orijinlerini de anlatmaktadır bize.

Tot veya Hermes dindeki sürekliliği takip edebilmemiz için pek çok veri sunmaktadır bize. İlahiyatçı Mahmud Erol Kılıç, dinler tarihinin müşterek bir motifine dikkat çekiyor:

> Dinler Tarihi, 'Felsefe Tarihi’ ve 'Bilim Tarihi’ sahaları, tarihî (diyakronik) olarak geriye doğru götürüldüklerinde her üçünün kesiştiği bir hem-zaman (senkronik) nokta üzerinde müşterek bir motifin durduğu görülecektir. Farklı gelenek ve kültürlerde değişik isimler altında tezahür eden bu figür daha çok hâkim Greko-Latin kültüründe çağrıldığı şekli olan “Hermes” ismiyle şöhret bulmuştur. Felsefe tarihinde, bilim tarihinde ve edebiyat tarihinde mitolojik ve yarı-mitolojik bir görünüm altında karşımıza çıkan bu figürün dinler tarihi sahasında bir peygamber ile özdeşleşerek daha tarihsel bir zemine oturduğu göze çarpar. Eski Mısır dinindeki 'Toth’u, İbrânî dinindeki 'Uhnuh’u, Budizm’deki 'Buda’yı, Zerdüştlükteki 'Hûşeng’i ve İslâm dinindeki 'İdris’i hep bu ”Hermes” karşılığı olarak düşünme bir bakıma modern anlamdaki mukayeseli dinler çalışmalarının da başlangıç noktasını oluşturacaktır.[133]

Demek ki Hermes bütün dinlerin ortak peygamberidir. Kılıç’a göre elbette farklılıklar vardır, ancak ortak noktalar bir birliğe dikkat çekmektedir. Şöyle sürdürüyor:

> Mamafih ondan bahseden efsanevî rivayetlerle örülü bir takım yazılı metinleri çözmeye tabi tuttuğumuzda söz konusu bu rivayetler arasındaki bütün farklılıklara rağmen 'Hermes' motifinin bütün kültür ve medeniyetlerde asgarî şu üç özelliğe sahip oluşta birleştiklerini de görürüz. Onun ne kadar evrensel bir kimlik olduğunu ispatlayıcı bu özellikler şunlardır:
>
> a) Bir şekilde Tufan’la beraber anılır; Yani ya ondan önce veyahut sonra yaşamıştır.

b) Bütün kültürlerde seçkin, bilgili, nebî veya velî bir kişiliği vardır.

c) En dikkat çekici olanı da bütün geleneklerde onun yüce bir makama çıkmış olması, ölmemesidir.

Ab-ı hayat içmiş olduğu anlaşılıyor. Kılınç, Hermes’in değişik inanç ve kültürlerde aldığı biçimi de şöyle takip ediyor:

> Hermes kelimesinin etimolojik kökeni hakkında farklı görüşler vardır. Bu kelimenin aslının Süryânice olduğu ve 'Âlim' anlamına geldiğini söyleyenlere göre 'Hermesü’l-herâmise' tamlaması 'Âlimlerin âlimi’ demek olur. Mandeistler, nûr meleklerinden biri olan Zehrun’u güneş feleği ile özdeşleştirdiklerinden ‘Hürmüz’ ya da ‘Hermez’ kelimelerinin buradan geldiği ve daha sonra Sâbiîlerce 'Hermes’e dönüştürülmüş olabileceği ihtimali üzerinde de durulur. Çünkü Sâbiîler Mısır’lı 'Hermes’i peygamberlerinden biri olarak görmekteydiler. Ayrıca Sâbiîlerin ‘Hermes’ için kullandıkları 'Buzasaf ismi ile ‘Budha’ ismi arasında bir etimolojik benzerlik de göze çarpmaktadır. İbranîlere göre ise onun adı 'Uhnûh’tur ve ‘ders vermek’, 'inâbe vermek’ ya da ‘aydınlatmak’ anlamlarına gelir. Bu durumda ‘Uhnuh’ ismi de if’al babından 'çok ders vermek, çok ders çalışmak’ anlamlarına gelir ki buradan da Arapçada gayri munsarif cemî bir kelime olarak ‘İdris’ ismi türetilir. Diğer bir görüşte ise eski Mısır tanrılarından ‘Ahnaton’ kelimesinin ‘Uhnuh'a, ‘Oziris’ kelimesinin de ‘İdris’e dönmüş olabileceği ileri sürülür. Tarihçi Mes'udî, 'Hermes' kelimesinin Utarid demek olduğunu söylerken ona tarihî oluştan ziyade kozmik bir yer biçer. Zaten Hind geleneğinde de bir felekî Budha bir de tarihî Budha bulunmaktadır. Tarihî Budha’nın annesinin adı Maya’dır. Grek mitolojisindeki Hermes’in annesinin adının da Maia olması hayli ilginç mukayeseler ortaya çıkarır. Pers kültüründe ise ona ‘Hûşeng’ adı verilir ve onlara göre ulvî şeylerden ilk bahseden odur ve dedesi Adem (Giyomert] gündüzün ve gecenin saatlerini ona öğretmiştir. Ayrıca Zerdüştlükteki ‘Daena’ kavramı ile Hermesçiliğin ’Tam Tabiat’ kavramı arasında şaşırtıcı benzerlikler bulunmaktadır.[{134}]

Şinasi Gündüz, Hermetizmin Sabilerin (Harraniler] karakteristik özellikleri arasında yer aldığını belirtiyor.[135] Sabiler yıldızlara ve güneşe tapmaktadır! Kılınç ise, Sabilerin Hermes'le ilişkisi hakkında şunları anlatıyor:

> Şüphesiz antik düşünceler ile Müslümanların temasa geçtiği yegâne kanal orta-şark Hıristiyan merkezleri değildi. Harranlılar arasında, Bâbil dinlerine ait unsurları Grek geleneğinin ezoterik yönleriyle birleştiren Sâbiîlik adlı dinî gruplar vardı ki Müslümanlar bu kanaldan da Babil'in matematik ve astronomik bilgilerini almışlardı. Çünkü bu Harranlılar Yeni-Pisagorculuk ve Hermesçiliğin mirasçılarıydılar. Sâbiîlerin Hermetik düşüncelere sahip olmaları ve ehli kitap olarak görülmeleri daha sonra bu fikirlerin Müslümanların eline geçmesinde büyük önem arz etmektedir. Harranlı Sâbiîierin en ünlü bilginlerinden olan Sâbit b. Kurra, Hermes'in Kitâbu'l-Nevâmis'ini Süryaniceden Arapçaya çevirmiştir, Kindi'nin talebesi İbn Tayyib el-Serahsî, Hermes'i Sâbiî dininin kurucusu olarak görür. Şemseddin el-Dimaşkî, Nuhbetü't-Dehr isimli kitabında 'Sâbiî' sözcüğünün Sabi'den türetildiğini ve bunun da Hermes'in oğlu demek olduğunu söyler. İbnü'l Esîr ise onun İdris'in oğlu Metuşlah'ın oğlu olduğunu nakleder. Bugün dahi Irak'ta çok küçük bir cemaat olarak varlıklarını sürdüren Sâbiiler 7 Azer (Ocak] tarihini Hermes Bayramı olarak kutlarlar. Mecritî'nin Gâyetü'l-Hakîm isimli eserinin Sâbiiler üzerine olan yedinci bölümünde 'Tabiat-ı Tamme' konusu bizzat Hermes'e atfedilir ve ona yapılan hayli ilginç şöyle bir münâcât aktarılır: 'Biz seni bütün isimlerinle, Arapça ey Utarid, Farsça ey Tir, Latince ey Harus, Yunanca ey Hermes, Hindce ey Budd, diye çağırırız'[136]

Profesör Kılınç ise böylece bir "dinler tarihi" özeti ortaya çıkar-maktadır. Buna göre;

1- Hürmüz, Hermez ve Hermes bir ve aynıdır.

2- Hermes Sabilerin dilinde Buzasaf olmaktadır ki bununla Budha arasında bir etimolojik benzerlik vardır.

3- Hermes, İbranilerde Uhnuh'a dönüşmekte, İdris'in kaynağı da Uhnuh olmaktadır.

4- Bir görüşe göre Uhnuh’un, Ahnaton veya Akhenaton ile bir bağlantısı vardır. Bu durumda Oziris ile İdris arasında da bir bağ kurulabilmektedir. Hanok da bu adlardan biridir. Demek ki ilk tek tanrıcı dinin kurucusu ve Pagan bir dinin tanrısı İbranide peygamber olarak kendine yer bulabilmektedir.

5- Utarid bir başka ad olarak ortaya çıkmaktadır. Ve asıl önemlisi Hind Hermesi ile Grek Hermesi’nin annesi aynı adı taşımaktadır.

6- Hermes, Perslerde Hüşeng ve Zerdüştlükte Daena adını almaktadır.

7- Araplarda İdris’in, Hermes mi yoksa Osiris mi olduğu açık değildir.

İdris’in, Hıristiyanlıkta Andreas haline geldiğinin iddia edildiğini de göreceğiz.

Bu durumda Uhnuh, Ahnuh veya Enoh’un Nuh’tan önce olması gerekir. Dini kuran o olduğuna göre, peygamberler mantıken sonra gelir. Rivayetlere göre ilk defa mabet inşa edip içerisinde Allah’a ibadet eden, tıp bilimi hakkında ilk konuşan ve Tufan'ın geleceğini de ilk haber veren bu kimsedir. Kılınç’a göre onun hikmetin kaybolmasından korktuğu için “el-Barbâ” (çoğulu: barâbî) ve Panopolis (Ihmîm) isimli piramitleri inşa ederek kendinden sonra gelecekler için bütün ilimlerin formüllerini bunların iç duvarlarına kazıdığı da rivayet edilir. Demek ki tufandan önce tufanı bilmektedir!

Profesör Kılınç’ın kısa Hermes tarihi, Mısır’da başlayan ve İslamiyet’le sonuçlanan bir tarih çıkarmaktadır ortaya:

1- Hermes’in Eski Mısır'daki efsanevî şahsiyeti ile Yunan ve İslâm felsefî geleneklerindeki içerik birbirine benzemektedir, “Toth” ve “Hermes” figürlerinin özdeşleştirilmeye başlamasının tarihi İ.Ö.300’lü yıllara dayanmaktadır.

2- Ancak “Toth” “Hermes”e dönüşürken bir takım kozmik güçlere sahip bir Helen tanrısı haline gelmiştir. “Hermescilik” ilkinden çok, İkincisine dayanmaktadır.

3- Helen Hermes’in yer ile gök arasında bağ kurucu ve yukarının yorumcusu olarak görülmesi belli ölçüde korunmuştur. Felsefenin “Hermenötik”i onun bu fonksiyonundan esinlenmiştir.

4- Helen Toth’u, bir tabipler, müzisyenler, tüccarlar, yolcular, çobanlar ve de en önemlisi ilham tanrısıdır.

5- Romalılar tıpkı Helenler gibi onu kendi dillerine çevirmiş ve “Merkür” ya da “Merkür Trismegiste” adını vermişlerdi.

6- Eski Ahid’e göre Enoh (Uhnuh)’tur o. Dindar bir insandır, yeryüzünde 365 sene yaşamıştır, ölmemiş göğe çekilmiştir.

7- Kuran’da İdris Peygamberdir. Ayrıca İdris’in miraçta Hz. Muhammed ile dördüncü kat semada görüştüğü rivayet edilmektedir. Dördüncü felek Güneş feleğidir.

Böylece, Güneş’in ışıklarının bütün dinlere sızdığı, bütün dinleri ışıtıp aydınlattığı görülmektedir.

9.
KURTARICI

> Cennetin hayalî gerçekliğinde insanüstü bir varlık arayan ve orada kendi yansımasından başka bir şey bulamayan insan, kendi esas gerçeğini aradığı ve kaçınılmaz olarak aramak zorunda olduğu yerde, artık kendi görünüşünden, insan-olmayandan başkasını bulmak eğiliminde olmayacaktır.[137]

Din cennet için hep insanüstü bir varlık aradı; bulduğu kendi yansımasıydı. Din, akıldan arındırılmış toplumsal koşulların ruhuydu, ezilmiş yaratığın iç çekişiydi, taş yürekli bir dünyadan kaçıp kurtulma özlemiydi. Aldatıcı bir mutluluk demekti din; gerçek mutluluğa ulaşmanın imkânsız olduğu yerde, bir cennet düşüydü. "İnsan", belli bir çağın somut insanı, içinde bulunduğu toplumsal koşullardan kaçıp kurtulamadığı için, hayalinde kaçıyor ve bir kurtarıcı bekliyordu.

Bu yüzden, "insan"ın zorunlu olarak toplumsal ilişkilerin ürünü olması nedeniyle, onun cennet tahayyüllü de belirli bir toplum biçimine ait oluyor. Toplumla birlikte şekilleniyor din. Tıpkı toplum gibi az gelenleri üretiyor, çok gelenleri ihmal ediyor, engel gördüklerini kaldırıp atıyor.

Ve biliniyor ki, bir düşünüşün, bir inancın topluma egemen olması, onun aynı zamanda egemenin düşüncesi veya inancı olduğu anlamına geliyor. Bu durumda? Nasıl ve neden kurtarıyor din? Ve neden din, bir kurtarıcı özlemini-beklentisini diri tutuyor?

Bir tarih var önümüzde:

> Hıristiyanlığın toplumsal ilkeleri antik köleliği haklı çıkardı, ortaçağ seriliğini yüceltti ve hafif üzülmüş gibi bir havada olsalar da, gerektiğinde, proletaryanın ezilmesini savunmak için de hazırlar.[138]

diyor Marx. O gün de, bugün de o dinin ilkeleri, ezen ve ezilenlerin gerekliliğini öğütlüyorlar. Ezilen sınıfa, ezen sınıfın merhametli davranması öğüdünden başka bir şey veremiyorlar. Mazluma yapılan bütün eziyetler, ilk günahın ve diğer günahların haklı cezalandırılması. Sınav'da zor sorular hep onlara çıkıyor. Hıristiyanlığın ilkeleri, alçaklığı, insanın kendisinden nefret etmesini, köleliği, alçakgönüllülüğü öğütlüyor; demek ki ilkelerini ayaktakımının, ezilenlerin yaşam biçiminden türetiyor. Ancak zalime isyanı asla öğütlemiyor. Ve Engels, onun "devrimci" yanını özetliyor:

> Hıristiyanlık, bütün insanlar arasında sadece bir eşitlikten, kendi köleler ve ezilenler dini olma niteliğine tastamam uygun düşen ilk günah eşitliğinden başka bir eşitlik tanımadı.[{139}]

Ancak kavramları evrenselleştirdi; henüz tarihin yerel ve bölgesel bir şey olduğu bir zamanın ürünü olan politeizmin yerine, soyut ve evrensel bir insanın yansıması olan tektanrıcılığı koydu. Başlangıçlar hep bulanıktır, başlangıçta bulanıktı. Ta ki kendisini Roma tanrısı ilan etmek isteyen Konstantin'in onun tek tanrısını bir devlet tanrısı ilan etmesine kadar.

Peki deha neresinde?

> Dinler, kendileri dinsel bir gereksinme duyan ve kitlelerin dinsel gereksinmelerini anlayan insanlar tarafından kurulur ve genel kural olarak bu, okul filozoflarının işi değildir.[{140}]

Deha, işte buradaki "kitlelerin gereksinmesini anlama"dadır. Kurtarıcı, demek ki halkın içinden çıkar. Kurtarıcı bir kez dini kurmayı başardı mı, kurtarıcı ve havarileri, zorunlu bir ihtiyacı karşılayan keşifleri nedeniyle kitlelerden ayrılır. Bu yüzden başlangıçta dogmaların ve ahlakın daha az vazedilmesi doğaldır. Dogma, ahlak, şeriat sonraki dönemlerin ürünü olarak ortaya çıkar. İslam'ın ilk dönemindeki tartışmalar, Muhammed'in otoritesi dahil pek çok konuda kuşkuların ortadan kalkmadığını gösterir. Yeni dindarlar, Peygamberlerinden sonra birçok konuda ayrılığa düşmüşler, bu konularda birbirlerini sapıklıkla suçlamışlar ve çatışmışlardır. Birbirine karşı fırkalar ve dağınık hizipler ilk dönem İslam'ın doğal seyridir. Buna karşın, yine de İslam yeni bir şemsiye olmaya devam etmektedir.[{141}] İlkel Hıristiyanlıkta da benzer bir durum teşhis edilebilmektedir.

> Burada görülen şudur: Kendinden geçmiş ve bulanık bir fanatizm; dogma olarak sadece tamamlanmamış şeyler; Hıristiyan ahlakı denen şeyden sadece bedene eziyet; buna karşılık yığınla hayal ve kehanet.[{142}]

Bütün bunlardan sonra sorulması gereken soru şu: Devrim dinin neresinde? Peygamberler veya din kurucuları ara yerdedir; filozofların arasından çıkmamakla birlikte, ayaktakımı arasında da onlara rastlanmaz. İslam peygamberi varlıklı bir tüccardır, Musa Mısırlı bir soyludur. İsa, söylenceye bakacak olursak zanaatkârdır. Ama hepsinde ilk inananlar en aşağı tabakalardan çıkar. İbrani ve Arap kölelerdir ilk alıcılar. Engels'e göre ilk Hıristiyanlar da halkın en aşağı tabakalarına ait "emekçiler ve ezilenler" arasından, kentlerde özgür insanlardan oluşuyordu.[{143}] Çok farklı toplumsal kesimlerden gelen bu insanlar için ortak bir "cennet" yoktu. Kaybetmişler için cennet, kaybetmedikleri zamanlarda kalmıştı. Yeni din buldu çıkış noktasını; bu, dünyada değildi:

> Yeni bir dünya keşfedildi. Bedenlerin ölümünden sonra ruhun yaşaması, yavaş yavaş bütün Roma dünyasında kabul edilen önemli bir iman noktası haline geldi. Üstelik yaşadığı zaman yaptığı işlere göre, ruh için bir ceza ve ödül biçimi, her yerde gitgide daha çok kabul ediliyordu... Öbür dünyadaki cezaları ve ödülleri ciddiye alan ve cennet ve cehennemi yaratan Hıristiyanlık geldi; bu gözyaşları vadisinin emekçilerinin ve ezilenlerinin sonsuz cennete götürüleceği yol böylece bulunmuş oldu.[{144}]

Bu dünyada acılara son verecek bir kurtarıcı gerekiyordu yine de; geldi gitti. Kurtuluş gerçekleşmemişti. Ama yeniden gelmesi için kapı hep açıktı. Kendileri kendilerini kurtaramadıklarına göre, kendilerinin yapamadıklarını soyutlayıp bir kurtarıcıya mal ettiler.

> Bir kurtarıcının bulunması, dinî kurtuluş öğretilerini, felsefî olanlardan ayırt eden temel özelliktir. Felsefî doktrinler insanların kendi özel çabaları sonucu kurtarıldıklarını öğretirken dinî öğretiler başka biri tarafından kurtarılma ilkesini öne sürerler:[{145}]

Demek ki, devrim dinin hiçbir yerindedir; dinde devrim yoktur. Din devrimden yoksun olduğu için, kurtarıcıya sarılır. Uygarlık tarihinin eşitsi

karakterinin bir yansımasıdır o. Uygarlık tarihi eşitsiz toplumların tarihi olduğu için, aynı zamanda kurtarıcı arayışının da tarihidir.

> Belki önce, neredeyse bütün din ve kültür havzalarında müşahede edilen bu meselenin nereden çıktığına bakmakta fayda var. Konuyu dikkatli bir şekilde araştıranlar, kadim zamanlardan beri insanların mutlu bir gelecek ve bu geleceği tesis edecek bir kurtarıcı beklentisi içinde olduğunu söylemektedirler.{146}

Bulaç, bunu şöyle temellendiriyor: “Kanaatimce bunun şu sebepleri olması muhtemel görünmektedir:

> a) Nübüvvet zincirinde belli bir görevle gönderilen her bir peygamber (Nebi veya Resul) kendisinden sonra gelecek olan peygamberi müjdelemiş; şimdi kendisinin yaptığı davetin esası olan hususları ve hükümleri teyit edip tekrarlayacağını söylemiştir. Bu genel bir kural ve Nebevi teamüldür; mesela Hz. İsa'nın Son Peygamber’i haber verip müjdelemesi gibi (Saf, 61/6). Bu, kültür içinde 'kurtarıcı misyonuna (Halaskar)’ dönmüştür. Her peygamberin öncelikle ezilenlerin seslerini dile getirmesi, onlara sahip çıkıp adaletin tesisi için mücadele etmesi, peygamberin bir kurtarıcı olarak algılanmasına yol açan önemli bir sebeptir.
>
> b) Toplumların içine düştükleri ümitsizlik hali, maruz kaldıkları baskılar, yoksulluklar ve yoksunluklar onları bir kurtarıcı fikrine ve beklentisine sürüklemiş, gelecek bir kurtarıcının onları içinden çıkarıp kurtaracağı duygusu onlara yaşama ümidi ve gücü vermiştir.{147}

Bu durumda, peygamber ile kurtarıcı arasında da bir farklılık ortaya çıkıyor.

> Burada beklenen ‘kurtarıcı’nın normal bir peygamberden, yani Allah tarafından gönderilen bir beşerden daha çok özelliklere sahip olması dikkat çekicidir. Zorba güçlere karşı çaresizlik içinde kıvranan kitleler, onları ezenlerin sahip olduğu gücü aşan güce sahip, yani olağanüstü-beşerüstü güç ve kuvvetlerle donatılmış bir kurtarıcı profili geliştirmişlerdir. Bu açıdan bakıldığında 'kurtarıcı

> profili’nin 'peygamber profili'nden bir miktar daha farklı olduğunu ve olağanüstü kabiliyetlerle donatıldığını söylemek mümkün.[148]

Demek ki, peygamberler, acıları dindirme kabiliyetine sahip değildir. Oysa kitleler, kurtarıcının zalimin zulmüne son vermesini, ezilenler için bir yol açmasını umuyor.

> ...kurtuluş ihtiyacı dünyadaki ıstırap ve kötülük tecrübelerinden kaynaklanmaktadır. Istırap birçok şekilde ortaya çıkabilir. Meselâ fakirlik ve çalışma-didinme, hastalık ve talihsizlik, yetersizlik ve günah şeklinde olduğu gibi. Beden ve nefs ile akıl ve şiddetli duygular arasındaki tezatlarda ya da fânilik ve ölüm gerçeklerinde bunun ifadesini bulmak mümkündür. Kari Jaspers’i izleyerek insanların ıstırap çekip kurtuluş ihtiyacının farkına varır hale geldikleri anlar olan İnsanî varoluştaki can alıcı olaylar ve anları “sınır-çizgisi-durumları (grenzstuationen)” olarak belirliyorum. Istırap durumları insanların kendi tabiî varoluş durumlarını, sonlu dünyayı ve oradaki ilişkileri bir kenara itip ebedî olana yönelmelerini tahrik edebilir. Böyle yapmakla onlar şeyler arasında yeni bir müteal ilişkiyi keşfederler, artık dünya ve insanlık yeni bir ışık altında görünür ve mânâlar ve değerler, “tabiî” varoluş oluşumlarındakinden daha farklı bir biçimde vurgulanır.[149]

Çok açık, dinin, peygamberin ve mehdinin varoluş nedeni, Marksizm’de de, din tarihinde de acı çeken insanlığın iç çekişleridir. Peki, bu iç çekişlere karşılık verebiliyor mu din?

> “Mehdi” kelime anlamıyla doğru yola girmiş, hidayete ermiş kimse demektir. İsm-i mef’ul bir kelime olup mastarı doğru yolu bulmak, yol göstermek anlamlarına gelir. Fakat kelimenin iştikakı bizi yanıltmamalı; Mehdi sadece nazari olarak doğru yolu gösterecek bir zat değil, bunun yanında fiili olarak dünyanın düzenini kökten değiştirecek ve hak ve adalet üzere yeniden tesis edecektir. Dünya haksızlık ve zulümlerle dolduğunda, zayıfların acımasızca güçlüler tarafından ezildiğinde yeryüzünü adaletle doldurmak üzere gelecek olan bir kurtarıcıdır: “Dünyanın sona ermesine bir gün kalsa bile,

> Allah zulümle dolmuş dünyayı adaletle dolduracak Ehl-i Beyt'ten birini gönderecektir" (Müsned, 2/117-118.)[150]

Peygamberlerden sonra Mesih beklentisinin ortaya çıkması, demek ki, dinin acı çeken insanın iç çekişlerini dindirmediğine delalet ediyor. Bulaç devam ediyor;

> Yani hem Yahudiler, bir kurtarıcı-Mesih beklentisi içinde olmuşlardır hem Hıristiyanlar, göklerin krallığını tesis etmek üzere Mesih'in bir daha geleceğine inanmışlardır. Yahudilerin tarihleri boyunca diasporada yaşamaları bu inancı derinleştirip kökleştiren önemli âmillerden biridir. İçinde yerleşip barınacakları bir yurt/ toprak özlemi söz konusu inancın bir parçası olarak sürmüştür.[151]

İslam inancının önemli bir bölüğünü de buna ilave edebiliriz. Mehdi, İslam inanışına göre ahir zamanda dünyaya gelecek ve dünyada İslam'ı hakim kılacak olan kişidir

Kendisine Allah tarafından yol gösterilmiştir.[152] Başka bir kaynakta,

> Sufi dindarlık, başlangıçta bir kurtarıcı olmaktan uzak bir durumda olan Muhammed'i, başlıca doğumundaki, Ay'ı ikiye bölmesindeki ve mîrâcındaki mucizelerle birlikte bir kurtarıcı kültü'nün merkezî şahsiyeti haline dönüştürdü. Öte yandan Şia, Ali'yi neredeyse bir kurtarıcı haline getirdi.[153]

denilerek, Ali Bulaç'm tanımına ilave olarak İslam'da da mehdi-kurtarıcı inancının yeri olduğuna dikkat çekiliyor.

> Dinlerin tarihî araştırması, ilkel dinlerde çeşitli ama yine de hatırı sayılır ölçüde benzerlikler taşıyan kurtarıcı anlayışlarının varlığını ortaya koymaktadır, Kurtarıcı orada yoksunluktan ve talihsizlikten kurtaran (liberator) biri olduğu gibi, ferahlatıcı ve yardım edici biri olarak ya da ölümsüzlük getiren biri olarak da karşımıza çıkabilmektedir. Genellikle o bir hayvan, bir insan ya da bir tanrı olarak görünebilmektedir.[154]

Peygamber ve mehdi-kurtarıcı, böylece dinler tarihinin ortak ve birleştirici bir paydası olmaktadır. Bir başka deyişle,

> Dinlerin tarihî araştırması, değişik halkların inançlarındaki kurtarıcıların çokluğunu tarihî bir olgu olarak önümüze sermektedir. {155}

Tek tanrılı dinlerin peygamberlerinin yanında Mısırlıların Oziris'i, Bâbillilerin Marduk ve Temmuz'u, Suriyelilerin Esmun ve Adonis'i ve Sâbiîlerin Manda d'Hajje ve Hibil-Zivva'sı, Hindistan dinlerinin Vişnu-Krişna-Vasudeva ve Şiva figürleri birer kurtarıcıdır. Hızır-İlyas, böylece bir özet olarak karşımıza çıkmaktadır. Pitagoras, Tyanalı Apollonius, kendi cemaatleri tarafından peygamberlikten kurtarıcılığa dönüştürülen Mani ve Muhammed, Buda ve Jina rahatlıkla bu bölüğe eklenebilir.{156}

> Aynı şeyler, Gnostisizmin çok renkli kurtarıcıları için de söz konusu olacak şekilde ortaya çıkmaktadır. Şöyle ki, Gnostikler; Valentinus, Basilides, Pistis Sophia ve Mani'nin kristolojilerinde olduğu gibi tarihî İsa'dan çok sayıda efsanevî şahsiyetler türettiler. Farklı bir kurtarıcı tipi de, geçmişte hiçbir zaman aktif olmayıp, gelecekte olması beklenilen kurtarıcılar tarafından teşekkül ettirilmektedir. Gelmekte olan bir mutluluk çağına hükmedecek ve genellikle Assurbanipal veya Augustus gibi tarihî bir şahsa dayanan bir kişi fikrinden İlâhî bir kurtarıcıya geçiş; ilkel mitolojik bir kraldan, tıpkı Yahudilerin Mesihi ve Şiîlerin İmamı gibi 'başlangıcından beri kurtarıcı olan' bir kurtarıcıya geçiş kadar hızlı ve akışkan bir geçiştir.{157}

Zerdüşt inancında da Mesih vardır:

> Ölülerin dirilişi ve son yargılama ile bitecek dördüncü devrede temiz bir bakireden Zerdüşt doğacak, onun tebliğinin tesiri on asır sürecektir. Daha sonra zamanın ilerlemesiyle dünyanın umumî ahlâkî durumu kötüleşecektir. Nihayet Zerdüşt'ten sonra ikinci bin yılda, yine Zerdüşt'ün zürriyetinden bir peygamber gelecek ve bu durum üçüncü bin yılda da tekrar edecektir.{158}

Dinler tarihinden, sosyal devrimler tarihine gönderilen tek mesaj işte budur. Başlangıçta ikisi de bir ezilenler hareketidir. İkisi de kölelikten ve yoksulluktan gelecekte bir kurtuluş bildirirler. Din bu kurtuluşu öte dünyaya, ölümden sonraki yaşama, gökyüzüne bırakır. Diğeri kurtuluşu bu dünyada talep eder; bizzat toplumun dönüşümünün içine yerleştirir.

Başlangıçta her ikisi de kovuşturulur ve kovalanırlar, üyeleri sürgün edilir ve istisnai yasalara tabi tutulur.[159] Ama hepsi bu kadar!

Tarihin, bütün Tanrıları ve bütün peygamberleri birbirine benzeten simyası, dinde bir kurtuluş olmamasına dayanıyor. Yenisi, eskisinin yarım bıraktığı işi tamamlama iddiasıyla ortaya çıkıyor. Acı çeken insanlar büyük bir umutla yeni inancı benimsiyor ve peygamberin arkasında diziliyor. Ancak, vaat edilen kurtuluş ölümden sonraya, öte dünyaya ertelendiği içindir ki, kurtarıcı güncelliğini koruyordu. Şeriat ve dogma, acıya çeki düzen vermekle, onu katlanabilir kılmakla sınırlıyordu kendini. Bu tarih, uygarlık tarihinin eşitsizlikçi karakterinin bir yansımasıydı.

İşte bu nedenle,

> Mısır, Bâbil, Suriye, Filistin, İran, Küçük Asya, ayrıca bir dereceye kadar da Yunanistan'da ve daha sonra Gnostikler ve Mani tarafından geliştirildiği biçimiyle- kurtuluş fikri, insanların kurtuluş ihtiyacına ve dünyaya (bakışlarına) ilişkin benzer temel anlayışlar sergilemektedir. Yine ayrıca biz nefsin bedenle ve ruhun maddeyle ilişkileri, kurtuluşa götüren yol, kurtuluş ihtiyacı içinde olanlara yapılan yardım türü, mevcut çeşitli araçlar (büyü ve sakramentler gibi) ve tüm kurtuluşun hedefi [ölümsüzlük) üzerinde son derece geniş bir uzlaşma bulmaktayız.[160]

Bütün dinlerde bulduğumuz ve birbirine benzer Hızır-İlyas, Hıdrellez, Andreas, İdris ve Hermes işte bu ortak anlayışın ve geniş uzlaşmanın tezahürleridir. Kurtarıcı, on dört bin yıldır geziyor pervanelikte; Adem sıfatında gelip gidiyor.

On dört bin yıl, uygarlık tarihinin yürüdüğü yoldur; Kısa kesintiler dışında, kurtuluş ihtiyacının hep güncel kaldığını ya da bir başka deyişle acı çeken insanların kurtulamadığını biliyoruz.

AYDINLANMA: ATONİZMİN İKİNCİ DENEMESİ

Hıristiyan Kilisesi, eski pagan tanrıların Hıristiyanlık içinde yaşamasına izin verdi. Onların her birini bir azize çevirdi ancak Hermes'i dışarıda bıraktı. Buna karşın o, hem Hıristiyanlar hem de Müslümanlar arasında yaşamaya devam etti. Bu dindışı geleneğin, bir tür "yeni" Atonizmin doğuşuna kaynaklık etmesi ve "dindışı" bir döneme kaynaklık etmiş olması uygarlık tarihinin en gizemli olaylarından biridir.

Rönesans ve ardından Aydınlanma'nın "Güneş"le başladığını biliyoruz.

> Rönesans'ın, giderek Aydınlanma'nın bir sekülerleşme, bir düşüncenin dünyevileşmesi ve rasyonelleştirilmesi hareketi olarak sunulması tamamen yeni sınıfın kendisi hakkındaki bilincine dayanmaktadır.{161}

Derinlemesine dinseldi her iki dönem de. Farkı, çok eski bir inancı yeniden hatırlatmasından kaynaklanıyordu.

> Güneş Tanrı, şimdi yeniden dizleri üstünde doğruluyordu. 'Üç kere Yüce Hermes'in Mısır kökenli dininin Giordano Bruno gibi gezici vaizleri, yaptıkları seyahatlerle Avrupa'ya yayıldılar. Bruno, Kopernik tarafından ileri sürülen yeni Güneş merkezli evreni, tamamıyla mistik bir yoldan, Yeni Çağ'ın şafağında yeni bir Güneşin doğuşu olarak yorumluyordu. Floransa'dan Avrupa'nın her yanına eski dinler adına seferler düzenleniyordu artık.{162}

Rönesans insanları geçmişe ilgi duyuyor ve bu nedenle eski kaynakların ardına düşüyorlardı. Hıristiyanlığın ardında pagan Roma'yı, Roma'nın ardında Helen düşüncesini arıyorlardı. Bruno, Helen'in ardında da Mısır'ın olduğuna inanıyordu. Mısır ve Hermes hepsinden önceydi. O halde, "Güneş Tanrı" bütün tanrıların ışığıydı...

Yahudi gelenekleriyle Mısır geleneklerinin yeniden birleştirilmesi çabasını Campanella sürdürdü. Rönesans düşünürleri için Hıristiyanlığın duvarlarında delik açmanın tek yolu Mısır ve Hermetizme geri dönmekti. Ancak kaynaklar sınırlıydı; bulabildikleri her şeyi çevirdiler ve büyük bir hızla tükettiler. Bir kısmı, kaybolmuş eski Mısır bilgeliğini yeniden elde etmek için deneylere başvuruyordu; bilgeliği olmasa bile "bilimi" buldular.

Bruno, Hermesçiliği Mısırlı köklerine döndürmeye çabalıyordu.

Bruno... Hıristiyanlığın Mısırlıların ‘iyi dini’ yıkmasından ve yerine 'ölü şeylerin kültünü, absürt ritüelleri, kötü ahlaki davranışları ve son bulmayan savaşları’ getirmesinden yakınmıştır.[163] Onun için Hermesçi Mısır inançları aslında gerçek dinin ta kendisidir.

Kopernik’in çıkış noktası da Bruno ile aynıydı:

> Mikolaj Kopernik yeni olan heliosentrik, yani güneş merkezli dünya teorisinin temellerini açıklarken bir noktada otorite olarak Trismegistos’a da atıfta bulunmaktadır; çünkü daha antikçağ hermetizm metinlerinde bile güneşe merkezi bir konum tanır ve Mecrobius’a göre bütün büyük tanrıların kökenini tek bir solar tanrıya bağlamak mümkündür.[164]

Rönesans ve Aydınlanma, Atoncu devrimi yeniden uygulamaya girişmişti. Eyleme geçtiği her yerde Kilisenin saldırılarıyla karşılandı.

Her iki dönemin bütün ürünleri, kurtarıcı peygamberin niteliklerine yapılmış derin bir gönderme gibiydi. İdris, çok farklı din, bilim ve sanatı birbirine bağlayan bir anahtar konumundaydı. Hermes Toht, Osiris’in dünyayı tekrar kurma görevinde onun başyardımcısıydı. O dini merasimlerin, yazının, felsefenin, matematiğin, müziğin, astronomi ve ilimlerin ilk kurucusuydu. Onları topluma aşılamada görevini yerine getirmişti,

Rönesans ve Aydınlanma ile pek çok Hermes türedi. Her biri, Dünya tarihini değiştiren bir döneme damgasını vuran “Ermişler” oldular. Akıl ve bilgeliğe dayanan yeni anlayışlarını hakim kılmak üzere her yerde dine acımasızca saldırdılar. Fransız Devrimi, papazları giyotine gönderirken “bilim dini” için alanı düzlediğini düşünüyordu.

Atonizmin ikinci ve büyük açılışı olduğunu söylemekte bir sakınca yoktur. Peki, kaybolmuş bir bilgelik mümkün mü? İS. 3. yüzyıla endekslenen bir kaynakta bu şöyle anlatılıyor:

> Mısırlıların tanrılar ve adaletle ilgili olan felsefeleri şöyledir: Onlara göre evrenin başlangıcında madde varmış, sonra bundan dört öğe ayrılmış ve kimi canlılar oluşmuş. Güneş ve ay birer tanrıymış, birinin adı Osiris, öbürü İsis'miş... Onlara göre evren

oluşmuş bir şeymiş, bir gün de yok olacakmış ve küre biçimindeymiş; yıldızlar ateşmiş ve yeryüzündeki her şey bunların ısısıyla oluşmuş; ay tutulması, ayın dünyanın gölgesi üzerine düşmesiyle oluşuyormuş; ruh ölümden sonra da yaşar ve başka bedene geçermiş; yağmur havanın değişmesiyle oluşurmuş; Hekataios ile Aristogoras'ın anlattığı gibi, başka şeyleri de doğaya dayanarak açıklıyorlarmış; adalete dayalı ve Hermes'e yakıştırdıkları yasalar çıkarmışlar…[165]

Şimdi yeniden karşıdevrim zamanlarındayız.

10.
GÜNEŞ TANRININ IŞIĞINDA AYDINLANMA

Mısır yazılı tarihi, “tarih”te, yaklaşık M.Ö. 3100 civarında başlatılıyor. Bu tarihte üretim düzeni oturmuş, dininin belli başlı unsurları ortaya çıkmış, asıl önemlisi yazı kullanılmaya başlamıştır. Yani “tamama ermiş” bir Mısır ile tarihi başlatıyoruz. Tarihin “tarih öncesi” hala karanlıktadır.

Kabul görmüş bu tarih referans alınsa bile 5000 yıllık bir vakayla karşı karşıyayız demektir ve biz bu vakayı son iki yüzyıldır öğrenmeye çalışmaktayız. Bilgilerimizin başlangıcını Mısır dilini çözen Jean François Champollion (1790-1831) ile başlatabiliyoruz ki henüz pek yenidir.

Yeni olduğu için Mısır’ın tarihini henüz “dizebilmiş” değiliz. Bunun nedeni Mısırlıların bizimki gibi bir “tarih”e sahip olmamaları. Mısır’da yıllar, tahtta oturan firavunun saltanatının başlangıcından itibaren sayılır, her hükümdar değişikliğinde yıllar yeniden sıfırdan başlardı. Bu yüzden bilinen ilk kralın tahta çıkış tarihini saptamak için bütün krallarının saltanat sürelerini bilmemiz gerekir; henüz bilemiyoruz.

Bunun ötesinde elimizdeki yaklaşık kronoloji şöyle:
Fayum B (Neolitik) İ.Ö. 5700 - 4300 dolayları
El Omari (Neolitik) İ.Ö. 4000 - 3500 dolayları
Nakada II (Predinastik) İ.Ö. 3500 - 3300 dolayları
Hierakonpolis (I. Hanedan) İ.Ö. 3000
Snofru (IV. Hanedan) İ.Ö. 2800
Senvosret III (XII. Hanedan) İ.Ö. 1800 -1700 dolayları.[{166}]

Bunun anlamı, Mısır uygarlığı için başlangıç seçilen 3100 talihinin keyfi bir tarih olduğudur. Bu tarih bilinen yazılı anıtların başlangıcını bildirmektedir sadece. Peki, dışarıda bırakılan nasıl bir tarihtir? Bu konudaki bir itirazı aktaralım:

> “Günümüzde Ejiptologlar arasında, hatta tüm tarih bilimlerine yönelenler arasında yaygın kanı, sülaleler Mısırının M.Ö. c. 3100 dolaylarında başladığıdır. Bu dönemden önceki her şeye “sülaleler öncesi” biçiminde atıf yapılmakta, genel ders kitaplarında sanki sülalelerden önce Mısır yokmuş gibi davranılmaktadır. Bize Mısır’ın ilk kralının Menes olduğu, Mısır’ı M.Ö.3100 tarihinde onun birleştirdiği, başkentini de Memphis’te kurduğu söylenir. Oysa sülaleler kavramı Eski Mısırlılar tarafından hiç bilinmezdi. Onların bakış açısına göre her zaman için, daha ilk dönemden beri hep bir ilahi krallar zinciri vardı. Horus-krallardı bunlar. Osiris’in kurduğu krallığın hak sahibi varisleriydi. İlk Dönem dediğimiz zaman dilimi, Menes’den çok gerilerde bir zamana ait olarak düşünülmüştü. Bilimsel Ejiptolojinin başlangıcından itibaren, yani Champollion’un 1822’de hiyeroglif yazılarını çözmesinden itibaren, Menes’in krallığının ne zaman haşladığı konusunda bile anlaşmazlık vardır; nerede kaldı dinsel fikirlerin yaşı! Champollion Birinci Sülale’yi M.Ö.c.5867 yılına koymuştur. Ondan sonra bu tarihi M.Ö. 4400’e kadar getiren düzeltmeleri de görmüş bulunuyoruz. Brugsch’un kronoloji sistemi her yüz yılda üç kuşağa dayanarak tarihi yeniden değiştirip M.Ö.c.3400’e getirmiştir. Sonunda bu tarih M.Ö.c.3100 olarak yerleşmiş ve bugünün ders kitaplarına da öyle girmiştir. Chambollion’un gününden beri böyle hoplayıp durmamızın nedenleri burada gözden geçirilemeyecek kadar sıkıcıdır. Bu işe metin analizleri, astronomik hesaplar, karbon tarihlemeleri ve bol miktarda da kişisel tahminler karışmaktadır, Modern uzmanlar Eski Mısırlıların kendi sesleriyle konuşmasına bir türlü izin vermemişlerdir.[167]

Peki, bu durumda nereden başlamalı? İlk piramidin yapılışından mı? Hiçbir kültür ve hiçbir inanç ilk yapısını kurmaya giriştiğinde ortaya çıkmamıştır hâlbuki.

> Dinsel bir anıt genellikle kendi döneminin bir ifadesi değildir de, o dönemin, geçmişteki bir altın çağda kalan kökleri, gerek teknik ve gerekse sanatsal bakımdan ifade edilebilecek güce gelmiştir. Christopher Wren, Londra’daki St. Paul Katedrâli’ni on yedinci yüzyılın sonlarında yaparken, modern teknolojiyi ve sanatı

> mimarlık bağlamında kullanmış ama çekirdeğinde Hıristiyanlığın bulunduğu bir sembolizmi ifade etmiştir. Dinin katedral yapıldığı sırada ortaya çıktığını iddia etmek çok saçma bir şey olur.[168]

Yazarların bu itirazı yerindedir ama bu saçmalık Mısır söz konusu olduğunda rahatlıkla ciddiye alınmaktadır.

Hâlbuki bildiğimiz tarih bile, başlangıç olarak seçilen keyfi tarihin önüne düşmektedir. M.Ö 3200'e doğru Kral Narmer'in o dönemde mevcut olan iki krallığı birleştirdiğini biliyoruz. Mısır'ı birleştirdiği için iki taca sahip olan Narmer otuz hanedanın artarda gelişiyle üç bin yıl boyunca ve Büyük İskender'in gelişine (M.Ö. 333) kadar Mısır'ı yöneten bildik kralların ilkiydi.

Piramitler ise sonra geldi. Piramitler devri olarak da bilinen Eski Krallığın 4. Sülalesi döneminde Snefru, ikinci Snefru, Kefren ve Mikerinas piramitleri inşa edildi. 3. Sülale zamanında Coser ve 5. Sülale zamanında Unas piramitleri inşa edilmişti. İlk piramit Kral Coser'in piramididir.

Çok uzun süren ve pek az kesintiye uğrayan bir tarihle karşı karşıyayız öyleyse. Bildiklerimiz her zaman bilemediklerimizden fazladır.

Bildiğimiz kesintilerden biri Hiksos istilasıdır. Deltaya istilacı ilk gruplar 1730'da, sonuncular ise 1680'de vardılar. Mısır'da büyük yıkımlar yaptıktan sonra Aşağı ve Orta Mısır'a yerleştiler, ülkenin yeni sahipleri oldular. Teb sülalesi bir yüzyıl Hiksosların hakimiyeti altında kaldıktan sonra kurtuluş savaşına girişti. Ahmes I, Mısır birliğini yeniden kurdu ve 18. sülalenin başlama vuruşunu yaptı.

Hiksosların istilası Mısır'ın artık Asya'dan gelen saldırılara açık olduğunu göstermişti. 18. Sülalenin kralları böyle bir tehdidin tekrarlanmasını önlemek için Asya içlerine doğru yayılmaya çalıştı ve bu siyasetin, Mısır uygarlığının geleceği bakımından son derece önemli sonuçları oldu.

Hiksosları Deltadan attıktan sonra, Ahmes I'in ilk işi Nubye'yi ele geçirmek oldu. Ondan sonra gelen Tutmes I ve Tutmes III, Sudan'a kadar ilerlediler ve Mısır uygarlığının sınırlarını genişlettiler, Fakat bu genişleme, uzun ve kesintisiz Mısır tarihinde çalkantılı bir dönemin de başlama vuruşunu yaptı.

18. Sülale dönemi kapandıktan sonra Mısır, M.Ö. 525'te Pers istilasına maruz kaldı. Büyük İskender 332 yılında Mısır'ı Perslerden aldı ve İskenderiye kentini kurdu. İskender 9 yıl sonra öldü, generallerinden Ptolemaios, Memluklerden çok önce Mısırlı yöneticilerden oluşan yeni bir sülale başlattı. Bu sülale M.S. 30 yılında Cleopatra'nın kendisini öldürmesiyle son buldu. Mısır artık Roma'ydı.

İnançların tarihi ise başkadır; bu tarihle kesişmemektedir anlamındadır bu. Toplumların ve/veya devletlerin tarihine göre inançların tarihi erken başlamakta ve geç bitmektedir. Yani Mısır Koma olduktan sonra da Mısır inançları varlığını sürdürmüştür.

Hıristiyanlık, Mısır'a oldukça erken bir tarihte girdi. Roma İmparatorluğu ikiye bölündükten sonra (395) Mısır için bir atlama tahtası olan İskenderiye, Doğu Roma'ya bağlandı. İskenderiye 642'de Müslüman Arap fetihçilere teslim oldu. Arap egemenliğine girdikten sonra Mısır'ı uzun süre Emevi ve Abbasi halifelerin atadığı valiler yönetti. 969'da Fatımilerin Mısır'ı ele geçirmesinden sonra Kahire başkent ilan edildi. 1171'de Selahaddin Eyyubi'nin Fatımilerin yönetimine son vermesiyle ülke Eyyubilerin yönetimine girdi. 1250'de yönetim Memluklerin eline geçti. 1260'da yönetimi ele geçiren I. Baybars, Çerkez kökenli Memluklerin güçlü bir devlet kurmasına ön ayak oldu.

Yavuz Sultan Selim 1517'de Ridaniye savaşı sonunda Mısır'ı Osmanlı topraklarına kattı ve imparatorluğun bir eyaleti haline geldi. Bu seferle uzun süredir adı var kendi yok bir kurum olarak varlığını sürdüren halifelik de Osmanlı padişahlarına geçti. Memluk beyleri zamanla yeniden güçlendiler ve 18.yy'da yönetimi ele geçirdiler.

Fransa İmparatoru Napolyon, 1798'de, Piramitler Çatışmasında Memlukleri yendi ve Mısır'a girdi. Ama Fransız donanması, İskenderiye dolaylarında yapılan Nil savaşında Amiral Nelson komutasındaki İngiliz deniz gücü tarafından yok edildi. Osmanlıların da Fransa'ya savaş açması üzerine Fransız ordusu Mısır'dan çıkarıldı.

Fransızlara karşı çarpışmak üzere Mısır'a gönderilen genç Kavalalı Mehmet Ali, padişah tarafından Mısır'a vali olarak atandı. Mehmet Ali Paşa, Vaka-i Hayriye'ye esinini veren bir tertiple Memluklerin etkisini yok etti. Böylece

Modern Mısır tarihinin başlama vuruşu da yapılmış oldu. Mehmet Ali'nin orduları 10 yıl boyunca Arabistan, Sudan ve Yunanistan'da savaştı, Mısır'ın etki alanını büyük bir hızla genişletti. 1831'de Suriye'ye bir sefer düzenleyince, Osmanlı sarayı, çok güçlendiğini düşündükleri Mehmet Ali Paşa'ya karşı harekete geçti ama orduları yenilince geri çekilmek zorunda kaldı. Mehmet Ali'nin Suriye'yi almak için ikinci girişimi ise Avrupa devletleri tarafından engellendi ama bu savaş sonunda, Mehmet Ali Paşa, Mısır'ın ve Sudan'ın gerçek hükümdarı olarak tanındı.

Mehmet Ali, Mısır'ın belki de son Firavunuydu. Yeni bir Mısır inşa etmeye giriştiğinde karşısına bütün dünyanın dikildiğini gördü.{169} Direndi, kaybetti...

Mısır ilginç bir biçimde bütün dünyanın üzerine yığıldığı bir tarihe sahiptir. Bütün dinler, bütün kültürler o tarihten nasibine düşeni almıştı. Borçlar büyüdükçe taşıması imkânsızlaşıyordu; sonra el birliği ile bir inkâr ve yok sayma dönemi açıldı, bütün dinlerin ve bütün kültürlerin geçmişle bağı sakatlandı.

Demek ki tarihimizi yeniden ayakları üzerine dikmek için inkârı reddetmek ve eski ile bağı yeniden kurmak gerekiyor.

DİN TAKVİMİ

Her dinin bir takvimi var. Din ile takvim arasındaki bir sıkı bağ, din ile doğa arasındaki bağın henüz kopmadığı o erken zamanların bir bakiyesidir. Takvim, tecrübe ve binyılların gözlemlerinin bir ürünü olarak ortaya çıkıyor ve "din"i de belki bu terimlerle zorlanmadan tanımlayabiliriz. Takvim ise mutlaka Ay'a ve/veya Güneş'e dayanıyor: semavidirler Ancak semavi olmakla birlikte, ay ve güneşin etkileri insanlık için somuttur ve her ikisi de ilk "tanrılar" olarak kabul görüyorlar. Takvim, dinin takvimidir.

Eski Mısır'da MÖ IV. Binden itibaren kullanıldığı sanılan medenî takvim, bir ay takvimiyle, Nil nehrinin kabarmasına ve dolayısıyla mevsimlere göre ayarlanmış bir ziraî takvimin karışımından ibaretti. Yıl 365 güne ayrılmıştı:

30’ar gün çeken 12 ay eksikleri tamamlanarak kullanımdaydı. Aylar her biri 4 ay süren 3 mevsime ayrılmıştı.

Nil’in kabarması, gökyüzünün en parlak yıldızı Sotis'in (Sirius), uzun süre kaybolduktan sonra, şafakta gökyüzünde yeniden görüldüğü güne denk düşüyordu.

> Mısır’da Sotis-İzis (Sirius-Büyük Köpek Burcu) yıldızının güneşle beraber ufukta aynı seviyede doğduğunun Memfis’ten görüldüğü sabah (19 Temmuz) senenin ilk günü addedilmiştir.{170}

Peki, yıl hesabı nasıl yapılıyordu? Mısır’da yıllar, o sırada tahta oturan firavunun saltanatının başlangıcından itibaren sayılırdı. Her hükümdar değişikliğinde yıllar yeniden sıfırdan başlardı. 365 günlük Mısır yılı, dönence yılına oranla yaklaşık 0,25 gün eksikti. Bu yüzden yılbaşı yavaş yavaş mevsimlerden sapmaktaydı. Dengenin yeniden sağlanması için aradan 1460 yıl geçmesi gerekti. Bu süreye Sotis dönemi veya büyük yıl adı verildi. Bu Sothis’in de kutsal kabul edilmesi için yeterlidir.

Çeşitli uygarlıklara ait en eski astronomik kayıtlarda adı geçen Sirius, eski Mısır’da Sopdet olarak adlandırılırdı. “Orta Krallık” döneminde, Mısırlılar takvimlerini Sirius’un helyak doğuşuna göre düzenlemişlerdi. Bir yıldızın helyak doğuşu ile Güneş’in doğuşu arasındaki zaman farkı yılın belirli bir gününde sıfırlanır ki, o günden sonra o yıldız Güneş’ten daha önce doğmaya başlar. Bu iki doğuş arasındaki zaman farkı, başlangıçta bir iki hafta boyunca bir saati geçmez. Fark giderek açılır ve yıldızın doğuşu gece yerine gündüze denk gelmeye başlayınca ışığı Güneş’in güçlü ışığı yanında sönük kalan yıldız, her yıl belirli bir dönem boyunca görülemez. Mısırlılar da bu yüzden 70 gün boyunca Sirius’u göremezlerdi. Bu takvimde esas alınan gün ise, Sirius’un doğuşunun Güneş’in ışığından yeterince uzaklaşmış olmasından sonra, Güneş’in doğuşundan hemen önce açıkça görülür hale geldiği gündü. Bu, Sirius'un Mısır göklerinde 70 günlük yokluğundan sonra belirdiği gündü ve Nil Nehri’nin her yılki taşmasından hemen öncesine ve yaz gün- dönümüne denk gelirdi. Sirius-A eski Mısır panteonunda İsis ilahesi ile özdeşleştirilirdi ki, İsis’in, eşi Osiris ve oğlu Horus ile bir “teslis” oluşturduğu biliniyor. İlginç bir rastlantı: 1800’lü yıllarda Sirius’un bir değil iki yıldızdan oluştuğu, ikinci yıldızın Sirus-A diye adlandırılan büyük yıldızın arkasında saklandığı keşfedildi. 1990’lı

yıllarda ise, Sirius'un iki değil üç yıldızdan oluştuğu iddia edildi. Üçleme oluşturuyorlardı.

Sirius'un gökyüzünde görülmediği söz konusu 70 gün, İsis ve Osiris'in Duat denilen öte-alemde seyrettikleri dönemi simgelerdi. Bu yüzden pek çok eski Mısır tapınağı, iç odaları Sirius'u görecek biçimde inşa edilmişti.

Sotis Yıldızı ile güneşin birleşme takvimlerinden biri, iddialara göre, MS. 130 yılına denk geliyordu. Eksi-artı 10 ilave edebiliriz. Yani Hıristiyanlığın şafağında bir Sotis yılı daha devrini tamamlamak üzereydi. Romalılar Sirius'un helyak doğuşunu 25 Nisan civarındaki bir günde kutlardı. Bu kutlamada bir köpek kurban ederler (Sirus köpek yıldızı olarak adlandırılıyor], buhur ve şarap kullanırlardı.

1460 yılı bir yıl sayan bir kültürle karşı karşıyayız demek ki. Mısır tarihini yaklaşık M.Ö. 3100'de başlattığımıza göre, bütün Mısır tarihini yalnızca iki Sotis yılına sığdırmaktayız. Oysa "bilimsel kabul görmeyen" bir takım çalışmalar 26 bin yıllık bir döngüden bahsetmektedir.[{171}] Burada, başka bir takvimle karşı karşıyayız; nerede başladığını ve nasıl bir zaman ölçüsüne sahip olduğunu ne yazık ki bilemiyoruz. Yani Mısır söz konusu olduğunda bir zaman sorunumuz var.

"Din tarihi" söz konusu olduğunda da bir "zaman" sorunumuz var. Nasıl ve nerede başlıyor bu tarih? "Tek tanrılı dinler" midir başlangıcı? Musa ile mi, yoksa İsa ile mi başlatmalı bu tarihi? "Tek tanrılı din" ile neyi kastediyoruz? İçine hangileri giriyor, hangileri girmiyor? Ve asıl önemlisi, bir din tarihi ile mi, yoksa bir dinler tarihi ile mi karşı karşıyayız? Güneş ve Ay'dan başlatmaktan başka bir yolu bulamıyoruz.

ÇOCUKLARA EFLATUN MASALLAR

Solon'un anlattığına göre Mısır'da, Delta'da Nil'in ikiye ayrıldığı çıkıntıya doğru Saitikos denilen bir ülke vardı; bu ülkenin en büyük şehri de, kral Amasis'in memleketi olan Sais'tir. Bura halkına göre şehirlerini kuran bir kadın-tanrıdır; ona kendi dillerinde Neith adını vermişler, fakat bu kadın-tanrının Helence adı Athena'dır. Bu adamlar Atinalıları pek severler ve onlara uzaktan akrabalıkları olduğunu söylerler. Solon onların memleketine

varınca pek parlak karşılandığını, bir gün eski zamanlara dair, en bilgin rahiplere bir şeyler sorduğu zaman, ne kendisinin ne de başka bir Helen'in hemen hemen hiçbir şey bilmediğini gördüğünü anlattı. Bir seferinde de, onları eski şeylerden söz açmaya sürüklerken, bizde bilinen en eski şeyleri anlatmaya koyulmuş. Onlara ilk insan olarak anılan Phoroneus'tan, Niobe'den, tufandan, kendilerini kurtaran Deukalion ve Pyrrha'den, onların doğuşu hakkında dönen mythos'lardan ve torunlarının neslinden bahsetmiş. Olayların geçtiği tarihleri tahmin ederek de tarihlerini hesaplamaya çalışmış.

O zaman pek ihtiyar olan rahiplerden biri ona: "Ah Solon, Solon, demiş, siz Helenler, her zaman çocuksunuz, sizin memleketinizde hiç ihtiyar yok." Bunun üzerine Solon; "Bununla ne demek istiyorsun? Diye sormuş Rahip- Sizin hepinizin ruhları çok genç, diye cevap vermiş, çünkü kafanızda ne eski bir geleneğe dayanan, öteden beri edinilmiş bir fikir, ne de zamanla ağarmış bir bilginiz var. Bunun sebebi şudur. İnsanlar birçok şekillerde yok edilmişler, daha da edileceklerdir. En büyük felaketler ateşle sudan gelmişti ama bin türlü başka sebeplerle meydana gelen daha küçük felaketler de vardır. Sizin memleketinizde de bir gün babasının koşu arabasını koşturup onu aynı yoldan süremeyince yeryüzündeki her şeyi yakan, kendisi de yıldırımla vurulup ölen Helios'un oğlu Phaeton'un hikâyesi gerçekten bir masal gibi anlatılır, ama hakikat şudur ki, gökte dünyanın etrafında dönen gök cisimleri bazen yollarından şaşarlar, uzun aralıklarla meydana gelen bir tutuşma yeryüzündeki her şeyi mahveder. O zaman dağlarda, yüksek, kuru yerlerde oturanlar şehirlerde, deniz kenarlarında oturanlardan daha çok mahvolur, Fakat Nil, her zamanki kurtarıcımız olan Nil, taşarak bizi felaketlerden de kurtarıyor. Bunun aksine tanrılar, bir tufanla dünyayı yıkadıkları zaman yalnız dağlardaki sığırtmaçlarla çobanlar kurtuluyor, ama sizin şehirlerin ahalisini nehirler alıp denize sürüklüyor. Hâlbuki bizde sular hiçbir zaman ovalara yükseklerden gelmiyor, her zaman tabii bir şekilde toprağın altından çıkıyor. İşte burada en eski adetlerin bundan dolayı korunmuş olduğu söyleniyor. Fakat gerçek şudur ki: kendilerini kaçıracak kadar şiddetli bir soğuğu da, yakıcı bir sıcağı da olmayan her yerde, her zaman az veya çok insan vardır. Hem sizde olsun, bizde olsun, yahut da adını duyduğumuz herhangi bir başka ilde olsun, güzel, büyük yahut da başka bakımdan ilgiye değer bir şey meydana gelmişse bütün bunlar, en

eski çağlardan beri burada, tapınaklarda duruyor, böylece de korunmuş oluyor. Sizde ve başka uluslarda tam tersi, daha yazmayı ve Devletlere lazım olan her şeyi öğrenir öğrenmez, gökyüzünün suları belirli bir zamandan sonra, bir hastalık gibi, sağanak halinde üzerinize yağıyor, içinizden okuyup yazması olmayanlarla cahillerden başkasının bu felaketten kurtulmasına meydan bırakmıyor; o kadar ki toy çocuklar gibi kendinizi yeniden, hareket ettiğiniz yolun başında buluyor, eski zamanlarda, burada, kendi memleketinizde, olup bitenlerden hiçbir şey bilmiyorsunuz; çünkü Solon, yurttaşlarının biraz önce saydığın soyu sopu, sütnine masallarından pek farklı değildir. Her şeyden önce, daha eskiden birçok tufanlar olduğu halde siz, bir tek kara tufanını hatırlıyorsunuz; sonra insanlar arasında görülen en güzel ve en iyi soyun sizin memleketinizde doğduğunu ve kendinizin, senin de bütün devletinizin de felaketten kurtulabilmiş olan bir tohum sayesinde, o soydan geldiğinizi bilmiyorsunuz, çünkü felaketken kurtulabilenler, birçok nesiller boyunca, hiçbir yazı bırakmadan ölüp gittiler...

Solon'un anlattığına göre, bunları duyunca şaşakalmış, rahiplerden eski yurttaşlarına dair ne biliyorlarsa hepsini dosdoğru, hemen kendisine anlatmasını rica etmiş. Bunun üzerine ihtiyar rahip cevap vermiş: "İsteğini yerine getirmememe hiçbir sebep yok, Solon, bunu senin hatırın için olduğu kadar yurdunun hatırı, hele sizinki kadar bizim ilimizi de koruyan, onları büyütüp yetiştirmiş olan kadın-tanrının hatırı için yapacağım. O kadın-tanrı ki, sizin ili bizimkinden bin yıl önce, toprak ile Hephaistos'tan aldığı bir tohumdan vücuda getirmişti, kutsal kitaplara göre, bizim ilin kuruluşundan beri sekiz bin yıl geçmiştir. Demek oluyor ki sana dokuz bin yıl önceki yurttaşlarının kurumlarını, onların en şanlı başarılarını kısaca anlatacağım.

Eflatun-Timaios

Buna karşın her din "tarih"i kendisiyle başlatır. Bunun için üç "tek tanrılı" dinin de kendi özel takvimleri var. Dine karşı her devrim de bir takvim yapmıştır. Fransız ve Rus devriminin yeni bir takvim yapmaya giriştiğini biliyoruz; dinin takvimini silmek içindir. Takvimi bilemediğimize göre, ortak bir takvim oluşturmaya girişmekten başka yolumuz yoktur.

Yıllık takvim düzenine gelince, Mısır’da her biri ayrı bir gayeye hizmet eden üç ayrı düzenleme ile karşılaşıyoruz.

Eski Mısır'ın ilk dönemlerinde kullanılan ve 29 / 30 günlük aylar içeren, kameri esaslı takvim. Sirius’un (Sothis / Köpek yıldızı) mevsimlik iki görünüşü arasını belirleyen, 365,25 günlük yıl.

Kadim Mısır mitolojisinde tanrıça İsis, gökyüzündeki en parlak yıldız sayılan Sirius ile özdeşleştirilmişti. Sirius, her yıl muntazaman ilkbahar gündönümüne yakın bir günde, Güneş ile birlikte ufukta görünür ve çok kısa bir süre içerisinde yok olurdu. Bu dönem aynı zamanda Nil nehrinin taşıp etrafındaki tarım alanlarını kapladığı sel mevsiminin ve dolayısıyla bereket aylarının başlangıcıdır.

365.25 günlük bu yıl, tropik Güneş yılı ile sadece 12 dakikalık bir fark gösterir. Bu sebeple birçok kaynak bu Mısır takvimini, Güneş esaslı takvimlerden saymaktadır.

Bu takvim düzeni, mevsimler, tarımsal faaliyet, dinsel eylemler ve günlük hayatın düzenlenmesinde kullanılmıştı. Üretim düzeni ile dinin aynı kaynaktan çıktığının işaretidir.

Bu iki takvim arasında zamanla ortaya çıkan büyük farklılıklar dolayısıyla Mısır’lılar, üçüncü bir takvim düzenini devreye soktular. Şematik bir özellik taşıyan bu takvim, kameri esaslı otuzar günlük dört aydan müteşekkil, üç mevsimden kurulu 360 günün ardına, beş bayram günü ilâve edilerek (365 gün) düzenlenmişti. Bu takvim, devlet işleri için kullanılmaktaydı.

Bu üçüncü takvim düzeni ile ilgili olarak Mısır mitologyasındaki öykü şöyle:

Mısır’ın dokuz tanrılı Heliopolis panteonunu yöneten Ra, “Hava tanrısı Shu” ile “Nem tanrıçası Tefnut” ismi verilen ikiz aslan tanrıların babasıdır. Onların çocukları, Yer tanrısı Geb ve Gök tanrıça Nut'tur. Bir ufuktan diğerine uzanan gökyüzü, Nut'un bedenidir; Geb, onun altında yatan topraktır. Efsaneye göre Nut, baş tanrı Ra ile evlidir ama Geb’e âşıktır. Ayrı yaşayan bu iki sevgiliden Nut, her akşam Geb’i görmeye gelir ve bu birleşme, gece karanlığına sebep olur. Bu aşkı öğrendiğinde öfkelenen Ra, Nut'un, yılın 360 günü çocuk doğuramayacağı emrini verir. Bir yıl ise 360

gündür. Buna çok üzülen Nut, bilgelik tanrısı Tot'a akıl danışmaya gider. Tot, dolunaydan aldığı ışıkla beş yeni gün daha yaratır. O günden sonra yıllar 365 gün olur... Tot, görülüyor Güneş devrinin gereklerine uymaktadır.

365 günlük şematik görünüşlü resmî takvim, 365,25 günlük takvime göre, bir bölü dört gün (ya da 6 saat) kısadır. Her dört senede bir ortaya çıkan bir günlük fark için, bu gün batı dünyasında kullanılan takvim düzeni gibi ilâve bir gün uygulaması yerine Mısır, mevsimlik kaymalara davetiye çıkararak yanılgılar yaratan bir çözüm düşünmüştür.

Her yıl eksik kalan ¼ günler toplanarak, dört defa 365 rakamının eriştiği 1460 yıl sonra takvime bir bütün artık yıl olarak eklenmektedir. Mısırlılar bu 1461 yıllık süreyi "Sothic" dönem olarak isimlendirmişler ve kutsal saymışlardır. Bu dönemin başlangıç yılının İ.Ö. 4240 yılı olduğu konusunda bazı kayıtlara rastlanmış olmakla beraber, bu bulgunun pek güvenilir olmadığı da belirtilmektedir. Görüldüğü gibi bu üçüncü takvim düzeninde yılın başlangıcı, aylar ve mevsimler, Mısır'ın çok uzun tarihi çerçevesinde yer değiştirip durmakta ve özellikle tarımsal faaliyet açısından pek işe yaramamaktadır,

> Mısır takviminin noksanları, Jul Sezar'ın M.Ö. 46'da İskenderiye astronomlarına verdiği talimatla, her dört seneye bir gün ilâve edilmek suretiyle tashih edilmiştir. Böylece Mısır takvimine dayanan yeni bir takvim düzeni oluşturulmuştur. M.Ö. 46 yılı 15 ay (446 gün] sayılmak suretiyle Jul Sezar'ın takviminde yılbaşı 1 Ocak tarihine getirildi. Bu Julyen takviminin Mısır takviminden farkı, ortalama yılı 365 ¼ gün kabul etmesiydi.
>
> Bilindiği üzere 1582'ye kadar kullanılan Julyen takvimi ile Gregoryan takvimi de Mısır takvimine dayanmaktadır. Eski Mısır takviminin iki önemli özelliği bulunmaktaydı. Birincisi, yılın her biri 30 gün çeken 12 ay + 5 gün = 365 kesirsiz günlü olmasıydı, İkincisi de Eski Mısır takviminin Julyen takvimine göre 4 yılda 1 gün, 120 yılda 1 ay ve 1460 yılda 1 yıl ilerlemesiydi. Buna göre 1461 Eski Mısır yılı, 1460 Julyen yılına eşit olmaktaydı. Eski Mısır takvimi ve kullanılan aylarla ilgili olarak Makrizî, Güneş takviminin 365 ve çeyrek günden, buna karşılık Sirius senesinin 365 günden oluştuğunu ve Mısırlılar bu aradaki farkı hesaba

katmadıklarından her 1460 senede 1 senelik farkın ortaya çıktığını beyan eder.[172]

Dr. Özen Tok, yazısında Memluklerin kullandığı Şemsi takvimin ay isimlerini de veriyor: Tût (Eylül), Bâbâ (Ekim), Hetûr (Kasım), Keyhk / Kiheyk (Aralık), Tûbâ (Ocak), Emşîr (Şubat), Bermehât (Mart), Bermûde (Nisan), Beşensî (Mayıs), Beûne (Haziran), Meserrâ (Ağustos).

Yahudi takvimi, tıpkı Mısırlılarda olduğu gibi aylar itibariyle kameri, yıllar itibariyle Güneş esaslı bir takvimdi. Bilinen ilk İbrani takvimi, Kral Süleyman döneminde düzenlenen Gezer takvimi. On iki kameri esaslı aydan oluşuyor, sonradan Güneş esaslı takvime dönüştürülüyor.

Efsaneye göre İsrail oğulları, Tufan'a kadar 30 günlük aylara sahip bir takvim düzeni kullanmaktaymışlar. Bu uygulama, suların çekilmesinden sonra da devam etmiş. Nihayet Enoş (İdris) halkına, bir yılın gerçek süresi olduğuna inandığı, 7 günlük 52 hafta ve toplam 364 günlük yılları kullanmayı öğütlemiş.

İbrani takviminde aylar şöyle:

1. Nissan
2. İyar
3. Sivan
4. Tammuz
5. Abh / Av
6. Elûl
7. Tishri
8. Marheshwan / Cheshvan
9. Kislev
10. Tebeth / Tevet
11. Shebhat / Shevat
12. Adar

İsrailoğulları takvimin başlangıcı olarak, bir dönem Mısır'dan çıkışı (Exodus), bir dönem Bâbil Diasporasını (İ.Ö. 586), bir dönem İkinci Mabet (Herod Mabet'i) inşaatını (İ.Ö.520) almışlar. Nihayet Î.Ö. 4. yüzyılda, Haham Hillel, takvim başlangıcını "yaratılış"a taşımış ve İ.Ö. 1 Tishri 3761 tarihini kabul etmeyi önermiş. İbranî yılı (Anno Hebraico] ile bu gün kullandığımız Gregoryen takvim arasındaki fark, 3760 yıl 3 ay olarak belirlenmiş. Ancak birçok kaynakta bu başlangıç tarihi, İ.Ö. 4119 olarak betimlenen Anno Mundi ("Dünya yılı" / "Yaratılış yılı") ile özdeşleştirilmekte ve ikisi arasında mevcut 359 senelik kayma, göz ardı edilmektedir.

Özetle İbrani takviminin başlangıç yılı, İ.Ö. 3760 ya da 3761'dir. Milâdî takvim yılına, Eylül ayma kadar 3760, Ekim'den (Ekim dâhil) Aralık sonuna kadar, 3761 eklenerek tespit edilir.

Mezopotamya uygarlıkları içerisinde, Bâbil'de kullanılan takvim, hem kameri ve hem de Güneş esaslı olarak düzenlenmiş. İ.Ö. 21. yüzyıla kadar, Kameri ayların Güneş yılı ile uyumunu sağlamak maksadıyla, on üçüncü bir ayın, düzenli olmayan aralıklarla takvime dâhil edildiğini görüyoruz. Bu sistemde, gün adetleri 29 ve 30 olarak değişkenlik gösteren 12 çekirdek ay var;

1- Nisannu 30 gün
2- Aiyaru 29 gün
3- Simannu 30 gün
4- Duuzu 29 gün
5- Abu 30 gün
6- Ululu 29 gün
7- Tashritu 30 gün
8- Arakhsamna 29 gün
9- Kislimu 30 gün
10- Tebetu 29 gün
11- Sabatu 30 gün
12- Addaru 29 gün

354 günlük kameri esaslı yılın, Güneş esaslı yıl ile uyumu için, belli aralıklarla, ilâve ayların takvim düzenine eklenmesi benimsenmiş. Bu sisteme göre, 3., 6., 8., 11., 14., 17. ve 19. yıllara birer ay ilâve edilmekte ve

19 yıllık bir dönem içinde ay sayısı 235'e ulaşmaktadır. (Ortalama yıl 12.37 ay) Bu ilâve yedi aydan altısı, 29 günlük Ululu II. olarak altıncı ayın arkasına ve yedincisi, sadece donemin 17. yılında olmak üzere ve 30 günlük Addaru II adıyla yılın son ayma eklenmektedir,

İ. Ö. yedinci ya da sekizinci asırlarda tasarlandığı rivayet edilen erken Roma dönemi takviminde yıl, Mart ayında başlamaktaydı. Altısı 30 günlük ve dördü 31 günlük on aydan oluşan ve onuncu ay anlamındaki December ile sona eren yıl, 304 gün sürmekteydi. 10 aylık bu takvimin başına, toplam günleri 50 olan, iki ay daha eklenerek farklı gün adetleri taşıyan 12 aylık ve 355 günlük bir yıla ulaşıldı. Bu sistem, İ.Ö. altıncı yüzyılda tekrar düzenlendi. 355 günlük yıllar, otuz birer günlük, Mart, Mayıs, Temmuz ve Ekim, yirmi dokuzar günlük. Ocak, Nisan, Haziran, Ağustos, Eylül, Kasım ve Aralık ile 28 günlük Şubat ayını içermekteydi. Kameri esaslı bir takvim görüntüsü veren bu düzen, tropik yıla göre 10.25 gün daha kısadır. Bunu düzeltmek gayesiyle, iki yılda bir Şubat ayının yirmi üçü ile yirmi dördü arasına, 27 ya da 28 günlük bir ay ilâve edilmekte (Mercedonius] ve Şubat'ın geri kalan 5 günü, atılmaktaymış. Böylelikle varılan ortalama yıl günü adedi, 366,25 olmakta ve her yıl tropik Güneş yılına nazaran bir fazla güne ulaşılmaktadır.

İ.Ö. 45 yılında Julius Sezar mevcut takvimde düzeltmelere gitti. Jülius Sezar, kullanılan Roma takviminin aylarını, ait oldukları mevsimlere getirmek gayesiyle, 90 ilâve gün yarattı ve böylece İ.Ö. 46 yılı, 445 gün oldu. Sezar zamanında düzenlenen o takvim 1582 yılında Gregoryen takvime geçilene dek batı dünyası tarafından kullanılan “Jülien Takvim”iydi.

Sümerliler ise otuzar günlük on iki ay üzerinden 360 günlük bir takvime sahipti. Asur’lular, Bâbil takvimini kullandılar. Mirası taşıyıp yaymak İranlılara kaldı. Sonra takvime Zerdüştilik damgasını vurdu. Yeni takvim, otuzar günlük on iki ay ve beş ilâve günden oluşmaktaydı. 7. yüzyılda Araplar ülkeye kameri İslâm takvimini getirdi

İslâmî takvim düzeninden önce Arap dünyasında, hemen tüm Orta Doğu kültürlerinde görülen, hem kameri ve hem de Güneş esaslı takvim düzeni yürürlükteydi. Kameri takvimin mevsimlik değişimlere uyum sağlaması için belli aralıklarla aylar ilave ediliyordu.

Kameri esaslı İslâmî takvim düzeni Muhammed Peygamberin “Veda Hacı” sırasındaki sözleri çerçevesinde düzenlenmişti. Hicri takvim, “Hicret”in 17. yılında, Halife Ömer tarafından bu günkü hâline getirildi. Başlangıç tarihi 1 Muharrem, 16 Temmuz 622 Cuma günü olarak kabul edilmektedir.

Kamerî esaslı olduğundan Hicri yıllar ile Güneş esaslı takvimler arasında her yıl ortalama 11 günlük bir fark doğmaktaydı. Bu yüzden mevsimlerin konumu değişmekte ve 33 yıllık bir döngü içerisinde tekrar çakışmaktadır.

Yedi günlük haftanın günleri, kutsal sayılan Cuma günü dışında, rakamlarla ifade ediliyordu. Cuma, Sabbath gibi dini gündür. Her ay, yeni Ay'ın göründüğü gün başlar ve bir sonraki yeni Ay'ın ortaya çıkışı ile sona erer. Yıl 29 ya da 30 günlük 12 aydan müteşekkildir;

Muharrem 30 gün
Safer 29 gün
Rebîyülevvel 30 gün
Rebiyülâhır 29 gün
Cemaziyelevvel 30 gün
Cemaziyelâhır 29 gün
Recep 30 gün
Şaban 29 gün
Ramazan 30 gün
Şevval 29 gün
Zilkadde 30 gün
Zilhicce 29 gün

354 günlük yıllar, belli aralıklarla 355 gün olarak yaşanmaktadır. Bu artık yıllarda Zilhicce, 30 gün olarak tespit edilmiştir. Muharrem, Recep, Ramazan, Zilkadde ve Zilhicce kutsal aylardır.

Jülien takviminde ortalama yıl, tam 365.25 gündü. Ancak bir tropik Güneş yılı, 365.24219 olarak hesaplanmaktaydı. Bir başka deyişle, bir Jülien takvim senesi, Güneş yılından 0.0078 gün (ya da 11.23 dakika) uzun olmaktaydı. Fark 131 senede bir güne ulaşıyordu. 325 yılında düzenlenen İznik Konsilinde tespit edilmiş Paskalya tarihi, 1582 yılına kadar geçen 1257 yılda, 9.8 günlük bir fark arz etmeye başlamıştı. Hıristiyan dinsel pratikleri çerçevesinde çok önem verilen paskalya tarihi ile ilkbahar

gündönümü arasındaki ilinti kaybolmaya başlamıştı. Konuya eğilen Katolik kilisesi ve Papa III. Paul, konunun irdelenerek bir karara bağlanması için 1563 yılında Trent Konsil'ini topladı ve çalışmalara girişildi. 24 Şubat 1582 tarihinde yayınlanan bir "Papalık kararnamesi" ile Gregoryen takvimin esasları açıklandı. Bu reformdan sonra, 4 Ekim 1582 perşembe gecesi yatanlar, 15 Ekim 1582 Cuma tarihinde kalktı. Takvimden 15 gün silinmişti.

Kadim uygarlıklar yıl kavramına, tarihî olayların kaydedilmesinin yanında, kesinlikle ondan daha önemli buldukları ziraî faaliyetin düzenlenmesi açısından ihtiyaç duymuşlar ve bu yüzden Güneş yılına uyumu vazgeçilmez saymışlardır. Elbette "Ay" da var; özellikle Arap kültüründe çok önemli olduğunu biliyoruz. Buna karşın demek ki hayat Güneş'e göre düzenlenmektedir. Güneşe göre düzenlenmiş bir hayatın ise yüzünü güneşe dönmesi kaçınılmazdır. Takvimde "Güneş esası" ortaklığı, inançta da "Güneş Tanrı" ortaklığını getirmiştir. Güneş Tanrıya tapınma, bütün Ortadoğu kültürünün tek ortak yanıdır. Amon-Ra, Aton, Adonay, İştar, Şamaş, Jesus arasındaki tek ortak bağ işte budur. Din tarihi "Güneş Tann"nın evrim tarihidir.

TAKVİMİN DİNİ KÖKENLERİ

Birçok kaynak tarafından, genelde, bir takvim düzenini tarif etmekten çok, belli bir takım hareket noktalarını belirlemekte kullanılan takvim düzenleridir. En yaygın rastlanan başlangıç yılı, İ.Ö. 4000'dir. Herhangi bir olayla doğrudan ilgisi olmayan bu tarihin seçilmesi, farklı nedenlere bağlanır. Kimine göre, Nuh ve tufanı, kimine göre, Bâbil Kulesi’nin yapım yılını, kimine göre de uygarlık tarihinin başlangıç senesini tarifeden

Anno Benefacio (Kutsama yılında) :

İ.Ö. 1913, İsrail oğullarının Mısır’dan çıkış yılı olarak kabul edilmiştir. Bazı kaynaklara göre, Hz. İbrahim’in (Abraham) kutsanmış olduğu tarih olarak alındığına da rastlanmaktadır. Bu kabule rağmen İlmî kaynaklar, Mısır’dan çıkışın (Exodus) muhtemel tarihini, İ.Ö. 1450 - 1500 olarak vermektedirler.

Anno Caedo (Ölüm yılında):

Tampliye Şövalyelerinin büyük üstadı Jacques de Molay’in, Fransa Kralı Yakışıklı Filip'in emri ve Papa’nın onayı ile yakılarak öldürüldüğü, 1314 yılını esas alır. (19 Mart 1314)

Anno Depositionis (Emanet yılında) :

Bazı kaynaklara göre, Süleyman Mabedinin yapımının başladığı yıl olarak kabul edilen İ.Ö.1000 senesi, bu takvim düzeninde esas alınmıştır. Oysa Mabet’in yapımına, İ.Ö. 966 yılında başlandığı bilinmektedir.

Ancak İ.Ö.1000 yılının, İsrail oğulları tarihinde önemli sayılan bir kilometre taşı olduğunu da burada zikretmek gerekir. Kral Davut, askeri başarılarına bir yenisini daha ekleyerek Kudüs’ü bu tarihte ele geçirmiş ve şehri krallığın yeni merkezi ilân etmiştir. Hemen arkasından da, “Kutsal Ahit Sandığı”nın bulunduğu çadırı buraya taşımıştır. Birçok tarihçi tarafından, “Kutsal Emanet Sandığı” diye de isimlendirilen “Sekine Tabutu”nun yeni başkente getirilmesiyle Kudüs İlâhî bir hüviyet kazanmıştır. Bu gerçeğin çağrıştırdığı anlam, bu takvim düzenine verilen isme, yukarıdaki teze nazaran daha uygun görünmektedir.

Anno Diluvii (Tufan yılında) :

Tufan'ın oluştuğu tarih olarak kabul edilen İ.Ö. 2348 yılının başlangıç alındığı takvim düzenidir.

Bu kabule temel teşkil eden bilgiler Eski Ahit'in Tekvin/Genesis bölümünde belirlenen soy ağacı ile ilintilidir. Buna göre;

Âdem, 130. yılda Şit'in babası oldu.
İkinci nesil Şit, 105. yılda Enoş'un babası oldu.
Üçüncü nesil Enoş, 90. yılda Kenan'ın babası oldu.
Dördüncü nesil Kenan, 70. yılda Mahalel'in babası oldu.
Beşinci nesil Mahalel, 65. yılda Yared'in babası oldu.
Altıncı nesil Yared, 162. yılda Hanok'un babası oldu.
Yedinci nesil Hanok 65. yılda Metuşleh'in babası oldu.
Sekizinci nesil Metuşaleh, 187. yılda Lamek'in babası oldu.
Dokuzuncu nesil Lamek, 182. yılda Nuh'un babası oldu.

Yukarıdaki yıl sayılarını topladığımızda, yaratılıştan Nuh Peygamber'in doğumuna kadar 1056 yıl geçmiş olduğu sonucuna varırız. Büyük Tufan'ın Nuh 600 yaşında iken gerçekleştiği bildirildiğine göre, yaratılıştan tufana kadar geçen süre, 1656 yıl olmaktadır.

Anno Lucis'i incelerken göreceğimiz gibi, "yaratılış" için kabul edilen yıl İ.Ö. 4004'dür. Bu rakamdan, 1656 çıkartıldığında Tufan'ın, İ.Ö. 2348 yılında gerçekleşmiş olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Bazı kaynakların Nuh ve Tufan için, İ.Ö. 4000 yılını esas aldıklarına da rastlıyoruz. İlmî araştırmalar ve tebliğler çerçevesinde, bu konu ile ilgili tam bir mutabakat olmamakla beraber, Tufan'ın muhtemel tarihi olarak en çok taraftar bulmuş tespit, İ.Ö. 4100 olarak bilinmektedir.

Tufan ve Nuh efsanesi Mezopotamya kökenlidir. Tarihî bulgular, hikâyenin ilk anlatıldığı metnin, ünlü "Gılgamış (Gılgameş) Destanı" olduğunu belirtmektedir. Tufan'dan kurtularak ölümsüzleşen, Sümer'lerin "Ziusudra"sının (ya da Akkad'ların "Utnapiştim"inin) yerini Sami geleneğinde Nuh Peygamber almıştır, Tufan olayı ve Nuh efsanesi, semitik dinler ailesinin ilk kutsal kitabı Tevrat'ta ve sonradan Kur'an-ı Kerim'de açıklanmıştır.

Bu takvim düzeni, takvim konusunda karşılaştığımız muğlâk konulara bir yenisini daha eklemektedir. Buna rağmen, tarihler konusundaki bu çeşitliliğin makul bir izahı da vardır. Aşağı Mezopotamya'da yapılan Jeomorfolojik araştırmalara göre, bahse konu dönemlerde körfezin kuzey ucu, bugünkü konumundan 250 kilometre yukardadır. Basra şehrinin bulunduğu bölge, denizdir. Fırat ve Dicle, ayrı yerlerden körfeze dökülmektedir. Şattülarap yoktur. Bu gün çölde olan, Ur, Ubeyd ve Eridu gibi çok önemli Sümer şehirleri, Fırat ve Körfez kıyısındadır. Bu çok kapsamlı tektonik değişimin, bir ana tufanın arkasından, asırlarca sürecek yerel tufanlar ve deniz yükselmeleri ile gerçekleşmiş olduğunu düşünmek oldukça tutarlı bir görüştür. Çeşitli tarihlerde meydana gelmiş bu yerel afetlerin, ülkede yaşayanlarca tufan olarak kabul edilmiş ve bu isimle menkıbelere girmiş olması doğal karşılanmalıdır.

Anno Domini (Efendimizin yılında) :

Bu tarih, İsa'nın doğum yılını esas alan milâdî takvimi belirler. Yapılan araştırmalar İsa'nın gerçek doğum yılının, milâttan önce dört olduğunu ortaya koymuş olmasına rağmen, evrensel kabul görmüş bu takvim düzeni değiştirilmemiştir. (Bazı başka kaynaklar İsa'nın doğum yılının milâttan önce 6 olduğunu iddia etmektedirler.) Çoğu metinlerde karşılaşılan, "Milâttan / İsa'dan sonra" anlamındaki "AD" kısaltması buradan gelmektedir.

CE-Common era (Ortak devir):

CE, "Common era" (Ortak Devir) ibaresinin kısaltmasıdır. CE, genel çizgileri ile AD, (Anno Domini) İsa'nın doğum yılı ya da Milat sözcükleri yerine kullanılan tarafsız bir deyim olarak bilinmektedir. AD yerine, CE ve tabiatıyla BCE (İ.Ö.) kısaltmalarının, İlmî ya da dinî metinlerde dahi, her geçen gün daha sıklıkla kullanıldığına şahit olmaktayız. Bu artışı, tarafsız bir sözcük kullanma endişesinden ziyade, iki ana sebebe bağlamak daha doğru olacaktır sanıyoruz.

1- Birinci sebep oldukça enteresandır. Bilindiği gibi Musevîler, İsa'nın Tanrı ya da Tanrı'nın oğlu olduğu inancına şiddetle karşı çıkmaktadırlar. Bu yüzden, "Tanrı'mızın yılında" anlamındaki "Efendimizin yılında = AD

kısaltmasını, özellikle kullanmamaya gayret ederler. CE (Common Era) kısaltması, bu açıdan birçok Musevî yazarın tercihi olmaktadır.

Ancak bu noktada, ilginç bir sonuç ile karşılaşıyoruz. Musevî yazarlar, bu inanca dayanarak CE kısaltmasını kullanadursunlar, Hıristiyan kökenli birçok kaynak, CE'nin açılımını, "Christian Era" (Hıristiyan devri) olarak vermekte ve olayı iyice sulandırmaktadırlar.

2- Günümüzde artık İsa Peygamber'in Milat kabul edilen seneden, 4 ya da 6 yıl evvel doğmuş olduğu genel kabul görmüş bir İlmî gerçeklik hâline dönüşmüştür.

Dahası, İsa'nın doğum tarihi olarak verilen 25 Aralık konusunda da büyük tereddütler vardır. 25 Aralık tarihi, bilindiği gibi en kısa günün yaşandığı ekinoks (gün dönümü / mevsim dönümü) olarak, kadim Zerdüşt dininde, eğlencelerle kutlanan bir bayramdır. Roma Hıristiyanlığının ilk günlerinde, ülkede ve özellikle askerler arasında yaygın Zerdüşt dini kökenli (Sol Invictus) bu ananenin, pagan inançlıları İsevî dine davet çerçevesinde bir taviz olarak Hıristiyanlığa sokulmasında bir mahzur görülmemiştir. İsa'nın doğumunun, muhtemelen ilkbahar aylarına rastladığı konusunda güçlü kanıtlar mevcuttur.

Anno Egyptiaco (Mısır yılında) :

Mısır kültürünün temelini teşkil eden "Hermetizm"in başlangıç tarihi olarak benimsenmiş, İ.Ö. 5044 tarihinin esas alındığı takvimdir.

Anno Hebraico (İbrânî yılında) :

Takvimin başlangıcı olarak İsrail oğulları, bir dönem Mısır'dan çıkışı, (Exodus) bir dönem Bâbil Diasporasını, (İ.Ö. 586) bir dönem İkinci Mabet (Herod Mâbet'i) inşaatını (İ.Ö.520) almışlardır. Nihayet İ.Ö. 4. yüzyılda, Haham Hillel, takvim başlangıcını "yaratılış"a taşımış ve İ.Ö. 1 Tishri 3761 tarihini kabul etmeyi önermiştir.

Anno Higerea (Hicret Yılında) :

İslâmi takvimin başlangıcı olarak Hazreti Muhammed'in eshabı ile birlikte Mekke'den Medine'ye göç ettiği tarih esas alınmıştır. Başlangıç tarihi 1 Muharrem, 16 Temmuz 622 Cuma günü olarak kabul edilmektedir.

Anno Inventionis (Keşif yılında):

Bu takvim düzeninin başlangıcı, İ.Ö. 530 olarak alınmıştır.

Anno Lucis (Işık yılında):

Eski Ahit'in “Genesis” bölümünde, Tanrı'nın “ışık olsun” kelâmı ile başlayan “Yaratılış” için genellikle İ.Ö. 4004 yılı esas alınır.

Anno Mundi (Dünya yılında):

Bilinmeyen bir sebeple “yaratılış”ı İ.Ö. 4119 yılına taşıyan takvim düzenidir.

Anno Ordinus (Düzen yılında):

Tampliye Şövalyeleri Teşkilâtının kuruluş ve düzene geçiş yılı olan, 1118 senesini esas alan takvim düzenidir.

Anno Reductionis (Dönüş yılında):

İsrail oğullarının Bâbil esaretinden dönüş yılını esas alan takvim düzenidir. Tarihî verilere göre Bâbil tutsaklığından dönüş, İ.Ö. 536 yılında gerçekleşmiş olmasına rağmen, bilinmeyen bir nedenle, İ.Ö. 530 yılı başlangıç kabul edilmektedir.

Anno Salutis (Kurtuluş yılında):

Hıristiyan inançları çerçevesinde, insanlığın kurtuluşunun, İsa'nın (Redeemer) doğumu ile özdeşleştirilmiş olduğunu betimleyen takvim düzenidir.

http://www.historicalsense.com

Elimizde olan tarihsel tek başlangıç noktasının Anno Egyptiaco olduğu açıktır. Güneş ve Sothis’i temel almaktadır ki, Ay’ı da içine katsak bile temelinde “yıldızlar tapımı”na varmış oluyoruz. Göklere bakıyoruz ve böylelikle “semavi” bir hayat sürdürüyoruz. Ortadoğu’daki bütün dinlere semavi demekte bu durumda bir sakınca bulunmamaktadır; semavidirler.

Yalnız semavi olarak adlandırılan “tek tanrılı” dinlere göre “pagan”dırlar. “Tanrıları çok” demektir ki, Latince paganus sözcüğünden türetildiği

kaydedilmektedir.[173] "Köylü" demektir. Köylülerin tanrıları her zaman çok olmakta ve her zaman indirime karşı direnmektedirler. Köylüler direndikçe, semavi dinler indirimden vazgeçmekte, tanrı çok olmaya devam etmekle birlikte tekmiş gibi davranmaktadır. Natolya'nın Anatolya olması böyledir. Hıristiyanlık kırsal bölgelerde tutunabilmek için pagan olmuştur diye anlayabiliriz. Tek olan nasıl çok olabiliyor? Baba-oğul-kutsal ruh var; çok ve tektir. Azrail, İsrafil, Cebrail, Mikail var; çok olmakla birlikte tekliğe halel getirmemektedir. Museviliğin ise tek kabul edilmekle birlikte teklik iddiası bulunmamaktadır.

Hıristiyanlıkla başlayan ve 18. yüzyılda formüle edilen bir inanca göre zaman durmadan ve yükselerek ilerlemektedir. Geçmişten hızla uzaklaşmaktayız ve geri dönüşümüz görünüşe göre imkânsızdır. Zaman yükselerek ilerlediğinden, geçmişte olanın ilkel ve geri olduğundan da eminiz. Ama, gelin görün ki geçmişin ölü kabuğu hep üzerimizdedir. O eski, geri ve ilkel zamanlarda temeli atılmış inanışların peşindeyiz hepimiz; ilerliyor olmamıza karşın üstelik...

Görülüyor; "Din tarihi" söz konusu olduğunda bir "zaman" sorunumuz var. Nasıl ve nerede başladığını bilemiyoruz ve aramıyoruz? Geriye dönüp bakmamız ise imkânsızdır!

> Kadim Mısırlıların deneyimi ile kendimizinkini kıyasladığımızda yine belirgin bir ironi ortaya çıkar. Dâhiyane teknolojik başarılarımıza karşın, bizler asla geçmişe dönebilirmişiz gibi konuşmayız. Zaman makineleri tamamen fantezidir ve yapabileceğimiz en iyi şey, şu anda bulunduğumuz yerden geçmişi anımsamaktır. Oysa Mısırlılara göre, geçmiş yalnızca erişilebilir olmakla kalmayıp, şimdiki zamana durmadan beklenmedik bir biçimde müdahale de ederdi. Evren bir zaman makinesiydi; doğanın döngüsel örüntüleri değişmez bir şekilde zamanın sıfır noktasına-yaradılış anına- döndüğünden, geçmişle geleceğin birbirine karıştığı bir yerdi. Düz, doğrusal zamanda ise yalnızca yatay ilerleme vardır, dolayısıyla geçmişe dönüş önsel olarak imkânsızdır.[174]

Hâlbuki din tarihi söz konusu olduğunda Mısırlıların inandığı gibi, geçmişle geleceğin birbirine karıştığı bir yerdeyiz hâlâ.

Farklıyız; onlar yaşamın kural, ölümün ise geçici bir istisna olduğuna inanıyorlardı; ölümü yenebileceklerine inandılar. Biz ise ölümün kural, yaşamın istisna olduğu başka bir düzlemdeyiz. Ölmeden önce mümkün olduğunca yaşamaya çalışıyoruz. Sahte ışıklar gözümüzü kamaştırdığından, güneşe, aya, yıldızlara dönüp bakmayı çoktan unuttuk.

Oysa ışık, Tanrının görüşüydü; yaşayanlar yaşamın her anında güneşin her şeyi gören o şaşmaz bakışı altındaydı. Kaçıp kurtulamazdınız ondan. Güneş ve ay yaşayanları görüyordu, yıldızlar görüyordu. Bu durumda ölüm ve yaşam bir döngüydü; güneş batıyorsa mutlaka doğacaktı, doğuyorsa batacaktı. Ay da öyle. Osiris ölüp dirilmişti; ölenler Osiris oluyordu özetle. “Kendini kaldır, ey Osiris, yeniden bir omurgan var...” Öyleyse omurga korunmalıydı. Mısırlılar işte bu yüzden bedenlerine bağlıydı; onu ölümden sonra da korumak için ellerinden geleni yaptılar. Beden, henüz ruhtan ayrılmamıştı çünkü.

Bedenin ruhtan ayrıldığına inanıyoruz artık; bedenini korumamış olmamıza karşın İsa'nın ölmüş olduğuna ama dirileceğine inanmayı da sürdürüyoruz. Ölüm varsa diriliş de vardır. “Gök”te “Güneş”in her gün yeniden doğacağından kim şüphelenebilir? Hayat ile güneş arasında kurulan bağdır bu.

Sümerler gök tanrısı Anu ve Güneş Tanrı “Şamaş”a tapınıyordu. Eski Mısır’da Ra, güneş tanrısıydı. Hayat güneşten geldiğine göre güneşin ilk doğuşu yaradılış günüydü. İlk yaratılan insanlar, bitkiler, hayvanlar da Ra'nın doğrudan çocuklarıydı; haliyle kutsaldı.

> Ve yer ıssız ve boştu; ve enginin yüzü üzerinde karanlık vardı; ve Allah’ın Ruhu suların yüzü üzerinde hareket ediyordu. Ve Allah dedi: Işık olsun; ve ışık oldu. Allah ışığın iyi oyduğunu gördü ve Allah ışığı karanlıktan ayırdı.[175]

Semavidirler.

Hattilerde boğa, en büyük tanrı olan gök tanrısının simgesiydi. Hatti Kralları öldükleri zaman güneş kursu sembolüyle gömülürdü. Hitit dini, çok tanrılıydı. Buna karşın Hitit metinlerinde en çok adı geçen tanrılardan biri “Güneş” tanrısıydı. Profesör Sedat Alp şöyle anlatıyor:

> Hitit kültüründe ‘Hitit Güneşi' var olmamakla birlikte Güneş Tanrısı çok önemli bir konumdadır. Hititler Güneş Tanrısını Hattilerden aldılar ve Hatice Estan, Hititçe Istanu oldu. Hititlerin düşüncesine göre, bin tanrıdan oluşan Hitit pantheon’u tanrılar yurdunda, örneğin antlaşmalarda, antlaşmaya tanık olarak gösterilen yemin tanrıları dizininde, Güneş Tanrısının çok önemli bir yeri vardır. Hititlerin düşüncesine göre öldükleri zaman tanrı olan Hitit Kralları kendilerini Güneş Tanrısı’na bağlamaktaydılar.[176]

Helenlerde Zeus Gök Tanrısı, Apollon ise Güneş Tanrısıydı. Plutark şunları not ediyor:

> ... Sais’te, İsis’in kendisi olduğuna inandıkları Tanrıça Athena tapınağının giriş bölümünde şu yazıtlar okunuyor: 'Ben geçmişte olmuş, şimdi olan ve gelecekte olacak her şeyim; ve benim örtümü henüz hiçbir ölümlü kaldıramadı.’ Bunun yanı sıra, kimilerinin söylediğine göre, Zeus’un öteki adı da Mısır dilinde Amun'muş. Biz Yunanlıların Amon diye değiştirdiğimiz sözcük bu.[177]

Tanrıları göktedir.

Zerdüşt dini öncesi İran'da güneş, adalet ve savaş tanrısı Mitraydı. Mitra Kültü Hindistan’dan İran’a, oradan da batıya doğru yayıldı, Persler Makedonların Kralı Büyük İskender'e yenilince Yunanistan, Makedonya ve Roma'ya geçti; Işık Tanrısı Helios oldu; Güneştir. Mitracılar, kurtarıcılarının göklerden yere indiğine, 12 yandaşı ile son yemeği paylaştığına, öldükten sonra yeniden canlandığına inanırlardı. Mitra rahipleri arkalarından gelen Hıristiyanlar gibi uzun giysi giyerler, çoban değneği taşırlardı. Başlarına güneşi simgeleyen taç takan Roma İmparatorları ise, güneş tanrısının yeryüzündeki temsilcisi ve bedenleşmiş hali olarak kabul ediliyorlardı. Hıristiyanlık için ortam hazırlanıyordu.

Hıristiyanlık bu hazırlığın üzerine geldi. Kendi yolunu açmak için savaştı, izleri çok acıdır. Bernal anlatıyor:

> MS 390’da Serapis Tapınağı ve bitişiğindeki büyük İskenderiye Kütüphanesi bir Hıristiyan güruhu tarafından tahrip edildi; yirmi beş yıl sonra da, zeki ve güzel filozof ve matematikçi Hypatia, St.

> Kiril’in kışkırtıcı bir keşişler çetesi tarafından aynı kentte vahşice öldürüldü. Bu iki şiddet eylemi, Mısır putperestliğinin sona erip Hıristiyan Karanlık Çağlarının başladığına işaret ediyordu.[178]

Bundan önce olmuşlar vardı:

> Eski Mısır’da birçok gelişmiş takvim sistemi bulunuyordu. En yaygın olarak kullanılan ‘yıldızlar’ 365 günlük bir dindışı takvime dayalı olan yıl ile, Nil’in taşmasının habercisi olarak görülen Sirius yıldızının yükselmesi ile ilişkili 'Sotis yılı’ idi. Astronomik yıl 365.25 günden biraz az olduğu için, dindışı yıl, her dört yılda bir aşağı yukarı bir gün onun önüne geçiyordu. Her iki yıl ancak 1460 yılda bir çakışıyordu. MS 139 yılında işte böyle bir çakışma olmuştu. Böylece, yıldızlarla yakından ilgili olan Mısır rahiplerine, bir çağın sona erdiğine ilişkin ikili bir mesaj verilmiş oluyordu. MS 130 yılında İmparator Hadrian ve genç sevgilisi Antinoos, Bilgelik ve Ölçü tanrısı olan Thot’a bağlı rahiplerle, bu Tanrıya özgü başlıca kült merkezi olan Hermopolis’te uzun uzun danışma toplantıları yaptılar. Bundan kısa bir süre sonra, Antinoos Nil’de boğulmuş olarak bulundu. Önemli bir Mısır geleneğinde de Osiris’in boğulduğuna inanılıyordu.[179]

Bernal bu olayın ardından Hadrian’ın Antinoos’u Osiris ilan ettiğini ve böylece bir yeni din kurduğunu belirtiyor. Bu kadar kolaydır. Buna karşın Hıristiyanların da 139 yılını bir yeni başlangıç olarak gördükleri kesindir; Sothis döngüsüne denk geliyor. Yeni bir çağ başladığına göre kurtarıcının gelişi de yakındır. Antinoos bir kurtarıcıdır, Hıristiyan Osiris’i İsa da öyle.

İmparatorluğu dört bölgeye ayıran Dicloteianus’un 305’te ölümünden sonra, yönetimi ele geçirmek için çatışmalar başladı. Dinsel çekişmelerin de yön verdiği bir dizi karmaşık iç savaşın ardından, Konstantin Roma İmparatoru oldu; 330’da bugünkü İstanbul’un bulunduğu bölgeyi imparatorluğun merkezi yaptı.

İmparatorluk topraklarında iki din boy gösteriyordu. Hıristiyanlık hızla genişliyordu. Arkasından Yahudilik geliyordu ancak Yahudiliğin kuralları karmaşık ve zordu. Üstelik bu dine dâhil olmanın şartı İbrani olmaktı. Konstantin, 313’te yayınladığı “Milano Fermanı” ile Hıristiyanlığın

yayılmasını teşvik etti. Mitraizm ve Sol Invictus [Güneş Kültü] inancı kaybetmişti.

İmparator Teodosius I (379- 395), Hıristiyanlığı imparatorluğun resmî dini olarak kabul ettirdi. Teodosius, ayrıca, Roma'daki Vesta Tapınağı'nda Roma'nın kuruluşundan beri yakılan kutsal ateşi söndürttü. Görünüşe göre Güneş Tanrı'nın devri kapanmıştı.

Zamanın Ruhu

Güneş... M.Ö 10.000 yılından beri, insanlar bu nesneye duydukları hayranlığı çizimlerle ve yazılarla dile getirmişlerdir. Bunun nedeni ise gayet açık. Güneş her gün doğarak insanların dünyasını aydınlatır, sıcaklık ve güvenlik sağlar. Onları soğuktan, körlükten ve geceleri ortaya çıkan yırtıcı hayvanlardan korur. İnsanlar anlamışlardır ki, o olmadan ekinler büyümez ve bu gezegen üzerinde yaşam devam edemez. Bu gerçekler güneşi tüm zamanların en çok tapınılan “nesnesi” haline getirdi.

Benzer şekilde insanlar yıldızlara ilgi duydular. Yıldızların hareketlerini takip ederek, uzun vadede gerçekleşen bazı olayları önceden hesaplayabileceklerini fark ettiler. Gökcisimlerini gruplayarak bugün bizim “Takımyıldız” dediğimiz haritaları oluşturdular. Zodyak çaprazı insanlık tarihinin en eski kavramsal işaretlerinden biri. Güneşin, bir yıllık süreç içerisinde 12 büyük takımyıldızı içinden geçişini tasvir eder. Ayrıca 12 ayı, 4 mevsimi, gün dönümlerini ve ekinokslarını da belirtir. Zodyak Çaprazı’nda her takımyıldızı hayvan ya da doğa figürleriyle kişiselleştirilmişti. Güneş, yaşam veren ve yaşamı devam ettiren nitelikleriyle görülemeyen yaratıcının sureti, yani Tanrı olarak kişiselleştirilmişti. “Tanrı’nın Güneşi”, “Dünyanın Işığı” ve “İnsanlığın Kurtarıcısı” olarak da bilinir.

Benzer şekilde, 12 takımyıldız da “Tanrı’nın Güneşi”nin ziyaret ettiği ve genellikle o zaman aralığında gerçekleşen doğa olaylarındaki etken elementlerle isimlendirilirler. M.Ö 3000 civarında Mısır’ın Güneş Tanrısı Horus’tu. Horus güneşti ve yaşamı güneşin gökyüzündeki hareketiyle ilgili bir dizi hikâyeyle açıklanıyordu. Örneğin, güneşi ve ışığı temsil eden Horus’un Set adında bir düşmanı vardı ve Set gece karanlığının kişiselleştirilmesiydi. Horus her sabah, Set’e karşı olan savaşını kazanırken akşam olduğunda Set Horus'u mağlup ederek onu yeraltına gönderir.

Horus, 25 Aralık'ta bakire Isis-Meri tarafından dünyaya getirilir. Doğumu, doğudaki bir yıldızla birlikte meydana gelmiştir.

3 Kral, yıldızı takip ederek Horus'u bulmuş ve bu yeni doğmuş kurtarıcıyı süslemişlerdir. 12 yaşına geldiğinde, cömert bir çocuk öğretmendi. 30 yaşına geldiğinde ise Anup tarafından vaftiz edildi ve görevine başladı. Horus'un birlikte yolculuk ettiği 12 havarisi vardı. Hastaları iyileştirmek ve su üzerinde yürümek gibi mucizeler gösterirdi. Horus; “Gerçek”, “Işık”, “Tanrı'nın Oğlu”, “Güzel Çoban”, “Tanrının koyunu” gibi birçok farklı isimle biliniyordu. Typhon tarafından ihanete uğradıktan sonra Horus çarmıha gerildi, 3 gün boyunca gömüldü ve sonra yeniden dirildi. Horus'un bu karakteristik özellikleri, dünyadaki birçok farklı kültürü etkileyerek hepsinde aynı mitolojik altyapıyı meydana getirdi. Firigya’nın Attis'i, 25 Aralık’ta bakire Nana'dan dünyaya geldi, çarmıha gerildi, gömüldü ve 3 gün sonra dirildi. Hindistan'ın Krişna'sı bakire Devaki'den, doğumunu müjdeleyen bir yıldızla birlikte dünyaya geldi. Havarilerine mucizeler gösterdi, ölümünden sonra tekrar dirildi. Yunanistan'ın Dionysus’u, 25 Aralık’ta bir bakireden dünyaya geldi. Gezgin bir öğretmendi, suyu şaraba dönüştürmek gibi mucizeler gösterdi. “Kralların Kralı”,”Tanrı’nın Sevgili Oğlu”, “Alfa ve Omega” gibi birçok isimle anıldı. Ölümünden sonra yeniden dirildi. Mithra, 25 Aralık’ta bir bakireden doğdu; 12 havarisi vardı ve onlara mucizeler gösterdi. Ölümünden sonra 3 gün gömülü kaldı ve yeniden dirildi. “Gerçek” ve “Işık” gibi birçok farklı isimle anıldı. Mithra’nın kutsal ibadet günü Pazar'dı.

İsa, 25 Aralık'ta Beytüllahim’de bakire Meryem'den dünyaya geldi. Doğumu, doğuda bir yıldızın doğmasıyla müjdelendi. 3 Kral bu yıldızı takip ederek İsa'yı buldular ve süslediler.

Sözü edilen doğudaki yıldız Sirius (Sothis]'tur, 24 Aralık'ta gece gökyüzündeki en parlak yıldızdır ve Orion kuşağındaki diğer 3 parlak yıldızla aynı hizadadır. Bu 3 parlak yıldız, antik zamanlar olduğu gibi günümüzde 3 Kral olarak anılırlar. 3 Kral ve en parlak yıldız, Sirius hepsi birlikte 25 Aralık'ta güneşin doğacağı noktayı gösterir. Bu yüzden “3 Kral doğudaki yıldızı takip eder” ve gün doğumunu, yani güneşin doğumunu işaret eder. Bakire Meryem (Virgin), Başak (Virgo) burcundan gelir. Başak “Virgo the Virgin” olarak da bilinir. Virgo (Başak), Latincede bakire demektir. Başak aynı zamanda “Ekmek Evi” olarak da bilinir ve Başak, elinde bir demet buğday tutan bir bakire olarak tasvir edilir.

Beytüllahim, “Ekmek Evi”dir. Bu yüzden Beytüllahim Başak burcu takımyıldızını temsil eder.

25 Aralık'ta bir başka ilginç olay meydana gelir. Yaz gündönümünden kış gündönümüne kadar, günler kısalır ve soğur. Kuzey yarımküreden bakıldığında güneş güneye doğru hareket eder ve gittikçe küçülerek silikleşir. Günlerin kısalması ve kış gündönümüne doğru hasat zamanının gelmesi antik medeniyetlerde ölümü temsil ediyordu. Bu, güneşin ölümüydü. 22 Aralık’ta güneşin yok olduğu en belirgin şekilde görülür. Güneş 6 ay boyunca güneye doğru hareket eder ve o gün, ufuktaki en düşük noktasına ulaşır. İşte burada ilginç bir olay olur: Güneşin güneye doğru hareketi 3 gün boyunca durur, bu 3 günlük beklemeden sonra güneş, haç şeklindeki Güney takımyıldızının üzerinde yeniden yükselmeye başlar.

25 Aralık’ta gerçekleşen bu olaydan sonra güneş, bu sefer kuzeye doğru 1 derece hareket eder, günler uzamaya ve ısınmaya başlar, bahar gelir. İşte bu yüzden, “Güneş haç üzerinde öldü, 3 gün ölü kaldı ve tekrar dirildi” denir.

Bu yüzden İsa ve diğer sayısız güneş tanrısı aynı haç, 3 günlük ölüm ve yeniden diriliş temalarını paylaşır. İsa'nın 12 sadık havarisi ise Zodyak çaprazında tasvir edilen 12 burçtur ve güneşi temsil eden İsa onları ziyaret eder.

Kapandı mı, bilemiyoruz. Taşra direndi, direnen pagan Anadolu'nun zorla Hıristiyanlaştırıldığını biliyoruz. Ancak dinde zor, hep kuşkuludur. Bu durumda mutlaka açılım yapmak gerekiyor ki, 325 yılında yeniden düzenlenen Hıristiyanlığın içine pagan inanışların sızması için yol olmuştur. Konstantin büyük bir açılım yaptı ve paganizmi yok etmek için, Hıristiyanlığı paganlaştırdı. Hıristiyanlık paganlaşınca, paganizme gerek kalmadı. Sekizinci yüzyılda taşraya yönelen büyük bir şiddetle paganizm bastırıldı.

Ayasofya'nın bir pagan mabedi olduğu iddiaları da işte buradan kaynaklanıyor. Başlangıçta sadece Sofia'dır ve hacılığı-"Aya"sı sonradan ekleniyor. Kiliseler Azizlerin adını taşıyor ancak Hıristiyanlık tarihinde Sofia adlı bir aziz bulunmuyor. İslam Ansiklopedisinde ise, kıyıda, Ayasofya'nın bir kopyası olarak inşa edilen Küçük Ayasofya'nın iki aziz, Sergios ve Bakhos'a ithaf edildiği not ediliyor. Yapımında Theodora'nın emeği bulunmaktadır ki, Diyanizos müritlerinden olduğu biliniyor. Bakhos, Diyanizos'un pek çok olan adlarından biridir ve demek bu adı, bir de Hıristiyan azizi taşımaktadır!

HIRİSTİYANLIĞIN KURUCUSU PAGAN KONSTANTİN

Hıristiyanlığı bir devlet dini olarak yeniden inşa eden Konstantin bir Hıristiyan mı yoksa putperest miydi?

Pek çok açıdan Akenaton'u çağrıştırmakla birlikte, Konstantin'de bir inanç eksikliği, giderek inançsızlık saptanabiliyor. İnançsızın devrim yapması yepyeni bir durumdur ve varsa devrim ile inanç arasında bir bağ bulamıyoruz.

Ostrogorsky şunları not ediyor:

> "Konstantinos'un Hıristiyancı tutumunu, birçok diğer husus onun eski putperest gelenekler bağlı kalmış olduğunu ve yine birçok şey de her iki görüşü birden destekler mahiyetteydi. Kesin olarak

> Konstantinos için siyasi hedefler önemli idi... Bu arada Konstantinos'un içinde yaşadığı dini heyecan devrinin, aynı zamanda birçok muhtelif külte birden inanmanın pek tabii sayıldığı bir dini synkretismus devresi olduğu da unutulmamalıdır.[180]

Tek tanrı yönünde bir adım atıldığı iddia edilmesine rağmen, en önemli kroniklerinden birinde, devrinde senkretizmin, çok tanrıya inanmanın doğal sayıldığı not ediliyor. Doğaldır... Şöyle devam ediyor:

> Onun putperest inanç adetlerine de yardımdan vazgeçmediği, hatta bizzat bu adetlerden bazılarına sadık kaldığı malumdur ve özellikle güneş kültüne ısrarla bağlı bulunduğu vakıası kolayca tevil edilebilecek bir husus değildir. Dini synkretismus devri için hiçbir şey Hıristiyanlığın hususiyetini teşkil eden dini inhisarcılık kadar yabancı ve anlaşılmaz bir keyfiyet değildir.[181]

Dini tekelcilik yabancı ve anlaşılmaz bulunuyor ve tanrısı çok olmakla birlikte bağlılık Güneş kültünedir. Bir başka tarihçi, Gibbon da bunu teyit ediyor:

> Konstantinus söylev ve davranışlarında Hıristiyanlık inancının belirtileri görülmekteyse de yaklaşık kırk yaşına dek eski dinin inançlarıyla ilgili söz ve davranışları da bundan aşağı kalmış değildi. Nikomedya sarayında korkularıyla haklı olabilen bu tutum Galya hükümdarının özgür istenci ya da politikası olarak görülebilirdi. Tanrılar için tapınaklar kurdu, bunları cömertçe donatıp zenginleştirdi. İmparatorluk paralarındaki kabartmalar Jüpiter'le, Apollon, Herkül ve Mars'ın simgeleriydi ve babası Konstansius'ün tanrılaştırılmasıyla tanrılar kurulunu daha da genişletmişti. Ama Konstantinus'ün güneş ekesi olan, Yunan ve Roma mitolojisinin Apollon'una karşı özel bir bağlılık ve hayranlığı vardı. Kendini, ışık ve şiir tanrısının simgeleriyle bezenmiş olarak göstermekten hoşlanıyordu.[182]

Pek çok tanrısı bulunuyor ama ışık tanrısına tapıyor!

Önemli olan bu değil; önemli olan "senkretik" Konstantin'in kilisenin fiili başkanı olmasıdır. Ostrogorsky'den takip edelim:

> Konstantinos devrinde Roma devletinin Hıristiyanlaştırılmasının en kuvvetli ve tarih bakımından en önemli tezahürü, dogma ve esaslar bakımından Hıristiyan kilisesinin temelini atan ökumenik konsillerden ilkinin İznik’te toplanması (325) olmuştur. Konsili toplantıya çağıran ve müzakereleri idare eden imparator burada alınan kararlar üzerinde de en geniş ölçüde etkili oldu. Kiliseye resmen mensup olmamakla beraber –bilindiği gibi ancak ölüm yatağında vaftiz edilmişti– kilisenin fiili başkanı o idi...[183]

Özetle, çok tanrılı Konstantin’in, tek tanrıcı kilisenin fiili başkanı olduğu not ediliyor.

Konstantin, Hıristiyanlık aracılığıyla tanrıları tekleştirmese bile, yurttaşlarını tek tip yapmayı umuyor. Sadece bu nedenle Hıristiyanlık kısa sürede önemli ilerlemeler kaydediyor; “yürü” diyen tanrı değil, Konstantin’dir. Basit ve devrimci bir değişikliğe yol açıyor böylece; Edward Gibbon’un deyişiyle, kan ile dine almanın yerini su ile dine kabil edilme alıyor. İbrahim'in soyundan gelenlerin tekelinde gösterilen tanrısal kayırma (lütuf) bütün insanlığı kapsar nitelikte özgür insanlar, kölelere, Greklere, barbarlara, Yahudilere ve Yahudi olmayanlara da tanınıyor.[184] Romalılar, çok tanrılarının dağınıklığından sıyrılıp tek din içinde yeni Roma vatandaşları haline geliyor. Dinin değil, Konstantin'in devrimidir...

Eşitlikçi ve özgürlükçü ilkel Hıristiyanlığın evrimi böylece tamamlanıyor. Devrimi pek siliktir ve büyük bir hızla paganizme, demek ki statükoya teslim olmuştur. Hıristiyanlık, dinler tarihine bir parantez açamamıştır; bu görülüyor. Eflatun’un Solon’a dayanarak açıkladığı gibi, bir de cehaletin üzerine gelmiştir. Devam ettirdiğini de anlayamadığı ve bu nedenle yanlış anladığı not ediliyor.

Pagandır, demek ki Amen rahiplerinin izindedir.

11.
DİNDE DEVRİM

Peki dinde devrim nerede?

> Tanrı birdir, tektir, ondan başkası yoktur. Bir tanedir, O'dur her varlığı yaratan. Bir ruhtur Tanrı, görünmeyen bir ruh... Ta başlangıçta vardı Tanrı, ilk varlıktı. Hiç bir şey yokken o vardı. Her şeyi o yarattı kendi doğduktan sonra. Ezelden beri süregelen varlığı, sonsuza kadar sürecek, gizlidir Tanrı, kimse görmemiştir onu... Tanrı yaratır ama yaratılmaz, doğurur ama doğurulmaz... Her dediği olur, sonsuzluğa ulaşır... Kendinden korkanlara merhameti vardır, işitir her çığlığı. Güçlüleri korur güçsüzlere karşı. Kendini tanıyanları tanır, yardım elini uzatır hizmet edenlere, izinden yürüyenleri esirger.{185}

Tek Tanrı, Aton'dur... Öyküsü şöyle başlıyor:

> Babası Amenhotep III'in hükümdarlığının son yılları sırasında, Amenhotep IV firavun oldu ve hemen tek tanrıcı bir tapınma biçimini öğrenmeye girişerek benzeri olmayan bir adım attı. İsimsiz ilahın tek temsili tasviri, her şeye gücü yeten, çift ufuklu hayat veren güç olarak kabul edilen, çok ışın saçan güneş-diski, Aten olacaktı. Günümüze ulaşan kabartmalarda, boynunda Mısır'ın hayat sembolü, tepesi halka biçimli haç-ankh bulunan uraeus tabirli bir sonsuzluk sembolü yılanla etrafı çevrilmiş, kırmızımsı portal renkli güneş küresi olarak resmedilir. Dar güneş ışınları güneş diskinden aşağıya yayılır ve ellerde son bulur; bu ankh'lar sembolüyle hayat sunmayı ifade eder.{186}

Tıpkı Hıristiyanlıkta olduğu gibi bu din de bir kral marifetiyle kuruluyor.

> IV. Amenofis (1353-1335) prens Tutmose'nin ölümünden sonra veliaht prens oldu. Saltanatına kendini güneş tanrısının yüksek

> rahibi unvanını vererek başladı. Bu, Mısır kralları için geleneksel bir rol idi ama hiçbir zaman unvan olarak kullanılmamıştı. Daha sonra güneş tanrısına yeni bir resmi dinsel ad verildi, 'Şu (ışık) adıyla ve güneş kuşu (Aten) olarak ufukta yenlenen Re'-Harahti.'... Güneş tanrısı dışında başka hiçbir geleneksel dindarlığa yer bırakmayan bu yeni kültün gelişmesi, kendini yüceltme ile birlikte kralın hayattaki ana amacı haline geldi.[187]

Firavun Akenaton zamanında, Aton, insan elleri biçiminde sona eren ışınlar yayan güneş kursu olarak betimlendi. Firavun Ahenaton'un yaptığı değişikliklerle yukarıdaki sözlerle tarif edilen Aton, tek ve cisimsiz tanrı sayılmaya başlandı.

> Bu din monoteist idi, yani tek ilaha tapılıyordu ve eski dine nazaran çok sade idi. Ne bir heykel ile temsil edilirdi, ne de kapalı bir mabedi vardı. Üstü açık olan mabedinde Güneş bizzat şualarıyla gelir ve iyiliklerini her tarafa saçardı. Heliyopolisin Ra kültü de bu fikirde bir olduğundan, onun rahipleri bu yeni resmi dini takviye ettiler. Yaratıcı sıfatı verilen Aton ilahının akidesi tabiat aşkı idi; tabiatın da en kuvvetli unsuru güneş olduğundan, onun şualarına ibadet ve ona yapılan kasideler bilhassa önemlidir ve bir devrede Mısır edebiyatının şaheserleri sayılır.[188]

Aton, devlet zoruyla tek yaratıcı olarak kabul edilmişti. Akenaton, pagan Mısır tapınaklarını kapatarak, Aton için yeni tapınaklar yaptı. Devrim buradadır.

İsimler dahil her şey değiştiriliyor, başkent taşınıyor ve yeni bir yönetim ihdas ediliyor:

> Aten diskini tanrının tek sembolü olarak ilan etmesine ilaveten, kral ismi –Tanrı Amun'u şereflendiren– Amenhotep'i, Aten'in 'şan'ı veya 'ruh'u (akh) anlamına gelen, Akhenaten ile değiştirdi. O ayrıca iktidar merkezini Thebes kentinden, Nil'in doğu kıyısında yerleştirilmiş, bugün Tell-el Amarna olarak bilinen, 277 kilometre (173 mil) kadar nehrin aşağısında bakir bir siteye nakletti. Burada tamamı Mısır'a özgü, güzel saraylar, büyük yönetim merkezleri ve açık hava güneş tapınakları inşa ettirdi. Ona "Aten'in ufku" anlamına gelen Akhetaten ismini verdi ve vekiller, papazlar,

> heykeltıraşlar, mimarlar, ressamlar, inşaatçılar ve krallığın her bölümünden sadık tebaalar bu cüretkar gayretinde ona katıldılar. {189}

Akenaton, tahta çıkışından beş yıl sonra Aton'un dışında tüm tanrıları reddeden yeni bir din kuruyor. Kendi adını, Aton'un hizmetkârı anlamına gelen Akaneton olarak değiştiriyor. Daha önce hiçbir Tanrı ya da Tanrıçaya adanmamış bâkir topraklarda yeni bir başkent kuruyor. "Aton'un Ufku" anlamını taşıyan "Aketaton" şehri, Amon rahiplerine karşı girişilen mücadelenin merkezî oluyor. Sonra, Aton dışındaki Mısır tanrılarının isimlerini tapıaklardan sildirmeye girişiyor.

Yeni dinin özünü, Aton'a hitaben yazılmış "şiir"lerden çıkarabiliyoruz. Aton, hayatın kaynağıdır; güzelliğin, ihtişamın, parlaklığın ve büyüklüğün özüdür. Aton'un "çekip gitmesi"nden sonra, dünya tehlikelerle karşı karşıyadır. Aton'un yaşam veren gücü, Mısırlıyı ayakta tutar. Bütün davarlar otlarla yaşar. Bütün ağaçlar ve nebatlar gelişir, Bütün kuşlar sazlıklarda kanat çırpar, kanatlarını onu takdis için açarlar. Ve hepsi, onun aydınlığı sayesinde yaşar... Aton, yalnızca insanın yaşamsal öğelerinin değil, bizzat insan yaşamının da yaratıcısıdır. Kadının içindeki yavruyu yaratan Aton, çocuğa anne karnında göz kulak olan varlıktır. O uzak ve yakın olandır...

> Ey biricik ilah ki, kuvvetine bir kimse malik değil. Sen bu arzı istediğine göre yarattın. Ve sen yalnızdın...

Aton, yalnızca milletlerin değil, tüm yaşamın kaynağı Nil'in de yaratıcısıdır. Onu yeraltında yaratan Aton'dur. O, tüm milletlerin yaratıcısı olarak, onlara hayat veren olarak değerlidir. Mevsimleri de yaratan Aton'dur...

Sonra Teb'de büyük bir isyan çıkıyor. Akenaton kararlıdır, isyan bastırılıyor.

Sadece bir din devrimi mi? Yeni bir sanatın ve edebiyatın temelleri atılıyor, yeni dinin esasları belirleniyor, tek tanrıyı öven şiirler yazdırılıyor. Akenaton'un halkının iman etmesini istediği ilâh, yalnızca Mısır halkının değil, bütün insanlığın ilâhı olarak sunuluyor. Halkın, kralların da tanrı olduğu inancını yıkmak isteyen Akenaton, dini törenlere eşi ve çocuklarıyla

birlikte katılıyor. Kraliçe Nefertiti, kocası Akenaton'la samimi "pozlar"da çiziliyor.

Tot vardı bir de. Akenaton'un sarayından çıkan bir heykelde Tot "şebek" şeklinde tasvir edilmiştir. Tot'un hemen önünde duran bir yazıcı ise kayıttadır. Akenaton gazabından bir tek bilgelik tanrısı kurtulabilmiştir. Bir devrimcidir;

> Amarna'da yürütülen geniş çaplı kazıların ardından, birçok ilim adamı Akhanetin'i büyük bir ressam, bir şair, bir tasavvufçu ve bir filozof olarak değerlendirdi. Şüphesiz o, o zamana kadar Mısır'a hükmetmiş diğer hiçbir firavuna benzemiyordu. 1700 yıldır güçlü krala ve askere yakışır sanatın tam tersi bir tarzda ressamlara hem kendisinin hem ailesinin doğal pozlarda resimlerini yaptırdı. Gün gün resmedilmiş görüntüler Akhaneten ve onun ünlü kraliçesi ve eşi Nefertiti'yi altı kız çocuklarının yanında dinlerken gösteriyordu. Akhenaten ayrıca temsil edildiği kabartmalarda ve heykellerde tavırlarını tamamen değiştiriyordu. Firavun (ve bir dereceye kadar, ailesinin yakın üyeleri) ayrıca genişletilmiş kafatası, uzatılmış yüz hatları ve büyütülmüş dudaklarla, aynı zamanda kadın kalçaları ve göğüsleriyle temsil edilmişti. Neden tam olarak bu tasviri benimsediği çok tartışmaya yol açan bir meseledir. Bazı ilim adamları onun sürekli aynı soydan birleşme yüzünden oluşan abartılı hatlar gibi, vahim fiziksel anormalliklerin bir çeşidini meydana getirebilen, iç ifrazata ait yetersizliğin bir biçiminden hastalık çektiğini ileri sürmektedirler. Bununla birlikte, bu görüşe karşı, bu özelliklerin hiçbirinin kanıtına Akhenaten'in yakın ailesine ait olduğu düşünülen kişilerin mumyalanmış kalıntılarında rastlanılmadığı keskin gerçeği durmaktadır.{190}

Yeni bir sanat da yaratılmıştır devriminde. İnsanları oldukları gibi, yürürken, oynarken, konuşurken, doğal halleriyle gösteren gerçekçi bir sanattır bu. Edebiyatta hiciv ve mizah, şiirlerde açıklık dönemiydi bu. Mısırlı kadın şairler, son derece kışkırtıcı şiirler yazmıştı. Akenaton, büyü ve sihri de yasakladı. Heykellere ve putlara tapınmak da yasaklanmıştı. Bu yeni dinin tek tanrısı, yuvarlak kırmızı bir güneş ve ondan çıkarak yere inen

ve uçlarında el şekilleri bulunan ışınlardan ibaretti. Aton’un sembolü güneş kursuydu.

Şöyle anlatılıyor Atonist devrimci sanat:

> Fakat Ehnaton, reformunu şaşmaz bir enerjiyle tüm dünyaya rağmen uyguladı; çünkü onun cılız bedeninde bir fanatiğin ruhu yaşıyordu. Belli filolojik özellikler bile onun şanslı ve tehlikeli insan türü olan 'aydınlanmışlar’dan biri olduğuna işaret ediyor. O, Pavlus gibi, Dostoyevski gibi bir saraylıydı; Savonarola, Loyola, Luther, Jeanne dArc gibi halüsinasyonlara eğilimliydi. Bunun yanı sıra rasyonel bir doktrincinin izlerini taşıyor. Onun güneş ilahisinin tüm heyecanına ve adanışına rağmen serinkanlı akademik bir tarafı, bakmaktan çok sıralamasıyla dıştan betimsel bir yanı var... 'İyi Tanrı’nın tüm dünyanın gözleri önünde iç çamaşırlarını göstermesi hem dine hem ahlaka aykırıydı; yaşamındaki tüm mahremiyetleri eskiden beri saray memuru bile resmettirmeye cesaret edemezdi. Ayrıca natüralizm anatomik ayrıntılardaki acımasız ve neredeyse karikatürize eden açık yürekliliğiyle bazen estetiğe ters düşüyor, çirkin ve anormal olanı kanon ilan etmesiyle gerçekdışı da oluyor, en azından yapmacık oluyor; bazı resimlerde kraliyet ailesi bir kötürümler dermesi olarak görülüyor: Tuhaf şekilde yamuk kafatasları, içe göçmüş göğüs kafesleri, pörsümüş kollar, düşük omuzlar, çırpı gibi bacakların üstünden sarkan grotesk görünümlü göbekler. Bunların abartı olduğunu, benzerliği şaşmaz mührünü taşıyan başka portreler gösteriyor: Orada kral, çocuksu ve hastalıklı bir cılızlıkla, hiç güzel olmayan ama soylu ve akıl dolu bir Kahin başıyla karşımıza çıkıyor, kızları çok kırılgan ve küçültülmüş yaratıklar ama acayip, yorgun bir zarafetleri var (aşırı uzun arka kafaları bizim elbette ki tümüyle öznel olan görüşümüze göre, o zamanlar herhangi bir nedenden dolayı yaygın olan bir moda çılgınlığı.)
>
> Amarna sanatının duygululuk ile rasyonalizmden oluşan karışımı sayesinde Rokokovari bir yanı var, fakat heykellerin başlarında geç Gotik tarz sergileniyor; bunlar İngiliz Prerafaelcilere benzetildi: Tüm benzetmelerin ortak paydası ilginç bir dekadans olacaktır

> hep. Amarna stilinin yalnızca kısa bir evre olduğu kolayca anlaşılıyor. Üçüncü Amonophis’in yaşadığı dönemde yapılmış bir kabartması Mısır kral resimlerinden alışık olduğumuz tarzda güzel bir başı gösteriyor. Ehnaton zamanında ise çok farklı bakılıyordu: Kral hastalıktan bitap düşmüş, erken yaşlanmış, vücudu çökmüş, kolları cansız ve güçsüz biçimde sarkar bir halde tahtında oturuyor ve üzerinde Aton’un onu hiç ilgilendirmeyen ve üzerine düşüp geri yansıyan ışık diski duruyor... Sanat 'ufkun şehri’nde gerçekten de yeni bir şeydi, nesneleri görme biçiminde yapılmış büyük bir devrimdi. Daha önce hiçbir zaman Mısır resminde insan bu denli özgür ve canlı, ruh dolu ve insani olarak şekillendirilmemişti.[191]

Peki, genellikle denildiği gibi “ilkel” bir sanat mı bu? Cevabı şöyle:

> Batı sanatının, fotoğrafçılığın ve filmlerin görsel hünerin tersine, Mısır tasvirleri perspektifin, uzaktaki nesnenin boyunun kısa gösterilmesi ve bütün bir resim için tek, birleşik bir bakış açısının kullanılması diye tanımlanabilecek her iki ana ilkesine de dayanmaz. Onun yerine, amaçları bilgi vermek olan figürler, gösterdikleri şeylerin daha çok taslakları gibidirler. Resim yapılan düzey hayali bir mekândan çok, özelliksiz bir öge olarak görülür; mekânsal özellikler küçük figür gruplarında daha çok kullanılır. Bu özellikler dünyada evrenseldir; perspektifin, tasvirin kuralı haline gelmesi zamanla olmuştur ve hemen hemen her yerde benimsenmesinin temelinde de Yunanlıların dolaylı ya da dolaysız etkisi olmuştur. Mısır 'taslakları’nı anlayabilmek için, dile getirdiklerine aşina olmak gerekir; bir haritayı okumayı öğrenirken yaptığımız gibi. Kuramsal olarak dile getirdikleri, bir haritadaki kadar keyfi olabilir ama aslında değildirler ve perspektifli görüntülere benzerliklerinden ötürü modern gözlemci kendini bütün eserleri perspektif içinde görüyormuş sanır. Perspektif dışı tasvir sistemleri içinde Mısırınki görsel görüntüye en yakın olanıdır.[192]

Yunanlılardan öğreniyoruz ve ilkel buluyoruz. Oysa denildiği gibi,

> Yunanlıların gördükleri, Mısır’ın altından yapılmış ölü maskesinden başka bir şey değildi.[193]

Ölü maske ise Yunan-Hıristiyan saldırısının harabelerinden başka bir şey değildi.

> Geleneksel Mısır kültürünü en sonunda yıkan ve anıtları tahrip eden güç Roma yönetimi olmayıp, başarısı büyük ölçüde Roma kökenli olmamasına bağlı olan Hıristiyanlıktı. Yerli Mısır’ın da Hıristiyanlığa katkısı olmuş olabilir. Meryem Ana'nın rolü ve Meryem ile çocuk ikonu, çarpıcı bir biçimde İsis ve çocuk Horus efsanesine ve tasvirine benzer. Eski Mısır’ın tarihte kavram olarak sona ermesi, o zamana kadar koyu bir Hıristiyan olmuş olan Roma imparatorluğunun doğu (Bizans) ve batı diye kesinlikle ikiye bölünmesi ve Mısır’ın doğuya ait kalması Î.S. 395 yılına rastlar. {194}

Kısa devrimi uzun bir karşıdevrim izliyor.

> Akhenaten, tarihten tamamen silinmeden önce, 12 ya da 13 senesini Tell-el Amarna’daki rüya kentinde olmak suretiyle tam 17 yıl ülkeye hükmetti. Onun büyük olasılıkla, hükümdarlığının son yarısı sırasında Mısır ve yakın doğu taraflarına yayıldığı düşünülen vebanın bir kurbanı olarak ölmüş olduğuna ihtimal verilmektedir. Akhenaten’in yerine, hayatının son iki yılı saltanatının ortak vekili olan, Smenkhkare isminde gizemli bir şahıs birkaç ay gibi kısa bir süreliğine geçti. Smenkhkare'nin genç bir yaşta zamansız ölümünü takiben, oğlan-kral Tutankhaten Mısır tahtını devraldı ve Thebes’teki Amun’un papazlarının etkisi altında, tabii, onların tanrısını şereflendirmek adına, ismini Tutankhamun olarak değiştirdi. Bu üç krallık şahsiyetleri arasındaki ilişki hâlâ belirsizdir; buna karşın, Smenkhkare ve Tutankhamun’un kardeş olmaları ve babalarının, oğlunun saltanatının on birinci yılına kadar saltanat ortağı olarak yaşamını sürdürmüş olduğu tahmin edilen, Akhanaten’in babası, Amenhotep III olması olası görülmektedir.[195]

İsimler ve başkent yeniden değişiyor; büyük bir hızla geriye dönüldüğünü anlıyoruz. Akanetin’in izleri siliniyor.

> Genç Tutankhamun sadece dokuz yıl ülkeye hükmetti ve onun 18 yaşında ölümünü takiben Mısır’ın tahtı önce Akhenaten’in eski

> veziri Aye'ye ve sonra Tutankhamun'un askeri kumandanı Horemheb'e geçti. O hemen yalnız Akhaneten'in hükümdarlığının bütün izlerini değil, aynı zamanda diğer bütün Amarna kralı diye tabir edilen-Smenkhkare, Tutankhamun ve Aye krallarının izlerini silmeye koyuldu. Horemheb onların isimlerini herhangi bir şekilde kullanmayı kanun dışı ilan etti, öte yandan Akhenaten tarafından yöneltilen yıllar tamamen 'asi', 'isyan dönemi' ve Akhenaten'in düşmanı dönemi' sayıldı.
>
> Horemheb Amarna krallarıyla ve onların artık yerilen Aten inancıyla bağlantılı her şeyi hedef aldı. Tapınaklarını yıktı, heykellerini devirdi, kabartmalarını tahrip etti ve yazıtlarını kesip attı. Daha kötüsü, şehrin kıyısındaki sarp kayalıklarda iskan edilmiş Akhenaten'in ailesi ve saray mensupları için inşa edilmiş mezarlar sistematik olarak soyuldu ve yağmalandı, kutsal sayılan mumyalarına hürmetsizlik edildi ve kavurucu çöl sıcağında parçalanıp dağılmaya terk edildi. Horemheb'in Amarna krallarına karşı son hareketi MÖ yaklaşık 1335'te onun hükümdarlığının başlangıcında, ancak birkaç göçebe kabile ferdine yuva olan kulübe kasabası haline getirilmiş yerde bulunan Akhenaten'in pırıltılı beyaz hisarının yok edilişi idi. Yapılar sistematik olarak söküldü, taşları inşaatta kullanılmak amacıyla Mısır'da bir yerlere taşındı.
>
> Horemheb'in eylemleri Mısır'ı tek bir inanç etrafında birleştirmeye teşebbüs etmiş bir firavunun anısını toptan bir küçük düşürmeydi. Hiç değilse, Amarna devrini temsil eden her şeyin fanatik bir şekilde sindirilmesi, en azından Akhenaten'in tektanrıcılığının Mısır tarihinin sayfalarında yer almış olduğu şekliyle etkisini gösterdi. Niçin Akhenaten ve halefleri kâfir krallar olarak suçlanmış olsun?[196]

Artık kâfir kraldır; bu tanımlama 3500 yıl boyunca değişmeden kalacak ve genel kabul görecektir. Çok ilginç bir vakadır; üç tek tanrılı din, Aton'a ve Akenaton'a hiçbir göndermede bulunmamaktadır. Tek tanrı devrimi, tek tanrılı dinlere çok uzak durmaktadır.

Hâlbuki Musa'nın çıkışı, Atoncu devrimin halesindedir; etkilenmemiş olması düşünülemez. Bağ ve yakınlık olmasına karşın uzak kalmakta ısrar görünüyor. Yahudi düşünür Sigmund Freud bir istisnadır; faşizmin şafağında bağı kurmaya girişiyor. Gerisi şöyle:

> ...bazı ilim adamları Akhenaten'in Aten inancı ile Mısır'dan çıkışın ardından Museviler tarafından benimsenen Musa'nın dini arasında benzerliklere işaret etmeye başlamıştı. Örneğin, önceden Akhenaten'in kendisi tarafından yazılmış olduğu düşünülen Aten için bilinen bir ilahinin, ilk MÖ yaklaşık 980'de, Hz. Süleyman zamanlarında kaydedilen 104. ilahinin (mezmurun) mısralarıyla bariz benzerlikler taşıdığı çoktan anlaşılmıştı. Bu sırf tesadüf müydü, yoksa biri diğerini etkilemiş miydi? Ondan sonra, modern psikolojinin kurucusu, 1937'de artık ileri bir yaşa gelmiş Sigmund Freud Kutsal Kitaptaki Musa şahsiyetinin Akhenaten'in sarayıyla bağlantılı bir Mısırlı olduğunu iddia eden önemli bir makale yayımlandı. İddiasını desteklemek amacıyla, Yahudi dilinde 'Rab' kelimesi Adonai'nin harfleri Mısır diline dönüştürüldüğü zaman 'aten' olduğu gerçeğini ortaya koymak suretiyle çok uyarıcı bir kanıt sundu. Bu gerçek, Çıkışın 12. Bölümü, 12. Ayetindeki Tanrı'nın Musa'ya Mısır'ın ilk doğanları Fısıh Bayramının gecesi esnasında hemen kesilsin, 'Mısır'ın bütün tanrılarına karşı ben hükümleri infaz edeceğim; -çünkü- ben Rab'ım, diye haber verdiği ilginç bir ifadeye önemli bir anlam kazandırmaktadır. Çünkü 'rab' kelimesi burada 'Adonai' olarak aktarıldığından dolayı, Tanrı aslında 'Mısır'ın bütün tanrılarına karşı ben hükümleri infaz edeceğim: -Çünkü- ben Aten'im diyor. Freud ayrıca, yeni doğan her çocuğun İbrani töresinin bir gereği olarak, sünnet ettirmenin ilk önce, ne başka bir Asya veya Ortadoğu kültüründe değil, eski Mısırlılarca uygulamaya koyulduğunu da vurguladı. Onun fikrine göre, Yahudilerin bu geleneği Musa aracılığıyla Eski Mısırlılardan miras aldığı açıkça görülüyordu.
>
> Freud'un ihtilaflı görüşleri Yahudi inancının büyüklerince iyi karşılanmadı, 1930'un başında bilindiği gibi, o bu ihtilaflı görüşleri aydınlatıcı bir kitap çıkarmak üzereyken, kıdemli resmi Yahudi yetkililerince, Yahudiliğin ahlaki kurallarını

> zayıflatacağından korktukları için, yayımını geri çekmesi için uyarıldı. Freud, kitapçılarda *Moses and Monotheism* ismiyle görülen bu kitabın ardından birkaç ay sonra öldü ve onun fikirlerinin doğruluğu ne olursa olsun, hiç şüphesiz kitabı, ilim adamlarının Akhenaten'in hayatı ve fikirlerini Yahudi tektanrıcılığının kuruluşu bağlamında yeniden tayin etmeye başlamalarında belirleyici oldu.[197]

Böylece, "ilk tek tanrılı din"in nereden kaynaklandığı hakkında derin bir kuşku doğmuştu.

Colins, Freud'un araladığı kapıdan giren Mısır Doğumlu Ahmet Osman'ın başına gelenleri de not ediyor. Şöyle:

> Bununla birlikte 1990'a kadar bu konu üzerine kitap raflarına ulaşan bütün kitapların en etkileyicisi daha çıkmamıştı. Mısır doğumlu Ahmet Osman tarafından yazılan *Moses Pharaoh of Egypt* bundan 50 yıl öncesinde Freud'a kibar bir parmak sallama ile gösterilenin çok ötesinde bir gürültüye sebep olacaktı. Şu an İngiltere'de yaşayan Osman, ortaya çıktı ve Freud dahil, birçok kişinin ileri sürmeye cesaret edemediğini söyledi: Akhenaten Musa ile tek ve aynı kişiydi.[198]

Collins'in aktardıklarına göre Osman'ın görüşleri Mısır'ın Müslüman liderlerini aşırı kızdırdı. Osman'ın görüşleri dine ve kitaba bir küfür olarak algılanmıştı. Osman'ın kitabı herkesin gözü önünde Kahire sokaklarında yakıldı.

MEZMURLAR, ŞEMS SURESİ, GÜNEŞ TANRIYA ÖVGÜ

"Tek tanrılı dinler" ile Atoncu devrim arasındaki ilişki için "kanıtımız" elbette yeterli değil. Ancak, kanıt arıyor muyuz? Soru budur.

İşte, üç farklı dinin üç ilahisi. Dileyen üç şiir olarak okuyabilir...

> **1- Akhenaton için "Güneş Tanrının Övgüsü"**

Ne güzel doğuyorsun göklerin ufkunda,
Yaşamın başlangıcı olan canlı Aton.
Sen doğudaki ufuktan göklere yükselince
Güzelliğinle dolup taşıyor bütün ülkeler.
Yücesin, güzelsin, nurlusun yeryüzü üstünde.
Yarattığın toprakları kucaklıyor ışıltıların.
Re'sin sen, bütün varlıklar sana tutsak:
Aşkınla esir etmişsin hepsini.
Ta uzaklardasın ama ışınların yeryüzünde;
Yukarlarda dursan da ayak izlerin günışığı.
Erişemediğin ülke yok, birleştiriyorsun
Hepsini sevgili oğlun İknaton uğruna.

Sen batınca göklerin batı ufkunda
Yeryüzü ölü karanlığına gömülüyor.
Karanlığı yaratıyorsun, doğuyor gece.
Yırtıcı hayvanlar sürünerek çıkıyor ormandan.
İnsanlar uyuyor odalarında, başları sarılı,
Burunları tıkalı... Göz gözü görmüyor.
Her şeyleri çalınacak yastıkları altından.
Olup bitenlerin farkında değil hiçbiri.
Aslan, mağarasından dışarı uğruyor,
Yılanlar sokmaya hazır.
Karanlığın saltanatı bu.
Hiç ses çıkmıyor yeryüzünde:
Yaradan, ufuklardan öte dinleniyor.
Genç aslanlar avlarının peşinde,
Et istiyorlar Tanrıdan.

Aydınlanıyor yeryüzü, karanlık sürgün,
Sen ufukta yükselip Aton gibi ışıldayınca.
Şölenler başlıyor iki ülkede
Senin ışıltıların doğar doğmaz.
Uyanıp kalkıyor herkes senin uğruna.
Gövdeler yıkanıyor, giysiler cicili bicili,
Kollar yükseliyor sana tapınmak için.

Memleketin dört bucağında işe sarılıyor
İnsanlar şafaktan günbatısına kadar.

Toprak cıvıl cıvıl, sürüler otlakta mutlu.
Ağaçlarla çiçekler serpilip açılıyor,
Kuşlar ve böcekler uçuşuyor sazlıklarda.
Kanatları kalkık, sana tapınırcasına.
Koyunlar sıçrıyor, koşuyor sevinçle
Bütün varlıklara hayat veriyor ışıltıların.

Sandallar gidip geliyor ırmak boyunca.
Sen yükseldin diye bütün yollar açık.
Irmaktaki balıklar sıçrıyor seni görünce.
Açık denizlere yöneliyor saçtığın ışıklar.
İşte umman, ulu, alabildiğince geniş.

Azman ve ufak yaratıklarla kıvıl kıvıl
Ve koskaca gemilerle...
İşte oynaşmak için yarattığın deniz canavarı...

2- Mezmurlar 105/19-30

Belli vakitler için ayı yarattı; Güneş batacağı yeri bilir. Karanlık edersin de gece olur; O zaman ormanın bütün hayvanları çıkar.

Genç aslanlar av için gümülderler, Ve Allahtan yiyeceklerini isterler.
Güneş doğar, çekilirler Ve inlerine yatarlar.
İnsan kendi işine, Ve akşama kadar emeğine çıkar.

Ya Rab, işlerin ne çoktur!
Onların hepsini hikmetle yaptın; Yer senin servetinle dolu.
Su deniz büyük, her yandan geniş, Orada sayısız kaynaşanlar,
Küçük ve büyük hayvanlar vardır.
Orada gemiler yürürler; **İçinde oynaşsın diye, yarattığın levyatan oradadır.**

Hepsi seni bekliyorlar, Ta ki onlara vaktinde yiyecekleri veresin.
Onlara verirsin ve toplarlar; Elini açarsın, iyiliğe doyarlar.
Yüzünü gizlersin, onlar şaşırırlar; Ve yerin yüzünü tazelersin.

3- Şems Suresi

And olsun Güneş’e ve ışığına,
Onun ardında seyirten Ay’a,
Onu, aydınlatan gündüze,
Göğe ve onun yapıcısına
Yeryüzüne ve onu yayıp döşeyene
Ruha ve onu yönetene,
Sonra ona kötülük ve iyilik düşüncesini ilham edene ki,
Özünü temiz tutan, murada erer,
Onu kirleten yoksunluğa uğrar.
Semüd azgınlığı yüzünden yalan saydı,
İçlerinden en kötüleri ayaklandı,
O zaman Allah’ın Elçisi onlara dedi ki:
“Allah’ın dişi devesini bırakın. Su içmesine dokunmayın!”
Ancak onu yalan saydılar. Onu kestiler. Allah da onları günahları yüzünden yokluğa uğrattı. Hepsini eşit kıldı,
O bunun sonucundan korkmaz.

12.
GÜNEŞ TANRININ DÖNÜŞÜ

4. Yüzyılda kurulan Hıristiyanlık 1000 yıl hüküm sürdü. Güneşin ateşi sönmüştü. Şimdi onun hükmü altında geçen zaman dilimi “karanlık çağ” olarak adlandırılıyor. Ancak bininci yılın sonunda Hıristiyan barışı çatırdamaya başlamıştı.

14. ve 15. yüzyıllarda kiliseye karşı çeşitli tarikatların öncülük ettiği ayaklanmalar yayılıyor, Katolik dünyası parçalanıyordu. Dinsel törenler reddediliyor, yer yer eşitlikçi eğilimler ortaya çıkıyordu. Campanella işte o çağın çocuğuydu. Yıldızlardaki bir takım belirtilerden yola çıkarak devrim olacağı kehanetine varmıştı. Bir ayaklanma planladı, kaçmaya çalışırken yakalandı; hapse atıldı, işkence gördü. Uzun süre hapis yattı. Biyografisinde bir tür delilik içinde olduğu yazılıdır. “Güneş Ülkesi” o hayhuy içinde yazıldı.

İnancı zayıf Campanella, geçmişte bir altın çağ yaşandığına inanıyordu. Öyleyse o çağı tekrarlamak, geri dönmek mümkündü. Devrim, altın çağı geri getirmek içindi. Şöyle yazdı:

> Mutlu bir altın çağ olduysa eskiden
> Niçin bir kez daha olmasın?
> Her şey dönüp dolaşıp
> Gelmiyor mu eski yerine?
> Düşündüğüm, öğütlediğim gibi benim
> Paylaşsaydı insanlar
> Yararları, mutluluğu ve ahlakı
> Cennet olurdu dünya...
> Uyanık, temiz sevgiler gelirdi diyorum
> Azgın, kör sevgiler yerine
> Yalan dolan, bilgisizlik yerine

Gerçek bilgi gelirdi
Ve kardeşlik zorbalığın yerine.[199]

Campenella, tıpkı Eski Mısırlılar gibi döngüselliğe ve geçmişin geri geleceğine inanıyordu...

Tarikatların etkinliği *Güneş Ülkesi*'ne de sinmişti. *Güneş Ülkesi*'ni Cenovalı bir kaptan Ospitalario'ya anlatmaktaydı. Anlaşılacağı gibi diyalogun muhatabı Hospitalye tarikatının bir üyesiydi. Tarikat Kudüs'te Sen Jan tarikatı adı altında anılıyordu; sonradan Malta Şövalyeleri'ne dönüşmüşlerdi. Güneş Ülkesi'nde belli ki Malta Şövalyesi parmağı vardı.

Güneş Ülkesi'ndeki Güneş kenti yedi halkaya bölünmüştü. Bunların her biri yedi gezegenden birinin adını taşıyordu. Çemberler birbirine dört ayrı yolla bağlanmıştı. Güneş Kenti, Güneşti.

Campanella'nın öldüğü yıl olan 1639'da, Cizvitler, onun düşünü Paraguay'da gerçekleştirdiler. İspanya'nın olayı önemsememesinden yararlanan papazlar, Paraguay yerlilerini Güneş ülkesi örneğine uygun olarak örgütlediler. Toprak mülkiyeti Tanrı'ya aitti, üretim, Tanrı için yapılmaktaydı, tüketimse bütün vatandaşlar içindi. Ülke otuz köye ayrılmıştı, her köyde iki Cizvit papazıyla bir yerli yardımcı, üretim ve tüketimi düzenliyordu. Birtakım erdemsizlikler doğurduğundan ötürü bekarlık yasaklanmıştı. Evlenme zorunluluğuna karşı, çocuklar toplumundu. Çocuk, memeden kesilinceye kadar anasında bırakılıyor, memeden kesilince toplumun denetimine geçiyordu. Çocuklara, aile yerine topluma bağlılık duygusu aşılanıyordu. Esir avcılarından kaçan bütün yerliler Güneş ülkesine sığınıyorlardı.

Güneş ülkesinin nüfusu 1765 yılında yüz elli bine çıkmıştı. Paraguay Güneş ülkesi 1773 yılına kadar, yüz otuz yıl yaşadı. 1767 yılında, dinsel nedenler yüzünden, İspanyollar Paraguay'dan Cizvit papazlarını kovdu. Yerliler, alıştıkları düzeni bir süre daha uyguladılarsa da sağdan soldan gelen baskılara dayanamayarak dağılmak zorunda kaldı. Güneş Ülkesi ışıksız kalmıştı...

Campenella'nın ve takipçilerinin Atonizmi bilmesi mümkün değildir. Güneş kentinin duvarında Musa ile birlikte Osiris'in resmi bulunmaktadır. Muhammed'inki de vardır ama pek sevilmemektedir.[200] "Bu ülkenin

insanları Hindistan'dan gelmişlerdir.”[201] Bununla birlikte Mısır bilgeliğine de vakıftırlar! Güneş ve yıldızlara canlı varlıklar, Tanrının canlı birer mihrabı gözüyle bakıyor ama onlara tapmıyor, sadece saygı besliyorlar, Tanrıdan başkasına tapmayı yersiz buluyorlar. Güneş yüce tanrının bir görüntüsüdür, yaratanın yüzü, canlı heykelidir. Çünkü odur veren ışığı, sıcaklığı, hayatı. Bütün dünya ürünlerinin kaynağıdır o... Onun için Güneşliler tanrı sunağını güneş biçiminde yapmışlardır.[202]

Campenella gibi, öncü Papaz Bruno da reformcu tarikatların içinden gelmektedir. Papaz cübbesi altında sakladığı “din dışı” bir inanç taşımaktadır. Zamanına göre çok cüretkâr olduğunu biliyoruz.

“Hayır, en doğrusu göğe yukarıya çık! Orada ara vatanını! Çünkü eğer Tanrı sana dokunursa, alevlenen kor ateş olursun!” diye yazıyor; Tanrısının “yakıcı” olduğunu belli ediyor.[203] Mısır’da da cezalandırma tufanla değil, “ateşle” gerçekleşir.[204] İslamiyet’te de cehennem Güneştir, günahkârlar alevli ateşte sonsuzca yanacaklardır. Ve ne ilginçtir, Hıristiyanlıkta devam eden mumyalama ancak Müslümanlığın ortaya çıkmasıyla bitmiştir. Yanacaksak mumyalamanın ne anlamı olabilir? “Güneş ne kadar çok güzelse ve ne denli çok ışık saçıyorsa, gece baykuşlarının gözlerine o denli çok kin uyandırıcı ve nahoş gözükür” de diyor. Gece baykuşu herhalde Katolik kilisesidir. Işığa kör oluyorlar.

Campenella ve Bruno, gorülüyor, Güneş Tanrı’nın yeni müritleridir; ikinci açılış için sahneyi hazırlıyorlar. Rönesans ve Aydınlanmanın özü budur...

AYDINLIĞA HAZIRLIK

Batı tarafından yeniden karartıldığı için Aydınlanmanın ışığının kaynağını bilemiyoruz. Mısır'ı sezebiliyoruz; bununla birlikte felsefenin ve matematiğin Mısır’a hiç uğramadığı, onların yalnızca becerikli teknisyenler olduğu genel kabuldür. İtirazlar var ve biri şöyle:

> Mısır düşüncesi mitosu da kapsar ama salt mitostan doğmaz. Mısır’ın özelliği yazısının resmi ve harfi, tanrı tasarımının tanrıları ve tanrıyı, tıbbının büyü ve bilimi, düşüncesinin mitosu ve aklı,

> biri diğerini dışlamadan kapsıyor olmasıdır. Bu tamamlayıcılığı, Mısır'ın uzun süredir aşina olduğumuz düşünce yasasından, ‘düalizm’den (İki Ülke öğretisi ve benzeri örnekler) biliyoruz. Mısır düalizmi ki-değerli mantık hesaplarından uzaktır, modern kuantum fiziği ne kadar ‘mantık öncesi’yse, o da o kadar 'mantık öncesi’dir. Çok değerli bir mantığın paradigması olarak Mısır, felsefe ve felsefe tarihi konusunda şimdiye kadar kendisinden esirgenen yepyeni bir öneme kavuşabilir, Mısır düşüncesi, en azından ontoloji ve etik alanlarında, dinsel inanç dünyasından bağımsız, felsefi ifadelere sahiptir.[205]

Seküler bir düşüncenin işaretleri var. Bununla birlikte Rönesans ve Aydınlanmanın Mısır'ı, Hornung’un vaatkâr Mısır’ı değildir. Yenilmiştir ve yenildiği için kimliği silikleşmiştir. Bernal anlatıyor:

> ...Mısır dininin hem Hıristiyanlık içinde, hem de Hıristiyanlık dışındaki gnostikler gibi sapkın tarikatlar ve putperest olduğunu saklamayan Hermesçi gelenekler içinde yaşadığını görüyoruz. Bununla birlikte, eğitimli seçkin tabaka içinde Mısır’a duyulan genel hayranlık bu doğrudan uzantılardan çok daha yaygın idi. Her ne kadar Mısır, din ve ahlak işleri bakımından artık Hıristiyanlık ve Kitabı Mukaddes geleneklerine boyun eğmişse de, bütün ‘kafir’ ya da dindışı bilgeliğin kaynağı olarak görülüyordu. Nitekim 1600’den önce hiç kimse, ne Yunan uygarlığının ve felsefesinin Mısır’dan geldiği inancını, ne de bunların aktarıldığı başlıca yolların Yunanistan’ın Mısırlılarca kolonileştirilmesinden ve daha sonra Yunanlıların Mısır’da öğrenim görmesinden geçtiği inancını ciddi olarak sorgulamıştı.[206]

Rönesans ve Aydınlanma, bulaşık bir Mısır’la karşılaşıyor, ancak, bununla birlikte yine de bir devrim için açık kapılar bulunabiliyor. Mısır inancında bir dönemsellik vardı, doğumu ölüm izliyor, ardından yeniden doğuş geliyordu. Bernal, bu anlayışın Rönesans ve Aydınlanma döneminde Mısır dinini canlandırmak isteyecekler için bir açık kapı bıraktığına dikkat çekiyor.[207]

Genel kabul gören, meşru mirasçılar işi kolaylaştırmaktadır. Örneğin Batlamyus işte o kaybolmuş çağın düşünürü idi. Hıristiyanlığın tersine,

yüzünü gökyüzüne, yıldızlara çevirdiği kesindir. Mısır dininin parçalandığı, ışıklarının her yöne dağıldığı bir dönemin bakiyesidir. Yalnızca o mu? Bernal'e göre bu dağılmadan üç düşünce akımı doğmuştu. Hermesçilik, neo-Platonculuk ve gnostisizm... Hermesçiler Mısırlı olarak kalmıştı, Neo-Platoncular Helenleşmişti, gnostikler ise kendilerini Hıristiyan olarak görüyordu.{208} Rönesans ve Aydınlanma için işaret taşları oldular.

Öte yandan Hıristiyanlık içinde de izler vardı. Hıristiyanlığa son şeklini veren Konstantin'in marifetiyle bütün Mısır bakiyesi inançlar da orada yaşama alanı bulmuştu. 15. yüzyılda Avrupa'ya, kurulduğu başkentten, İstanbul'dan taşınacaktı. Bizans, Katolik Vatikan karşısında her türlü "sapkınlığın", gnostizmin, hermetizmin, eski Mısır inanışlarının, neo-Platonizmin merkeziydi. İstanbul'un fethinden sonra Bizans'ın bütün inanışları Batıya göçtü. Bu göç Rönesans ve Aydınlanmanın fitilini ateşlemişti.

İstanbul fethi ile kaçanlar, böylece Atonizmin ikinci açılışına vesile olmuştu. Onların etkisiyle Rönesans insandaki tanrısallığı keşfetmişti yeniden, insan her şeyin ölçüşüydü. Hermesçiler ve Neo-Platoncular da aynen böyle düşünüyordu.

Nedir Rönesans? Kaynağı kadar bulaşıktır;

> Bilim hiç kuşkusuz Rönesans döneminde gelişmiştir ama büyü, astroloji ve simya da öyle. Aslında, bilginin bu okült dalları Rönesans döneminde Ortaçağa kıyasla daha fazla toplumsal onay görmüştür.{209}

Bunda kuşkusuz, Batının "Yunan ve Roma temelleri"nin etkisi vardır. Ancak 15. yüzyıldaki ana akım Hermetizmdir. Hermetik yazmalar 15. yüzyılda İtalya'ya ulaştığında bir deprem etkisi yarattığını biliyoruz. 1453'ün yarattığı çalkantıdır bu. Cosimo de Medici henüz hayattadır.

> Cosimo, bu Bizanslı bilginlerden biri olan Marsilio Ficino'yu Eflatun'un eserlerini çevirmekle görevlendirdi. Ama Hermes Trimegistus'un Yunanca el yazmalarından biri dikkatine sunulduğunda, Cosimo, Ficino'nun çeviri gücünü derhal bu yeni buluşa yönlendirdi. Eflatun'un bilgeliği sıra dışı, Hermes'inki ise yüceydi.{210}

Bunun çok basit bir nedeni vardı; Hermes Eflatun'dan daha eskiydi. Öyleyse Eflatun'un söyledikleri Hermes'de mevcuttu. Henüz, eski olanın iyi ve üstün olduğu zamanlardı...

FLÜTÜN SİHRİ

> – Ey ebedi gece, ne zaman solacaksın? Işık ne zaman gözlerimle buluşacak?
>
> "ve koroyla orkestra cevap verir"
>
> – Yakında. Yakında çocuğum ya da asla.

Sihirli Flüt'ün kahramanı Saraostro, bilge ulu bir rahiptir. Rastgele seçilmiş değildir ismi; Sarastro, Zoorostre, Zerdüşt, Hürmüş, Hermes... Mozart'ınki herhalde sonuncusudur.

Mozart, bir masondu; Mısır'ı ve dinini biliyordu. Görünüşe göre pek çok eseri masonik bir modele göre yazılmıştı. "Sihirli Flüt" biliniyor. "Thamos" hakkında ise şunlar var:

> Thamos'un konusu, iyilikle kötülük, aydınlık güçlerle karanlık güçler arasındaki çatışma ve erdemin aydınlanmış bir hükümdar kişiliğinde kazandığı zaferdir. Masonik arka plan, Mısır dekorları ve güneşe tapınma törenleriyle gösterilir.[211]

Aydınlık, aydınlanmış bir hükümdar gerektiriyor; bu bilinç var. Sihirli Fülüt'ün hikâyesine göre Sarastro İsis Baş Rahibidir; ilk aryasında şunlar var:

> "Dinleyin bizi Ey İsis ile Osiris,
> Sizin ışığınızı arayan bu insanlar için dua ediyoruz,
> O ışık ki, karşılaştıkları tüm tehlikeler içinde onlara dayanma gücü verir,
> Ve onları bilgelik yolunda selamete çıkarır.[212]

Mısır var, peki ya devrim? "Ruhu Evrenin Sen Ey Güneş" diye başlayan Mason Kantatı'nda da şunlar var:

> Ruhu evrenin sen Ey Güneş
> Kutlu ol önce, kutlu törensel şarkılarla
> Güç kaynağı, sensiz hayat yok bize,
> Senden gelir hep ürün, güç ve ışık.
> Güçlüsün sen Ey Güneş, evrenin ruhusun,
> Sana sunduk törensel şarkıyı,
> Senden bol ürün gelir, güç gelir,
> Hey! Ruhu evrenin...[213]

Akenaton'un ruhudur bu... Kısa devrimin ikinci açılışı da kısa sürmüştür. Aydınlanma binyıllar süren karanlıkta aniden çakan bir şimşek gibidir. Kısa ama göz kamaştırıcıdır.

IŞIK KIRILMASI

1800'lü yılların başında Batı Aydınlanma çağını kapatıyordu. Açılışta da kapanışta da Mısır vardır:

> Hıristiyanlık savunmacıları, on yedinci yüzyılın son yıllarından bu yana, antik Mısır'dan alınan sembollerin deist ve mason içeriklerle kullanılarak dine saldırılmasına karşı çıkmıştır. Ancak farmasonluğun Fransız İhtilali'nde ve Bonapart imparatorluğunda oynadığı, algılanan ve gerçek rol nedeniyle, antik Mısır'a yönelik düşmanlık giderek artmıştır.[214]

Bernal, bir not daha düşüyor:

> Washington şehri mason geometri ilkesine uygun olarak inşa edilmiştir; kentin merkezinde ise bir Mısır dikilitaşı biçimini taşıyan ve temeli Washington mason locasının Büyük Ustası tarafından atılan Washington anıtı yer alır.[215]

Demek ki, Aydınlanma'da Mısır etkisi kaçınılmazdır ve demek ki, hem Fransız Devrimi'nde ve hem de Amerikan yükselişinde Mısır-Mason etkisi tartışılmazdır.

> Aydınlanma burjuvazinin Hıristiyanlığa bağlılığını sarsmamıştı. Bu ideolojik kaymanın Eskiçağ modeli üzerinde böylesi bir etki oluşturmasının nedeni antik Mısır'ın idealleştirilmiş bir imgesinin farmasonluğun merkezinde olmasındandır; farmasonluk da Aydınlanmanın merkezindeydi. Farmasonlar kendilerini modern çağın Mısırlı rahipleri olarak görüyorlardı.[216]

Işığı yayıyorlar ve Hıristiyan kilisesine en sert saldırı ilkinden geliyor.

Romantizm ve Hıristiyanlık ayaklanmış, Aydınlanma kapatılmıştı. Dolayısıyla İstanbul yeniden fethedilmeliydi. Hıristiyan Yunanlıların Müslüman Türklere ve Mısırlılara karşı verdiği savaş o yılların en önemli olayı oldu.[217] St. Simonculuk Aydınlanmanın, dolayısıyla Güneş Tanrı'nın son çırpınışıydı. Simoncular Mısır'a taşındılar ve Mehmet Ali'nin reformlarında rol aldılar. Uygarlığın en eski kaynağı olan Mısır'ı uyandırmaya çalıştılar.[218] Paşa'nın torunu Hidiv İsmail, Verdi'ye bir Mısır ulusal operası ısmarladı; Aida böyle ortaya çıktı. Aida, eski Mısır'ı Batılı bir tarzda yüceltiyordu.[219] Hıristiyan Batının güçleri ise Mısır'ı kapatmak üzere yaklaşıyordu.

Bu savaşlar sonucunda Yunanistan bağımsızlığını kazandı, Osmanlı Yahudileri, Yeniçeriliğin lağvedilmesiyle gerileme çağma girdi, Fener beylerinin dönemi açılıyordu.

Akenaton, işte o yıllarda bir kez daha keşfedildi. Bernal, Akenaton'un devrim başkenti El Amarna'da 1880'lerde Flinders Petrie tarafından yapılan kazıları hatırlatarak, "Avrupa'da Akhenaton için büyük bir coşku ortaya çıkmıştı" diyor.[220] Arkasının gelmediğini biliyoruz.

BİR DEVRİM BAKİYESİ

Freud "Musa ve Tektanrıcılık" adlı kitabını 1930'lu yıllarda yazdı. Ona göre Yahudiliğin kaynağı Akenaton'du. Freud, tamı tamına şöyle yazıyordu:

> Mısır’daki Yahudi kavmi elbette her türlü dinsel inançtan uzak yaşayan bir toplum değildi ve bu kavme yeni bir din getiren Musa Mısırlı idiyse, yeni dinin Mısır dini olması ihtimali pek yadsınamaz.[221]

Freud, bu ihtimali güçlendiren deliller arasında şunları sayıyor: Atonizmde efsane, sihir ve büyünün reddedilmesi, Aton’un, yani güneş tanrının ışınlar saçan bir yuvarlak olarak resmedilmesi, ölüm tanrısı Osiris’ten hiç söz edilmemesi...[222] Bütün bunlar Atonizmin geleneksel Mısır inançlarına aykırılığının belirtileridir. Haliyle Atonizm bir halk dinine karşıt nitelik taşımaktadır. Bu durumda Musa, yeni bir alıcı aramış ve İbranileri bulmuştur... Yani Musa, Yahudilere bir din öğrettiyse, bu din Akenaton’un kurduğu dindir... Şöyle devam ediyor:

> Yahudi amentüsü (kateşizm) bilindiği üzere şöyledir: “Schema Jisroel Adonai Elohenu Adonai Echod.” Mısır tanrısı Aton ya da Atum ile İbranice Adonai sözcüğü ve Suriye Tanrısı Adonis ismi arasında yalnız tesadüfi bir benzerlik yok da benzerlik pek eski bir dönemdeki dil ve anlam ortaklığına dayanıyorsa, yukarıdaki İbranice cümleyi Almancaya şöyle çevirebiliriz. ‘Dinle İsrael! Tanrımız Aton (Adonai) tek ve biricik tanrıdır.[223]

Demek ki Atonizm, kısa devrimci dönemden sonra, kıyıda, kendine hayat bulabilmiştir. Böylece, ana akımın yeniden Amonizme dönmesine karşın, Atonizm, Musevilik kılığında kendine yeni ve marjinal bir hayat alanı bulmuştur.

Böylece, Freud, Museviliğin tarihini, giderek bütün dinler tarihini Aton ile Amon arasındaki bir mücadelenin türevi olarak almamız için bir kapı aralamaktadır. Yahudiliğin amentüsü Aton’a açıldığına göre, bu durumda Hristiyanlığı da Amon’a açmakta bir sakınca yoktur. Freud, şöyle yazıyor:

> Bazı bakımdan yeni din, aşağı sınıflardan yeni insan kitlelerinin kapıları zorlayıp içeri girişinde ya da bu kitlelere kapıların açılışında her vakit görüldüğü gibi, eski Yahudi dinine karşı uygarlık aşamasında bir geriye dönüş anlamını taşımaktaydı. Hıristiyanlık, Museviliğin tırmanıp çıktığı düşünsel aşamayı koruyamamış, katı tektanrıcı karakteri üzerinden sıyırıp atmıştı; komşu uluslardan çok sayıda sembolik dinsel törenleri kapsamına

> almış, o büyük ana tanrılığı yeniden diriltmiş, çoktanrıcılıktaki bir yığın Tanrıyı az buçuk bir kamuflaja başvurarak, alt kademelerde olmakla beraber bünyesindeki belli yerlere yerleştirmiştir. Her şeyden önce Aton dini ve bunu izleyen Musevilik gibi batıl, majik ve mitolojik öğelerin kendi içine sızmasına karşı kapıları kapamamış, söz konusu öğeler ise ilerideki iki bin yıllık bir dönemin düşünsel gelişiminde ciddi bir engel oluşturmuştur.[224]

Güzel; görüldüğü gibi Freud'a göre Hıristiyanlık Amonculuğun ve çoktanrıcılığın bir büyük geri dönüşüdür ve bu niteliğiyle son iki bin yılın düşünsel gelişimini felç etmiştir. Şöyle devam ediyor:

> Hıristiyanlığın zaferi, bin beş yüz yıllık bir aradan sonra Amon rahiplerinin bir kez daha geniş bir platformda İkhnaton'un tanrısı üzerinde yeniden kazandıkları bir zafer anlamını taşımaktaydı.[225]

Demek ki Hıristiyanlığı bir karşıdevrim, Atonizme karşı Amonizmin büyük ileri atılışı olarak görebiliriz.

Doğu kilisesi, özellikle Konstantin'in formüle ettiği biçimiyle hem Amonizmi daha açık biçimiyle kabul etmiş, hem de onun Hıristiyan biçimine karşı direnmiştir; Aya Sofya'daki bilgelik budur. İstanbul'un Fatih'in eline geçmesiyle o bilgelik Batıya göçtü, oradaki direnişi güçlendirdi. Güneş Tanrı'nın ışığı 1500 yıl sonra bir kez daha parlıyordu. Rönesans ve Aydınlanma Aton'un ışığına çevirdi yönünü. Mümkün olan her yerde kiliseye hücum etti. Demek hedefteki Amon'dur.

Bulanık ve bulaşık olduğunu kabul etmeli. Hiçbir zaman sistematize edilmediğine göre, sistematik olması zaten akla aykırıdır. Ancak din hep bulaşıktır; tek tanrıcı göründüğü yerde çok tanrıcıdır, çoktanrıcı sanıldığında tanrılar arasında bir hiyerarşi sezilmektedir. “Taş”laşmış parçaları da vardır elbette. Piramitlerin tepesine iliştirilmiş granit, bir göktaşından elde edilmiştir örneğin. O taş, tepesine yerleştirilecek bir yükselti bulunmadığında yerde bırakılır ve etrafına bir kulübe yapılır. Eninde sonunda bir “karataş”tır; Hacer’ül Esved diyebiliyoruz...

> Dünyada en çok yüceltilen taş, büyük olasılıkla meteordur. Bu, Arabistan'ın Mekke kentinde büyük bir cami durumuna gelen, büyük bir alanın ortasında duran küp biçiminde bir yapı olan

> Kâbe’nin güneydoğu köşesine yerleştirilen Hacer'ül Esved ya da kara taş'tır. Burası İslam inancının merkezidir ve her yıl çok sayıda hacı orada toplanır. Müslümanlar günde beş kez ibadet etmek üzere bu yöne döner. Söz konusu taş oval biçimdedir ve sanki kırılmış ve çimentoyla yeniden birleştirilmiş gibi görünür. 18 cm uzunluğundadır ve önceden parlatılmış yuvarlak gümüş bir bandın çevrelediği, betondan bir halka içine oturtulmuştur. Kâbe birkaç kez yeniden inşa edilmiştir... Bu kutsal taşın Cebrail tarafından İsmail’e verildiği sanılmaktadır.{226}

Peki başka?

> Roma'da kutsal taşlara hizmet önemli bir iş sayılmaktadır. Küçük Asya'dan uğurlu, etkili, kutsal sayılan Karataş getirilmiştir. M.Ö. tah. 3. yüzyılda, Friglerin ana tanrıçası Kybele'nin Karataşı, Küçük Asya'dan Roma'ya getirilmiş, Karataş fetiş olmuş, Roma panteonunda kutsal tapınaklara özel, en yüksek mevkii almıştır. Mahruti (koni) şeklinde bilinen Karataş'a önemli yer verilip taş benimsenmiştir. Hıristiyanlığa kadar bu taş kültü devam etmiş, Hıristiyanlık şekil değiştirmişse de kutsal taşlara inanç kaldırılamamıştır.{227}

Dünyanın yedi harikasından biri olan Efes'teki Artemis tapınağında da gökten düşen bir taş ya da heykel olduğu söylenir.{228} Dünyanın ondan vücuda getirildiğine inanılan Even-Şitiya (yardım taşı) Yahudi inancına göre Dünyanın ortasında bulunan İsrail'in, İsrail ortasında bulunan Kudüs'ün, Kudüs'ün ortasında bulunan Süleyman Mabedi’nin ortasında bulunmaktadır.{229} Zaten Hacer-ül Esved de “Dünyanın göbeği”ndedir, göbek dünyanın yaratıldığı yerdir. Taş gökten geliyor ve güneşin bir parçası olduğuna inanılıyor.

Neolitik ve Megalitik kültürlerden çıkan gelenekler birleşimine heliolitik kültür deniliyor. Merkezinde hep güneş var. Merkezinde güneş olmakla birlikte gelenekler çeşitlilik gösteriyor. Ortak noktaları şunlar:

1- Bir yandan, Britanya'daki mezar-tepelerin örnek oluşturduğu höyükler, öte yandan, dikkatle inşa edilen Mısır ve Meksika piramitleri: Her iki tür yapı da hem astronomik hem de mezar amaçlı yapılmıştır.

2- Megalitik takvim çemberleri. Örneğin, Britanya'da cromlech'lerle bağlantılı astronomik fenomenler ve Mısır, Meksika ve Peru'da doğuya bakan tapınaklar.

3- Ölülerin mumyalanması.

4- Yaşayanlara dövme yapılması.

5- Sünnet.

6- Masaj uygulamak.

7- La Couvade; çocuğun doğumu sırasında babayı yatağına göndermek.

8- Swastika'nın (Gamalı haç) büyüsel dinsel bir sembol olarak kullanılması.

9- Altın aramak ve büyüsel anlam taşıyan nesnelerin yapımında altın kullanılması...[230]

Tevrat'ta Yakub'un mumyalanmasının 40 gün sürdüğü not edilir. Mumyalama Hıristiyanlıkta da sürmüştür. Sünnet iki dinde var, altın hala revaçta. Etiyopya'da *Mısır Ölüler Kitabı*'nın Hıristiyanlaşmış bir versiyonu bulunmuştur. Rus kilisesinde ölmüş kişiyle birlikte yazılı dualar gömülürdü. Tibet Budizm'inde de "ölüler kitabı" vardır.[231] Ayrıca şu da var:

> İsa güneşi simgeler ve burçlar kuşağının on iki simgesiyle özdeşleştirilen on iki havarisi vardı. Vaftizci Yahya Ay'ı simgeler ve ayın gökteki tamamladığı süre olan otuz günle özdeşleştirilen otuz havarisi vardır... Ayın görünümlerinin otuz tam gün olmadığı gerçeğine bağlı olarak, bu havarilerden biri kadındı. Bu eserlerden birinde ona Helen, diğerinde ise, ayın başka bir adı olan Luna denir.[232]

Tanrılar ve simgeler arasındaki mesafe sanıldığından kısa olduğu için eski ile yeni hızla birbirine karışabiliyordu.

> İ.S. 14'ten İ.S. 37'ye dek hükümdar olan Tiberius, Roma Senatosu'na, zaman zaman üstün kişilere uygulanan ve apotpeosis (yüceltme) olarak bilinen bir uygulama olan, İsa Mesih'in Roma'nın pagan tanrılarından sayılmasını önerdi. Sonunda, Constantinus'un altında din dönüşümü gerçekleştirildiğinde, çoğu

> papaz ve flamin’ler (daha yüksek rahipler) Hıristiyan piskoposlarına ve çoğu pagan tapınakları da Hıristiyan kiliselerine dönüştürüldü.[233]

Konstantin’in mirası kiliselerin de aynı hızla camilere dönüştürüldüğü biliniyor.

Aydınlanma güneşle ilgilidir; Mısır’ın yüceltildiğini, eski olanın gelişmiş olduğunun savunulduğunu biliyoruz. Kapandığında Mısır rolü silindiğinde yerine Yunanistan'ın geçirilmiş olması manidardır. Ardından Hıristiyanlığın da canlandığını biliyoruz. Mısır'ın yıkılışının ardından Antik Yunan bir kopuş gibi görünmüştü. Mısır'dan ikinci kopuşta, Antik Yunan yeniden keşfedildi. Romantizm ise ikinci yerelleşmenin ideolojisi oldu. Bernal, Mısır’ın reddiyesi üzerine kurulu Ari modelin arkasındaki dört ideolojik unsurdan ikisinin romantizmin zaferi ve Hıristiyanlığın yeniden canlanması olduğunu belirtiyor. Diğer ikisi ilerleme ve ırkçılıktır.[234]

Atonculuk kapandı. Peki, Amonculuk ne oldu?

> – Ey ebedi gece, ne zaman solacaksın? Işık ne zaman gözlerimle buluşacak?
>
> – Yakında. Yakında çocuğum ya da asla.

Amen!

[1] Kitabı Mukaddes. Çıkış. Bap 3. İstanbul 1995.

[2] Ayni, Mehmet Ali. Tasavvuf Tarihi. İstanbul 2000. s. 151.

[3] Ceram, C. W. Tanrılar, Mezarlar ve Bilginler. İstanbul 1994. s.145.

[4] A.g.e. s.169.

[5] İnan, Afet, Eski Mısır Tarihi ve Medeniyeti. Ankara 1992. s.234.

[6] Voltaire. Felsefe Sözlüğü.. C II. İstanbul 2001. s. 232.

[7] Freud, Sigmund. Musa ve Tektanrıcılık. İstanbul 1987. s.42.

[8] A.g.e. s.44.

[9] Voltaire. A.g.e. s.230-231.

[10] Kitabı Mukaddes. Çıkış. 32 Bab.

[11] A.g.e. Çıkış. Bap 4.

[12] Baines. John-Malek Joramir. *Eski Mısır*, İstanbul 1986. A.g.e. s.31.

[13] Toynbee, Arnold. *Tarih Bilinci*. İstanbul 1978. s.446.

[14] Halman, S.Talat. *Eski Mısır Şiiri*. İstanbul 1972. s.151-152.

[15] Freud. A.g.e. s.54.

[16] A.g.e. s.71.

[17] *Kitabı Mukaddes*. Tekvin 4. 25-26. İstanbul 1985.

[18] K.Marx, F.Engels. *Din Üzerine*. Çev. Kaya Güvenç. Ankara 1976. s.121-122-123.

[19] Engels. *Bruno Bauer ve İlkel Hıristiyanlık*. Din Üzerine içinde, s.192.

[20] Bernal, Martin. *Kara Atena*. Çev. Özcan Buze. İstanbul 1998. s.79.

[21] Çığ, Muazzez İlmiye. *İbrahim Peygamber*. İstanbul 2002. s.80.

[22] Dursun, Turan. *Kutsal Kitapların Kaynakları 1*. İstanbul 1995. s.76.

[23] G. Levi Delia Vida. *Emeviler*. İslam Ansiklopedisi.

[24] M Freud, Sigmund. *Musa ve Tektanrıcılık*. Çev. Kamuran Şipal. İstanbul 1987. s.35.

[25] Marx, Karl. *Grundrisse*. Çev. Sevan Nişanyan. İstanbul 1979. s.186.

[26] F. Engels. *Bruno Bauer ve İlkel Hıristiyanlık*. Din Üzerine içinde. S.194.

[27] Marx. *Grundrîsse*.a.g.e. s.182.

[28] *Tesniye* 12. 2-3-4.

[29] *Tesniye* 23.12-13-14.

[30] Casciolli, Luigi. *Mesih Masalı*. Çev. Abdurrahman Aydın. İstanbul 2006. s.77.

[31] Herodotos. *Herodot Tarihi*. Çev. Müntekim Ökmen. İstanbul 2002. s.145. 44

[32] Tanyu, Hikmet. *Türklerde Taşla İlgili İnançlar*. Elips. İstanbul 2007.

[33] Mazaheri, Ali. *Ortaçağda Müslüman Yaşayışları*. Çeviren: Bahriye Üçok, Varlık. İstanbul 1972. s.120.

[34] A.g.e. s.121-122.

[35] (Baalat veya Ba'alatya da Ba'alath (esasen Biblos un kadım Tanrıçası):

Baalat: (Batı Samilerin ba'alat'ı, "hanımefendisi"), genellikle bir bölgenin özel bir Tanrıçası'nın kısaltması olarak kullanılır, ayrıca Biblos'un ana Tanrıçası'dır. Baalat "[Biblos'un] hanımefendisi" hakkında çok az şey bilinmektedir ancak Bıblos ve Mısır arasındaki yakın ilişki nedeniyle 12. hanedan tarafından çoğu zaman Mısırlı saç şekli, başlık ve kostüm ile teslim edilmiştir.

Miletus veya Balat, ya da Palation (Türkiye'de bir kadim şehir):

Batı Anadolu'daki antik Yunan şehri, günümüzde Türkiye'de bulunan Söke şehrinin 30 km. güneyinde bulunmaktadır. Büyükmenderes (Menderes) nehrinin ağzı yakınlarındadır... Modern Türkiye'nin güneyinde bulunan antik tapınak ve Apollo'nun kahin koltuğu. Mabet, Persler tarafından yağmalanıp yakılmadan önce (İ.Ö 494), Apollo'nun favori delikanlısı Branchus'dan sonra isimlendirilen bir rahip kastı olan Branchid'lerin sorumluluğundaydı. Büyük İskender Miletus'u fethettikten sonra (334), kehanet (vahiy) yeniden kutsandı ve şehir, kültü yeniden yönetmeye başladı. *Encyclopaedia Britannica*

[36] İdris Şah. *Doğu Büyüsü*. Süreç. İstanbul 1987. s.33.

[37] Gündüz, Şinasi. *Mitoloji ile İnanç Arasında*. Etüt. Samsun 1998. s.57.

[38] Daha geniş bilgi için. Bkz. Friedman, Richard Eliot. *Kitabı Mukaddes'i Kim Yazdı?* Çeviren: Muhammet Tarakçı. Kabalcı. İstanbul 2005.

[39] Gündüz, Altay. *Mezopotamya ve Eski Mısır*. Büke. İstanbul 2002. s.101.

[40] A.g.e. s.195.

[41] Dürüşken, Çiğdem. *Roma'nın Gizem Dinleri*. Arkeoloji ve Sanat. İstanbul 2002. s.147.

[42] Heykel, Muhammed. *Hazreti Muhammed Mustafa*. Çeviren: Ömer Rıza Doğrul. İnkılap. İstanbul 1985. s.69

[43] Wynne, Hugh. *Kilise Tarihinde Antisemitizm*. Çeviren: Süleyman Turan. www.dinlertarihi.com

[44] Heykel. A.g.e. s.73.

[45] En'am 74-75-76-78.

[46] Gündüz. *Mitoloji ile İnanç Arasında*. A.g.e. s.55.

[47] Heykel. A.g.e. s.82.

[48] Tabakat-ül ümem. *İbn Said-ül Endülisi*. Aktaran Heykel. A.g.e. s.82.

[49] Gündüz. *Mitoloji ile İnanç Arasında*. A.g.e. s.58.

[50] Tekvin. 3-4-5-16.

[51] Şems. 1-2-3-4-5-6.

[52] Gündüz. *Mitoloji ile İnanç Arasında*. A.g.e. s.61.

[53] *İslam Ansiklopedisi*. Lat. F. Buhl.

[54] Gündüz. A.g.e. s.75.

[55] *İslam Ansiklopedisi*. Kâbe. A.J. Wensinck.

[56] Gökdemir, Orhan. *Aydınlanma Tarikatı*. Chiviyazilari. İstanbul 2003. s.35- 36.

[57] Bu kelimeyle (Kabala o.g) Arapça “Kabl” ve “Kabul” –ve kıble– kelimeleri arasında fark yoktur. Yalnız terim olarak Kabala, gelenek demektir. Ayni, Mehmet Ali. *Tasavvuf Tarihi*. Kitabevi. İstanbul 2002. s.151. Ayni’ye göre Musa şeriat hükümlerini umuma tebliğ ettiği halde, sırlarını 70 kişiden oluşan eshabına açıklamıştı.

[58] İdris Şah. A.g.e. s.128.

[59] A.g.e. s.129.

[60] Melikoff, İrene. *Uyur İdik Uyardılar*. Çeviren: Turan Alptekin. Demos. İstanbul 2006. s.44.

[61] A.g.e. s.44.

[62] A.g.e. s.47.

[63] Melikoff, İrene. *Bektaşi Alevilerde Ali'nin Tanrılaştırılması. Tarihten Teolojiye İslam İnançlarında Hz. Ali*. İçinde. Haz. Ahmet Yaşar Ocak. TTK. Ankara 2005. s.81-82.

[64] Moezzi, Mohammad Ali Amir. Şii inancının kökenlerindeki 'Din’Ali' deyimi hakkında notlar. *Tarihten Teolojiye İslam İnançlarında Hz. Ali*. İçinde. Haz. Ahmet Yaşar Ocak. TTK. Ankara 2005. s.25.

[65] Gündüz, Şinasi. *Sabiler-Son Gnostikler*. Vadi. Ankara 1999. s. 60-61.

[66] “*Şems-i Tebrizilerin baş ve yüzleri tıraşlı idi. Düz tepeli keçe başlıklar takar, kara ve beyaz keçe cübbe giyinir ve yalınayak olurlardı. Sık sık şarapla sarhoş olur, davul ve def çalar, raks eder ve şarkı söyleyerek Tanrı’ya dua ederlerdi. Sevgi ile birlik'i başardıklarını iddia eder, saçlarını da ‘vuslat kılıcının’ kestiğini söylerlerdi. Gezici ve dilenci olup, erkek kadın herkesin kendi gerçek özünü görebileceği ayna işlevi gördüklerine inanırlardı. Böylece dünyayı güneş gibi aydınlatıyorlardı.*” Ahmet. T. Karamustafa. *Tanrının Kuraltanımaz Kulları. İslam Dünyasında Derviş Toplulukları*. Çeviren: Ruşen Sezer. YKY. s.99.

[67] Dr. M.E. Bosch. *Helenizm Tarihinin Anahatları*. Çev. Sabahat Atlan. Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Neşriyatı. İstanbul. 1943. s.161.

[68] A.g.e. s.163.

[69] A.g.e.

[70] Freud, Sigmund. *Musa ve Tektanrıcılık*. Türkçesi Kamuran Şipal. İstanbul 1987. s.35.

[71] A.g.e. s.70.

[72] Mezmurlar. 1-1.

[73] Mezmurlar 155-6.

[74] Durant, Will. *İslam Medeniyeti*. Türkçesi Orhan Bahaeddin. s.20.

[75] Sait Küçük, Ali Ekber Çiçek'in bu türküyü yanlış söylediğini öne sürüyor. Sait Çiçek'in yazısı şöyle: "Haydar adıyla tanınarak sevilmiş bu türkü Âşık Sıtkı Baba'nın olup yıllar boyunca Ali Ekber Çiçek tarafından okuna gelmiştir. 1865-1928 yılları arasında yaşamış olan Âşık Sıtkı Baba (Pervane) Tarsus'un Yenice köyünde doğmuştur. Asıl adı Zeynel Abidin'dir. Sıtkı Baba on iki yaşlarında Hacı Bektaş kasabasına varıp Bektaşi Şeyhi Feyzullah Efendi'nin dergâhına girmiştir. Saz çalmakta ve şiirler söylemekte olan Sıtkı Baba'nın o dönemlerdeki mahlası Pervane olup Sıtkı mahlasını daha sonraları almıştır. Sıtkı Baba ile ilgili bilgiler birçok kaynaklarda yer almaktadır, Onun eserleri ve hayatı hakkındaki yazıları içeren kitaplar yayınlanmıştır... Bu türkü, Âşık Sıtkı Baba'ya ait dokuz kıtalık bir şiir / türküdür. Âşık Sıtkı Baba'nın bu şiiri Nura Düş Oldum ayağıyla yazılmış olup birinci kıtası "Çatılmadan yerin göğün binası / Muallâkta iki nura düş oldum / Birisi Muhammed birisi Ali Lahmike lahmi de bire düş oldum" dizeleriyle başlamaktadır. Alevi/Bektaşi düşüncesiyle yazılarak türküleşmiş bu şiir yazıldığı tarihten bu yana sevilerek okunmuş ve türkü olarak günümüze kadar dinlene gelmiştir. Bu eserin sevilmesinde ve popüler olmasında en büyük katkıyı merhum Ali Ekber Çiçek yapmıştır. Ali Ekber Çiçek, Âşık Sıtkı Baba'nın Nura Dönüş Oldum ayaklı şiirine ezgisinde eklediği Haydar, Haydar, Haydar söyleminden dolayı Haydar adını vermiştir.

... Ali Ekber Çiçek'in birinci kıta olarak okuduğu sekizinci kıtadaki birinci mısra "On dört bin yıl gezdim pervanelikte" değil, doğru olarak "On dört yıl dolandım pervanelikte" şeklindedir. Burada vurgulanmak istenen şu ki, Âşık Sıtkı Baba "Sıtkı" mahlasını almadan önce "Pervane" mahlasıyla şiirler yazmıştır. Bunu tam "On dört yıl" sürdürdüğünü ve ikinci mısrada "Sıtkı ismin buldum divanelikte" diyerek Sıtkı mahlasını aldığım kendisi açık olarak ifade etmiştir…

Türküde geçen "Güruhu naciye özümü kattım" mısraı asıl şiirde yoktur. İkinci mısra olan "Yağmur olup yağdım ot olup bittim" mısraı da türküde söylenmemektedir.

Daha önemlisine gelecek olursak, Âşık Sıtkı Baba'nın mahlasını kullandığı son kıta Ali Ekber Çiçek'in söylediği türküde yer almamaktadır. Oysa halk şairleri türkülerini yaparken başlangıç kıtası, orta kıta ve son kıtayı birlikte söyler, söyledikleri türkünün altına kullandıkları mahlas ile imzalarını atmış olurlar. Bu da söylenen eserin kime ait olduğunu belirler.

[76] Gündüz, Şinasi. *Sabiler-Son Gnostikler*. Ankara 1999. s. 155.

Gılgamış Destanı. Çev. Sevin Kutlu - Teoman Duralı, s.116.

[77] Ocak, Ahmet Yaşar. *İslam-Türk İnançlarında Hızır yahut Hızır-İlyas Kültü*. İstanbul 2007. s. 52.

[78] A.g.e. s.56.

[79] A.g.e. s.56.

[80] *İslam Ansiklopedisi*. 5.2-933.

[81] Ocak, Ahmet Yaşar. A.g.e. s.93.

[82] Hook, S.H. *Ortadoğu Mitolojisi*. Çev. Alâeddin Şenel. Ankara 1991. s.26.

[83] Armstrong, Karen. *Tanrı'nın Tarihi*. Ankara 1999. s. 35.

[84] Ayni, Mehmet Ali. *Tasavvuf Tarihi*. İstanbul, s.148.

[85] Hornung, Erik. *Ezotedik Mısır*. İstanbul. 2009. s.15.

[86] A.g.e. s.16.

[87] A.g.e. s.17.

[88] A.g.e. s.20.

[89] Ayni. A.g.e. s.151.

[90] Resullerin İşleri. 7,22.

[91] Hornung. A.g.e. s.106.

[92] A.g.e. s.30.

[93] A.g.e. s.30.

[94] Gündüz, Şinasi. *Mitoloji ile İnanç Arasında*. Samsun 1998. s.40.

[95] A.g.e. s.42.

[96] A.g.e. s.57.

[97] Marx-Engels. *Din Üzerine*. Çev. Kaya Güvenç. Ankara 1976. s.38.

[98] Hornung. A.g.e. s.81.

[99] A.g.e. s.87.

[100] Plutark. *İsis ve Osiris*. Çev. Muammer Tuncer. İstanbul 2006. s.51.

[101] Hornung. A.g.e. s.91.

[102] Altındal, Aytunç. *Yoksul Tanrı Tyanalı Apollonius*. İstanbul 2005. s.27.

[103] Hornung. A.g.e. s.98.

[104] Bak. Prokopius. *İstanbul'da İsyan ve Veba*. Çev. Adil Calap.

[105] Altındal. A.g.e. s.29.

[106] A.g.e. s.57.

[107] A.g.e. s.67.

[108] A.g.e. s.68.

[109] Marx-Engels. *Din Üzerine*. Çeviren: Kaya Güvenç. Ankara 1976. s.192.

[110] Caudwel, Cristopher. *Ölen Bir Kültür Üzerine İncelemeler*. Cilt 2. İstanbul s.61.

[111] Marx-Engels. A.g.e. s.200.

[112] A.g.e. s.200-201.

[113] Prokopius. A.g.e. Önsöz, s.38.

[114] Casciolli, Luigi. *Mesih Masalı*. Çev. Abdurrahman Aydın. İstanbul 2006. s.16.

[115] A.g.e. s.77.

[116] A.g.e. s.105.

[117] A.g.e. s.113.

[118] Gündüz, Şinasi. *Sabiler-Son Gnostikler*. Ankara 1999. s.53.

[119] A.g.e. s.113.

[120] A.g.e. s.113.

[121] Ocak. A.g.e. s.l 10.

[122] Melikoff, İrene. *Bektaşi-Alevilerde Ali'nin Tanrılaştırtması. İslam İnançlarında Hz. Ali* içinde. Hazırlayan: Ahmet Yaşar Ocak. Ankara 2005 s.82.

[123] Roux, Jean-Paul. *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*. Çev. Aykut Kazancıgil İstanbul 1994.

[124] Ocak. A.g.e. s.112.

[125] A.g.e. s.137.

[126] Hook. A.g.e. s.21.

[127] En'am Suresi. 75-78.

[128] A.g.e. s.96.

[129] İdris Şah. *Doğu Büyüsü*. İstanbul 1987. s.33.

[130] Friedman, Richard Elliott. *Kitabı Mukaddes'i Kim Yazdı?* Çev. Muhammet Tarakçı. İstanbul 2005. s.42-43.

[131] Ayni, Mehmet Ali. Tasavvuf Tarihi. İstanbul 2000. s.49.

[132] Herodotos. *Tarih*. Çev. Müntekim Ökmen. İstanbul 2002. s.90.

[133] A.g.e. s.106.

[134] Kılıç, Mahmud Erol. *Ebu'l-Hukemâ: Hikmetin Atası - Hermetik Felsefenin İslâm Düşünce Tarihinden Görünümü*, Dîvân, İstanbul, 1998, sayı:5.

[135] A.g.d.

[136] Gündüz, Şinasi. *Sabiler*, A.g.e. s.33.

[137] Kılıç, Mahmud Erol. A.g.d.

[138] Marx. *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*. Din Üzerine içinde, s.37.

[139] A.g.e. s.80.

[140] A.g.e. s.145.

[141] A.g.e. s.194.

[142] Bkz. Ebu'l-Hasen el-Eş'ari. *İlk Dönem İslam Mezhepleri*. Çev. Mehmet Dalkılıç - Ömer Aydın. İstanbul 2005.

[143] Marx-Engels. A.g.e. s.195.

[144] A.g.e. s.333.

[145] A.g.e. s.355.

[146] Wach, Joachim. *Dinler Tarihi ve Din Felsefesinde Kurtarıcı ve Kurtuluş.* Çeviren: Yrd. Doç. Dr. Ali Coşkun. M.Ü. İlahiyat Fak. Dergisi Sayı:15, 1996

[147] Bulaç, Ali. *Dinlerde "Kurtarıcı" İnancı İsa'nın Nüzûlü-Mehdi'nin Zuhuru*. Yeni Ümit, Ocak - Mart 2007.

[148] A.g.d.

[149] A.g.d.

[150] Wach. A.g.d.

[151] Bulaç. A.g.d.

[152] A.g.d.

[153] *İslam Ansiklopedisi*. 7-474.

[154] Wach. A.g.d.

[155] A.g.d.

[156] A.g.d.

[157] A.g.d.

[158] Sayım, Huzeyfe. *Zerdüştîlik'de Kozmogoni ve Yaratılış*. http://sbe.erciyes.edu.tr/dergi/sayil6/07.

[159] Engels. *İlkel Hıristiyanlığın Tarihine Katkı. Din Üzerine*. A.g.e. s.316- 317.

[160] Wach. A.g.d.

[161] Gökdemir, Orhan. *Aydınlanma Tarikatı - Avrupa İdeolojisinin Dinsel Kökenleri*. İstanbul 2003. s.102.

[162] A.g.e. s.40-41.

[163] Hornung. A.g.e s.118.

[164] A.g.e s.118.

[165] Laertios, Diogenes. *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri*. Çev. Candan Şentuna. İstanbul 2004. s.16.

[166] Ayrıntılı bilgi için. Bkz. İnan, Afet. *Eski Mısır Tarihi ve Medeniyeti*. Ankara 1992.

[167] Bauval, Robert.-Gilbert, Adrian. *Tanrıların Evi Orion'da*. İstanbul 1998. s.178.

[168] A.g.e s.175.

[169] Mehmet Ali ve uygulamaları ile ilgili Bkz. Gökdemir, Orhan. *Helenizm, Siyonizm, Türkçülük*. İstanbul 1997.

[170] İnan, Afet. A.g.e. s.28.

[171] Baval-Adrian. A.g.e. s.181-182.

[172] Tok, Özen. *Osmanlılarda Kıptî Takviminin İdarî ve Malî Alanda Kullanımı*. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Sayı:21 Yıl: 2006/2.

[173] Hançerlioğlu, Orhan. *İnanç Sözlüğü*. İstanbul 1993.

[174] Burton, Dan-Grandy, David. *Büyü, Gizem ve Bilim*. İstanbul 2005. s.22.

[175] Tekvin. 1-4.

[176] Alp, Sedat. *Hitit Güneşi*. Ankara 2003. s.16.

[177] Plutark. *İsis ve Osiris*. İstanbul 2006. s.26.

[178] Bernal, Martin. *Kara Atena*. İstanbul 1998. s.195.

[179] A.g.e. s.202.

[180] Ostrogorsky, Georg. *Bizans Devleti Tarihi*. Ankara 1999. s.43.

[181] A.g.e. s.43.

[182] Gibbon, Edward. *Roma İmparatorluğunun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi*. İstanbul 1987. C.2. s.128.

[183] Ostrogorsky, Georg. A.g.e, s.44.

[184] Gibbon, Edward. *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi*. C.l Tarihsiz, s.467.

[185] *Eski Mısır Şiiri*. İstanbul 1972. s.151-152.

[186] Collins, Andrew. *Cennetin Tanrıları-Mısır'ın Kayıp Mirası ve Uygarlığın Doğuşu*. İstanbul 2003. s.137-141.

[187] Baines, John-Malek, Joramir. *Eski Mısır*. İstanbul 1986. s.41.

[188] İnan, Afet. A.g.e. s.109.

[189] Collins, Andrew. A.g.e. s.137-141.

[190] A.g.e. s.137-141.

[191] Friedell, Egon. *Mısır ve Antik Yakındoğu'nun Kültür Tarihi*. Ankara 2006. s.270-271.

[192] Baines-Malek. A.g.e. s.54.

[193] Friedell, Egon. A.g.e. s.305.

[194] Baines-Malek. A.g.e. s.51.

[195] Collins, Andrew. A.g.e. s.137-141.

[196] A.g.e. s.137-141.

[197] A.g.e. s.137-141.

[198] A.g.e. s.137-141.

[199] Campanella. Güneş Ülkesi. İstanbul 1974. s.14.

[200] A.g.e. s.25.

[201] A.g.e. s.27.

[202] A.g.e. s.83.

[203] Bruno, Giordano. *Diyaloglar*. İstanbul 1997, s.14.

[204] Hornung, Erik. *Ezoterik Mısır*. İstanbul 2009. s.29.

[205] Hornung, Erik. *Mısır Bilime Giriş*. İstanbul 2004. s.139.

[206] Bernal. A.g.e. s.194.

[207] A.g.e. s.205.

[208] A.g.e. S.210.

[209] Burton-Grandy. A.g.e. s.73.

[210] A.g.e. s.74.

[211] Thomson, Katharina. *Mozart'ın Yapıtlarındaki Masonik Örgü*. İstanbul 1994. s.38.

[212] A.g.e. s.208.

[213] A.g.e. s.278.

[214] Bernal, Martin. *Ari Yunan Kökeni Modelinin Oluşturulmasında Irk, Sınıf ve Toplumsal Cinsiyet*. Cogito. Sayı:39. Bahar 2004.

[215] A.g.d.

[216] A.g.d.

[217] Bernal. A.g.e. s.335.

[218] A.g.e. s.378.

[219] A.g.e. s.379.

[220] A.g.e. s.519.

[221] Freud, Sigmund. *Musa ve Tektanrıcılık*. İstanbul 1987. s.29.

[222] A.g.e. s.38.

[223] A.g.e. s.30.

[224] A.g.e. s.31.

[225] A.g.e s.138.

[226] Crow, W,B. *Büyünün, Cadılığın ve Okültüzmin Tarihi*. İstanbul 2002. s.45.

[227] Tanyu, *Hikmet. Türklerde Taşla İlgili İnançlar*. Ankara 2007. s.31-32.

[228] Crow. A.g.e. s.46.

[229] Tanyu. A.g.e. s.44.

[230] Crow. A.g.e. s.47.

[231] A.g.e. s.57.

[232] A.g.e. s.106.

[233] A.g.e. s.177.

[234] Bernal. A.g.d.